

CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Felsefe Ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı
Din Eğitimi Bilim Dalı

İLKÖĞRETİM DİN KÜLTÜRÜ VE AHLAK BİLGİSİ DERSİNDE HAYÂ EĞİTİMİ

Yüksek Lisans Tezi

Rabia YILDIRIM

Sivas
Eylül - 2016

CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Felsefe Ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı
Din Eğitimi Bilim Dalı

İLKÖĞRETİM DİN KÜLTÜRÜ VE AHLAK BİLGİSİ DERSİNDE
HAYÂ EĞİTİMİ

Yüksek Lisans Tezi

Rabia YILDIRIM

Tez Danışmanı:
Prof.Dr. Hüseyin YILMAZ

Sivas
Eylül - 2016

KABUL VE ONAY

Üniversite: : Cumhuriyet Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Ana Bilim Dalı : Felsefe ve Din Bilimleri
Bilim Dalı : Din Eğitimi
Tezin Başlığı : İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersinde Hayâ Eğitimi
Savunma Tarihi : 19.08.2016
Danışmanı : Prof. Dr. Hüseyin YILMAZ

Unvanı - Adı Soyadı . İmza

Jüri Başkanı : Prof. Dr. Hüseyin YILMAZ

Üye : Doç. Dr. Hasan ÖZALP

Üye : Yrd. Doç. Dr. Rıza BAKIŞ

Oy Birliği ☒

Oy Çokluğu ☐

Rabia YILDIRIM tarafından hazırlanan "İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersinde Hayâ Eğitimi" başlıklı tez, kabul edilmiştir. 19.08.2016

Prof. Dr. Ahmet ŞENGÖNÜL
Enstitü Müdürü

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde hazırladığım bu Yüksek Lisans Yeterlik tezinin bizzat tarafımdan ve kendi sözcüklerimle yazılmış orijinal bir çalışma olduğunu ve bu tezde;

1- Çeşitli yazarların çalışmalarından faydalandığımda bu çalışmaların ilgili bölümlerini doğru ve net biçimde göstererek yazarlara açık biçimde atıfta bulunduğumu;

2- Yazdığım metinlerin tamamı ya da sadece bir kısmı, daha önce herhangi bir yerde yayımlanmışsa bunu da açıkça ifade ederek gösterdiğimi;

3- Başkalarına ait alıntılanan tüm verileri (tablo, grafik, şekil vb. de dahil olmak üzere) atıflarla belirttiğimi;

4- Başka yazarların kendi kelimeleriyle alıntıladığım metinlerini, tırnak içerisinde veya farklı dizerek verdiğim yine başka yazarlara ait olup fakat kendi sözcüklerimle ifade ettiğim hususları da istisnasız olarak kaynak göstererek belirttiğimi, beyan ve bu etik ilkeleri ihlal etmiş olmam halinde bütün sonuçlarına katlanacağımı kabul ederim.

İmza

Adı ve Soyadı

Rabia YILDIRIM

ÖNSÖZ

Sosyal bir varlık olan insan için hayâ önemli bir duygudur. Çünkü sosyal hayatın sağlıklı bir zeminde sürdürülmesi, ahlak başta olmak üzere bazı toplumsal kurallara uymayı gerektirir. Bu kurallar içerisinde hayâlı olmak ve başkalarına da hayâlı davranmak çok önemlidir. Hayâlı insanlar toplum nezdinde takdir edilen ve saygı duyulan insanlardır.

Günümüzde insanlar arası ilişkileri irdelediğimizde, toplumda hayâ duygusu gelişmiş bireyler yetiştirmeye daha fazla ihtiyaç duyduğumuz söylenebilir. Özellikle yetişmekte olan nesillerde görülen ahlak erozyonu, giderek dejenere olan aile yapısı, toplumsal ilişkilerde görülen sevgisizlik, saygısızlık, hoşgörüsüzlük, ahıaksızlık, şiddet eğilimi, terör, hırsızlık, yolsuzluk gibi eğilimler göz önünde bulundurulduğunda, hayâlı bireyler yetiştirmenin ve toplumsal geleceğimizi hayâ gibi ahıaki değerler üzerine bina etmenin önemi daha iyi anlaşılacaktır.

Hayâ duygusunu bireylere kazandırmada aileden sonra en etkili kurum şüphesiz okuldur. Ailede oluşan kimlik ve kişiliğin gelişerek güçlendiğı ilköğretim çağı, temel kişilik özelliklerinin kökleşmesinde son derece elverişli bir çağdır. O nedenle biz bu çalışmamızda hayânın önemini, ahıaki meziyetler içerisindeki yerini irdelemeye, ilköğretim dönemi öğrencilerine hayâ duygusunun nasıl kazandırılacağını, bir diğeri ifadeyle hayâ eğitiminin nasıl yapılacağını ilgili kaynaklar ışığında işlemeye çalıştık.

Çalışmamızda, İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Dersinde, İslam Ahıakı'nın en önemli özelliklerinden biri olan "hayâ"nın, doğru kavranması ve kalıcı bir erdem öğrencilere kazandırılmasını araştırdık. Bu dönem çocukların ergenlik öncesi ve ergenlik başına rastgelen, soyut kavramları anlamaya müsait bir yaş gurubunu içermektedir.

Çalışmamız giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde konuyla ilgili teorik ve metodolojik bilgiler verilmiştir. Birinci bölümde hayâ kavramı ilgili literatürden yapılan alıntılarla analiz edilmiştir. İkinci bölümde hayâ eğitimi üzerinde durulmuş, öğrencilere hayâ duygusunun kazandırılmasında eğitim ilke, yöntem ve

teknikler üzerinde durulmuştur. İlköğretim DKAB kitapları hayâ eğitimi ile ilgili içerik açısından değerlendirilmiştir. Üçüncü bölümde ise Sivas il merkezinde

örneklem olarak seçilen ilköğretim okullarındaki öğrencilerin hayâ ile ilgili tutum ve davranışları üzerindeki görüşleri tablolar halinde sunulmuştur. Sunulan bu tablolar, kaynaklardan yapılan alıntılardan da yararlanılarak yorumlanmıştır. Daha sonra varılan sonuç ve öğrencilere hayâ duygusunun hazandırılması ile ilgili bazı öneriler sunulmuştur.

Tez konusunu belirlemede, planlamada ve tez süresince yardımlarını esirgemeyen değerli danışmanım Prof. Dr. Hüseyin YILMAZ'a, yazım aşamasında tezimi okuyarak yol gösteren değerli hocam Doç Dr. M. Fatih GENÇ'e, bir eğitimci olarak fikirlerinden yararlandığım muhterem babama ve hayatım boyunca benden maddi ve manevi desteklerini esirgemeyen, her zaman yanımda olan sevgili aileme teşekkürlerimi sunarım.

Sivas-Ağustos-2016

Rabia YILDIRIM

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	i
İÇİNDEKİLER	iii
KISALTMALAR	v
TABLO LİSTESİ	vi
ÖZET VE ANAHTAR KELİMELEER	viii
ABSTRACT AND KEYWORDS	ix
GİRİŞ	1
1. ARAŞTIRMANIN ADI	1
2. ARAŞTIRMANIN PROBLEMİ	1
2.1. Problem Durumu	1
2.2. Problem Cümlesi	2
2.3. Alt problemler	2
3. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ	2
4. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ	3
5. DENENCELER	4
6. VARSAYIMLAR	5
7. SINIRLILIKLAR	5
8. ARAŞTIRMANIN ÖRNEKLEM VE EVRENİ	5
I. BÖLÜM	8
HAYÂ DUYGUSU VE HAYÂNIN KAVRAM ANALİZİ	8
1.1. HAYÂ DUYGUSU	8
1.1.1. Hayâ Duygusunun Tanımı	8
1.1.2. Hayâ-Fıtrat İlişkisi	10
1.1.3. Hayâ-Mizaç ilişkisi	12
1.1.4. Hayâ-Kişilik İlişkisi	14
1.1.5. Hayâ-Cinsellik İlişkisi	15
1.2. HAYÂ İLE İLGİLİ KAVRAMLAR	18
1.2.1. Utanma	18
1.2.2. Heyecan	19
1.2.3. Mahcubiyet	20
1.2.4. Suçluluk Duygusu	21
1.2.5. Ayıp	22
1.2.6. Utangaçlık	22
1.2.7. Ahlâk	24
1.2.8. İffet	27
1.2.9. Namus	28
1.2.10. Edeb	29
1.3. KUR'ÂN-I KERÎM'DE HAYÂ	31
1.4. HADİSLERDE HAYÂ	32
1.5. KUR'AN VE HADİSLER İŞİĞİNDA HAYÂ	37
1.5.1. Allah'a Karşı Hayâ ve Allah'ın Hayâsı	37
1.5.2. İnsanlara Karşı Hayâ	41
1.5.3. Hayâ-İman İlişkisi	45
1.5.4. Hayâ-Akıl İlişkisi	46
1.5.5. Hayâ-Ahlâk İlişkisi	50
1.5.6. Hayâ-Örtünme (Tesettür) İlişkisi	52

1.5.7. Hayâ-Özgürlük İlişkisi	56
II. BÖLÜM.....	59
HAYÂ EĞİTİMİ.....	59
2.1. EĞİTİM	59
2.2. HAYÂ EĞİTİMİ	61
2.3. HAYÂ EĞİTİMİNDE YÖNTEM VE TEKNİKLER	64
2.3.1. Gözlem	65
2.3.2. Rol Model Olma-Model Sunma	68
2.3.3. Örnek Olay İncelemesi	71
2.3.4. Drama-Oyun	71
2.3.5. Övgü –Yergi, Ödül- Ceza, Özendirme -Sakındırma	73
2.4. İLKÖĞRETİM DİN KÜLTÜRÜ VE AHLAK BİLGİSİ PROGRAMI VE DERS KİTAPLARINDA HAYÂ	75
III. BÖLÜM	80
BULGULAR VE YORUMLAR.....	80
3.1. ARAŞTIRMAYA KATILAN DENEKLER VE NİTELİKLERİ.....	80
3.2. ÖĞRENCİLERİN HAYÂ (UTANMA) HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ.....	82
3.2.1. İlköğretim Öğrencileri Genellikle Neden Utanırlar.....	82
3.2.2. Öğrencilerde Utanma Anında Oluşan Fizyolojik Değişiklikler.....	83
3.2.3. Hayâ İnsanlarda Olması Gereken Bir Özelliiktir	83
3.3. HAYÂ DUYGUSUNUN ŞEKİLLENMESİNDE AİLENİN YERİ.....	87
3.4. HAYÂ EĞİTİMİNDE AKRANLARIN YERİ	95
3.5. HAYÂ EĞİTİMİNDE MEDYANIN ETKİSİ	97
3.6. İNANCIN HAYÂ EĞİTİMİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ	103
3.7. OKULUN HAYÂ EĞİTİMİNDEKİ YERİ	106
3.8. HAYÂ EĞİTİMİNDE ÖĞRENCİLERİN ÖZDEŞLEŞME VE ROL- MODEL TERCİHLERİ	109
SONUÇ VE ÖNERİLER	112
SONUÇ	112
ÖNERİLER	113
KAYNAKLAR	115
EK: 1 ANKET SORULARI.....	126
EK: 2 MİLLÎ EĞİTİM İZİN FORMU	131
ÖZ GEÇMİŞ	132

KISALTMALAR

ae	: Aynı eser
age	: Adı geçen eser
agm	: Adı geçen makale
ags	: Adı Geçem Sempozyum
agt	: Adı geçen tez
Akt	: Aktarım
Ank	: Ankara
(as)	: Aleyhisselam
bkz.	: Bakınız
C.	: cilt
çev.	: çeviren
Der.	: dergisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
E.B.	: Eğitim bilimleri
Ed	: Editör
Erş	: Erişim
Haz.	: Hazırlayan
Hız.	: Hazreti
H. No	: Hadis no
İDKAB	: İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi
İst.	: İstanbul
Mak.	: Makale
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
md.	: Madde
Nşr.	: Neşriyat
(ra)	: Radıyâllahu anh
S	: Sayı
s.	: sayfa
S.B.E.	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
(sav)	: Sallallahu Aleyhi ve Sellem
TDK	: Türk Dil Kurumu
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
TDVİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Trc.	: Tercüme
Ü.İ.F.	: Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve diğerleri
Yay.	: Yayınevi, Yayınları, Yayıncılık
YLT	: Yüksek Lisans Tezi

TABLO LİSTESİ

Tablo 1 Deneklerin Cinsiyetine Göre Dağılımı.....	80
Tablo 2 Deneklerin Sınıflar (Yaş)a Göre Dağılımı	81
Tablo 3 Deneklerin Aile Eğitim Durumlarını Gösteren Dağılım	81
Tablo 4 Deneklerin Aile Gelir Durumları Dağılımı	81
Tablo 5 İlköğretim Öğrencilerinin Genellikle Nelerden Hayâ Ettiklerine Göre Dağılımı	82
Tablo 6 İlköğretim Öğrencilerinde Utanma Anında Oluşan Fizyolojik Değişikliklere Göre Dağılımı	83
Tablo 7 İlköğretim Öğrencilerinin Utanma (Hayâ) Duygusunun İnsanlarda Olması Gereken Bir Özellik Olup Olmadığı Hakkındaki Düşüncelerine Göre Dağılımı	83
Tablo 8 İlköğretim Öğrencilerinin Utanmayan Biri Olmak İsteyip-İstemediklerine Göre Dağılımı	84
Tablo 9 İlköğretim Öğrencilerinin Davranışlarının Hayâya Uygunluğu İle İlgili Görüşlerini Gösteren Dağılım	84
Tablo 10 İlköğretim Öğrencilerinin Hayâ (Utanma) Duygusunun Günümüzdeki Değerine Dair Düşüncelerinin Dağılımı	85
Tablo 11 İlköğretim Öğrencilerinin Sosyal Bir Ortamda Rahat Hareket Edip Etmediklerine Ait Görüşlerinin Dağılımı	86
Tablo 12 İlköğretim Öğrencilerinin Üzerinizde Hayâ (Utanma) Duygusunun Yerleşmesini Sağlayan Unsurların Etkisine Göre Dağılımı	88
Tablo 13 İlköğretim Öğrencilerinin Hayâ Eğitimine En Fazla Önem Verilmesi Gereken Kurum Hakkındaki Görüşlerinin Dağılımı	89
Tablo 14 Anne ve Babalarının, Hayâ Kazandırmada İlköğretim Öğrencilerine Örnek Olup Olmadıklarına Göre Dağılımı	90
Tablo 15 Büyüklerin Öğrencilere Olumsuz Eleştirilerini Gösteren Dağılım	91
Tablo 16 İlköğretim Öğrencilerinin Utanılacak Bir Davranış Yaptığı Zaman, Anne-Babanın Tepkisini Değerlendirmelerine Göre Dağılımı	92
Tablo 17 İlköğretim Öğrencilerinin, Ailenin Hayâ Duygusunu Çocuğa Nasıl Kazandıracağına Dair Görüşlerine Göre Dağılımı	93
Tablo 18 İlköğretim Öğrencilerinin Utanma Duygusunun Hangi Cins Karşısında Daha Çok Belirdiğine Dair Görüşlerine Göre Dağılımı	93
Tablo 19 İlköğretim Öğrencilerinin Anne-Babanın Arkadaş Seçimlerine Müdahale Edip Etmediklerine Göre Dağılımı	95
Tablo 20 İlköğretim Öğrencileri Utandıklarında Arkadaşlarının Onlara Karşı Tutumlarına Dair Görüşlerine Göre Dağılımı	96
Tablo 21 İlköğretim Öğrencilerinin Arkadaşlarının Utanılacak Davranışlarına Karşı Gösterecekleri Tavıra Göre Dağılımı	96
Tablo 22 İlköğretim Öğrencilerinin Günde Ortalama Kaç Saat Televizyon Seyretmelerine Göre Dağılımı	100
Tablo 23 İlköğretim Öğrencilerinin Daha Çok Hangi Tür Televizyon Programlarını İzlemelerine Göre Dağılımı	101
Tablo 24 İlköğretim Öğrencilerinin Seyrettiği Televizyon Programlarını Anne-Babalarının Denetlemelerine Göre Dağılımı	101
Tablo 25 İlköğretim Öğrencilerinin Televizyonun Utanma (Hayâ) Duygusu Üzerindeki Etkisini Değerlendirmelerine Göre Dağılımı	102

Tablo 26 İlköğretim Çağındaki Çocukların Dinî Bilgilerini Çoğunlukla Nereden Veya Kimden Öğrendiklerine Göre Dağılımı	103
Tablo 27 Öğrencilerin Gözünde, Dinî Emir Ve Yasaklarını Uygulayan Kişi İle Hayâ Arasındaki İlişki Algısına Ait Görüşlerin Dağılımı	104
Tablo 28 İlköğretim Öğrencilerinin Dini Duyguların Kişideki Utanma (Hayâ) Duygusunu Etkileyip Etkilemediğini Gösteren Görüşlerinin Dağılımı ..	104
Tablo 29 Allah'ın Her Şeyi Görüp Bildiği Bilincinin İlköğretim Öğrencilerinin Utanma (Hayâ) Duygusu Üzerindeki Etkisinin Dağılımı.....	105
Tablo 30 Meleklerin Daima Sizlerin Yanında Bulunduğunu Bilincinin İlköğretim Öğrencilerinin Utanma (Hayâ) Duygusu Üzerindeki Etkisine Göre Dağılımı	105
Tablo 31 İlköğretim Öğrencilerinin Hayâ (Utanma) Duygusunun Allah Katında Kişiyi Değerli Kıldığına İnanıp İnanmadıklarına Göre Dağılımı.....	106
Tablo 32 İlköğretim Öğrencilerinin Hayâ Duygusu Kazanmalarında Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersinin Rolü İle İlgili Görüşlerine Göre Dağılımı	109
Tablo 33 İlköğretim Öğrencilerinin En Çok Örnek Aldıkları Kişilere Göre Dağılımı	109
Tablo 34 İlköğretim Öğrencilerinin Okuldaki Eğitimcilerin Hayâ (Utanma) Duygusunu Etkileyip Etkilemediğine Dair Görüşlerine Göre Dağılımı .	110
Tablo 36 İlköğretim Öğrencilerinin Hayâ Duygusunun Kazanılmasında En Etkili Yöntem Hakkındaki Görüşlerinin Dağılımı	111

ÖZET VE ANAHTAR KELİMELER

Rabia YILDIRIM, “İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersinde Hayâ Eğitimi”, Yüksek Lisans Tezi, Sivas, 2016.

Bu çalışmanın amacı, İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersinde dinin ve ahlakın önemli ayağını oluşturan hayâlı olma bilincini kazandırmaya yönelik yeni stratejiler geliştirmeye katkıda bulunabilmektir. Bu çalışma, ilköğretim okullarındaki Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersini kapsamaktadır. Çalışmamızda yöntem olarak hayâ duygusu ve eğitimi hakkında genel bir literatür çalışması yapılmış ve bilgiler anket tekniğiyle de desteklenmiştir. Giriş bölümünden sonra birinci bölümde araştırmanın altyapısını oluşturacak temel kavramlar tespit edilip, kavramsal çerçeveye göre ele alınmıştır. Utanma anlamında olan hayâya geçmeden önce, utanma üzerinde geniş bir araştırma yapılmıştır.

Utanmanın kişiliğe bir değer katan yönü, bir de kişiliği zayıflatıcı yönü vardır. İslam literatürünü incelediğimizde, her şeyin temelini “Allah için” ilkesinin oluşturduğu ve duygularında bu temelle terbiye edilmeye çalışıldığı görülmüştür. Allah Resulü’nün tavsiye ettiği hayâ (utanma)nın şekli ve sınırı hayır ve imandır. Buna göre bu duygu sayesinde insan hem kendi onurunu korur, hem de başkalarının onuruna saygı duyar. İkinci bölümde hayâ eğitimi üzerinde durulmuştur. Hayâ eğitimi, milli ve manevi değerler odaklı ve duyguları aklın kontrolüne veren, akli da duygusuz bırakmayan bir yaklaşımla mümkün olabilir. Güzel ahlaklı kişiler yetiştirmek, haya eğitimini gerekli kılmaktadır. Hayânın doğru eğitimi; çocuk ve farklılıklarını bilen, tanıyan, doğru metodu seçip uygulayan, iyi bir eğitim ortamında, iyi bir eğitimci ve bunu destekleyen bir çevre ile mümkün olabilir. Üçüncü bölümde de araştırma verileri SPSS tekniği kullanılarak analiz edilmiştir.

ANAHTAR KELİMELER: Kişilik, Hayâ, Ahlak, İffet, Eğitim.

ABSTRACT AND KEYWORDS

Rabia YILDIRIM “Education of Modesty in the Lesson of Religious Culture and Moral Knowledge at Elementary Schools” Postgraduate Thesis, Sivas, 2016

The aim of this study is to contribute to develop new strategies on bringing students in be aware of modesty that constitutes one of the important components of religion and moral issues at the lesson of religious culture and moral knowledge. This study includes the Lesson of Religious Culture and Moral Knowledge at elementary schools. In our study, a general literature study on the sense of modesty and its education was applied as a method and information was also supported via a questionnaire. After the introduction chapter, basic concepts that constitute the basis of the study were determined and dealt with according to conceptual framework at the first chapter. Before dealing with the sense of modesty – which also means “embarrassment” – a wide search was done about the embarrassment.

The embarrassment is two sided one of them enriches the personality while the other weakens it. When we examined the Islamic literature, it was seen that the principle of everything is “for the sake of Allah” and so emotions are disciplined according to this notion. The way and limit of modesty (embarrassment), which Rasul of Allah advises, are charity and faith. According to this, a person saves his own honor and respects others’ honor thanks to this emotion. At the second chapter, the education of modesty was investigated. The modesty could become possible through a national and spiritual focused education that also requires an approach which takes emotions under control of mind but not leaving the mind without emotions. Bringing up people who have social ethics requires the proper education of embarrassment. The proper education of modesty could be possible, when a child, a good educator, who knows and recognize the differences and applies the right method after choosing it, a good education chamber in a good education medium are altogether available. The SPSS technique was used for analyzing the search data at the third chapter.

KEYWORDS: Personality, Embarrassment, Moral, Chastity, Education.

GİRİŞ

Bu bölümde; problem durumu, problem cümlesi, alt problemler, araştırmanın amacı ve önemi, sınırlılıklar, tanımlar, yöntem, araştırmanın evreni ve örneklemine yer verilmiştir.

1. ARAŞTIRMANIN ADI

Araştırma “İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersinde Hayâ Eğitimi” adını taşımaktadır.

2. ARAŞTIRMANIN PROBLEMİ

2.1. Problem Durumu

Hayâ (utanma) etkenleriyle ve etkileriyle, eğitilen tarafı ve eğitilemez tarafıyla, yaratılış veya sonradan kazanılmasıyla, normal ve anormal oluşuyla, faydalı ve zararlı yanlarıyla çok karmaşık bir konudur. Literatürde anlamı ve kapsamı netleşmemiş, hakkında fikir birliği sağlanamamış çok yönlü bir kavramdır.

Hayâ (utanma) bir duygu çeşidi olarak psikolojinin, kişilik üzerindeki etkisi ve bir insani karakter olması dolayısıyla da ahlâk ilminin konusu olmuştur.¹ Toplum içinde ortaya çıkmasıyla sosyolojinin, duyguların davranışlara etkisi yönüyle antropolojinin ve daha birçok bilim dalının inceleme alanına girmiştir.

Hayâ (utanma) kimi toplumlarda bir hastalık olarak görülmesine rağmen, kimi toplumlarda da değer yargılarına hizmet eden bir erdem olarak kabul edilmektedir.² Şurası bir gerçektir ki, her insanın bir hayâ (utanma) sınırı vardır. Hayâ (utanma) var olması gereken bir duygu olduğuna göre, utanmazlığın ve utangaçlığın bir manevi veya psikolojik hastalık olduğunu söyleyebiliriz.³

¹ Abdurrahman Kasapoğlu, “Kur'an'da Haya/Utanma Olgusu”, *İnönü Ü.İ. F. Der.*, C: 2, S: 2, 2011, s. 1-2.

² Ramin Aliyev ve M. Emin Kalgı, “İlköğretim Öğrencilerinin Utangaçlık Ve Benlik Saygısı Düzeylerini Etkileyen Faktörler”, *Turkish Journal Of Education*, C: 3, S: 2, 2014, s. 62.

³ *Agm.*, s. 62.

2.2. Problem Cümlesi

Tezimizin problem cümlesini “İlköğretim öğrencilerine din eğitimi çerçevesinde İslam Ahlakı’nın önemli bir ilkesi olan hayâ duygusu nasıl kazandırılabilir?” sorusu oluşturmaktadır.

2.3. Alt problemler

1. İlköğretim öğrencilerinin üzerinde hayânın şekillenmesinde en etkili unsur nedir?
2. İlköğretim öğrencileri üzerinde hayâyı şekillendiren en etkin kurum hangisidir?
3. Eğitimci, ilköğretim öğrencilerine hayâyı en iyi nasıl verebilir?
4. İlköğretim öğrencileri hayâ konusunda en çok kimleri örnek alırlar?
5. İlköğretim öğrencilerinde dini inanç, hayâ (utanma) duygularını etkiler mi?
6. İlköğretim öğrencilerine hayâ duygusu kazandırmada din kültürü ve ahlak bilgisi dersinin etkisi nedir?
7. Hayâ ile inanç arasında nasıl bir ilişki vardır?
8. Hayâ ile akıl arasında nasıl bir ilişki vardır?
9. Hayâ ile ahlak arasında nasıl bir ilişki vardır?
10. İlköğretim öğrencilerinin hayâ (utanma) duygusu üzerinde kitle iletişim araçlarının etkisi var mıdır?
11. İlköğretim öğrencilerinin kitle iletişim araçlarını kullanımında denetleme gerekli ve yeterli midir?
12. İlköğretim öğrencileri utanılabilecek bir davranış sergilediklerinde ruhsal, fiziksel, davranışsal ne gibi belirtiler gösterirler?
13. İlköğretim öğrencileri en çok nelerden hayâ ederler?

3. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Toplumumuzda bazı insanların öz güven eksikliği yaşadığı, bunun karşısında utanmazlık, laubalilik ve uygunsuz davranışların arttığı bir gerçektir. Yine toplumda haklı olduğu halde hakkını arayamayan, haksız olduğu halde bütün hakları gasp edercesine aç gözlülükle etrafına saldıran kişilikleri görmekteyiz. Bu durum bize bir

eğitim problemi olduğunu göstermektedir. Burada bir dengesizlik var ve bu dengesizlik kişilerin utanma sınırlarından kaynaklanabilir.

Kasapoğlu hayâ (utanma) nın önemini şöyle anlatmaktadır; hayâ toplumsal düzeni koruma ve toplumsal ilişkileri şekillendirmede önemli rol oynayan bir duygudur. Hayâ, övünçle birlikte birincil toplumsal duygulardan kabul edilir. Bunlar, toplumsal bağın halini ileten içgüdüsel sinyallerdir.⁴ Hayâ duygusu, onurun, haysiyetin insandaki beğçisidir. Bu duygu sayesinde insan hem kendi onurunu korur hem de başkalarının onuruna saygı duyar. En çok utanmasını bilen kimse, kendi ruhuna en fazla saygı duyardır. İnsanlara karşı sevgi besleyen kimse onların onurunu kırmaktan hayâ eder. Hayâ duygusu az olan ya da olmayan kimseler, genellikle anti sosyaldirler. Toplumsal kurallara uymazlar, sosyal sınırları çiğnerler. Sergiledikleri bu tür davranışlar kişiliklerinin bir parçası olduğu için vicdani kaygı duymazlar.⁵

Diyebiliriz ki din kültürü dersi zorunlu olmasa bile ahlak, değer, kişilik eğitimi gereği, öğrencilere hayâ duygusu mutlaka kazandırılmalıdır.

Hayâyı doğru anlama, doğru uygulama, karakter haline getirme, toplumun bazı sosyal sorunlarını azaltabilir. Elbette hayâsızlık sorunu sadece okulla, öğretmenle de çözülmez. Kişiliği etkileyen dış etmenlerin (eğitimci unsurların) topluca aynı amacı benimseyip, birlikte hedefe yönelmesiyle mümkün olur. Yoksa birinin yaptığını diğeri bozar ve yapılan çalışmalar etkisiz kalabilir.

İşte bu çalışmamızdaki amacımız, temel eğitimde zorunlu dersler arasında bulunan “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi” dersinde, ilköğretim çocuklarına hayâ (inanç temelli utanma duygusu) kazandırmaya yönelik yeni stratejiler geliştirmeye katkıda bulunmaktır.

4. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Araştırmanın teorik çerçevesini oluştururken literatür tarama yöntemiyle hayâ kavramı ile ilgili yapılan çalışmalar, ulaşılabilen kitap, dergi, makale, sözlük, ansiklopedi, online veri tabanları ve benzeri kaynaklar incelenmiş olup hayâ üzerinde kavram analizi yapılmıştır. Bu analiz ile hayânın kavramsal boyutu ortaya

⁴ Abdurrahman Kasapoğlu, *agm.*, s. 8.

⁵ Abdurrahman Kasapoğlu, *agm.*, s. 8-9.

ıkarılmıştır. Araştırmada ayrıca alan araştırması yapılarak bu bölümünde anket tekniği kullanılmış ve anket sonuçları tezin nc bölümünde tablolar halinde yorumlarıyla birlikte verilmiştir.

5. DENENCELER

1. İlköğretim ğrencilerinin üzerinde hayânın şekillenmesinde en etkili etmen ve kurum ailedir.
2. Eğitimciler ilköğretim öğrencilerine, hayâyı en iyi rol model olarak verebilir.
3. İlköğretim ğrencilerinin en çok örnek aldıkları kişiler anne-babalarından sonra öğretmenleridir.
4. İlköğretim ğrencilerinde, dini inanç hayâ duygusunu etkiler.
5. İlköğretim ğrencileri üzerinde din kültürü ve ahlak bilgisi dersi hayâyı kazandırmada tek başına yetersiz kalmaktadır.
6. Kişinin hayâsı inancına göredir.
7. Hayâ insani ve inanç merkezli bir duygu olduğundan, kişinin akıl gücüyle orantılıdır. Zihin eğitimi hayâ duygusunun gelişiminde etkilidir.
8. Ahlaki gelişim, hayâ duygusunun gelişiminin temelini oluşturmaktadır.
9. İlköğretim ğrencileri televizyon ve sinemalarda şöhret olmuş karakterlerden büyük oranda etkilenmektedirler. Dolayısıyla ilköğretim ğrencilerinde hayâ duygusu gelişiminde kitle iletişim araçlarının etkisi vardır.
10. İlköğretim ğrencilerinin etkileşim içerisinde bulunduğu, kitle iletişim araçlarını denetlemede anne-babalar yetersiz kalmaktadır.
11. İlköğretim ğrencilerinde utanma anında kalp atışlarında hızlanma, yüzüm kızarması, dilin tutulması gibi fizyolojik değişiklikler oluşur.
12. İlköğretim ğrencileri en çok kendi vücutlarında gösterilmemesi gereken yerlerin açılmasından ve vücudun mahrem yerlerine yapılmaması gereken bir şey yapıldığında utanırlar.

6. VARSAYIMLAR

1. Araştırma için seçilen yöntem, araştırmanın amacına, konusuna ve problemine uygundur.
2. Hayâ duygusunun kazandırılması, kişinin kendi hayatı ve toplumsal hayat için gerekli ve önemlidir.
3. İslam ahlakında geçen “hayâ” insanlık için en doğru ve faydalı utanma sınırıdır.
4. “İlköğretim din kültürü ve ahlak bilgisi dersi verilirken hayâ duygusunun kazandırılması” konusunda yapılmış bağımsız bir araştırma bulunmamakla birlikte konu ile ilgili benzer araştırmalar literatürümüzde kısmen bulunmaktadır.

7. SINIRLILIKLAR

1. Araştırma ulaşılabilen literatür ile sınırlıdır.
2. Araştırmada kullanılan anketler 2014-2015 öğretim yılı Sivas il merkezinde öğrenim gören öğrencilerinden olan şans örnekleme yoluyla belirlenen 5 ayrı okulda öğrenim gören 500 öğrenciye uygulanacaktır. Dolayısıyla sonuçlar sadece bu öğrenciler ve anketin uygulandığı zaman dilimi ile sınırlıdır.
3. Araştırmada bağımlı değişkeni etkileyen bazı etkenler (inanç, akıl, mizaç, ahlak (karakter) aile, okul, arkadaş grubu, kitle iletişim araçları) incelenecektir. Araştırma bu etkenlerle sınırlı olup, hayâ duygusu üzerinde etkili olabilecek başka etkenler araştırma dışı bırakılacaktır.
4. Hayâ duygusuna ilişkin bulgular araştırmada kullanacağımız anketin soruları ve verilecek cevaplarla sınırlı olacaktır.

8. ARAŞTIRMANIN ÖRNEKLEM VE EVRENİ

Araştırmanın evreni: Sivas il merkez ilköğretim okullarında 2014-2015 öğretim yılında kayıtlı bulunan 4. 5. 6. 7. 8. sınıf öğrencileridir. Araştırmamızın

örneklemini 2014-2015 öğretim yılı Sivas il merkezinden random yoluyla seçilecek olan beş ilköğretim okulunda 500 öğrenciden oluşmaktadır.

I. BÖLÜM

HAYÂ DUYGUSU VE HAYÂNIN KAVRAM ANALİZİ

1.1. HAYÂ DUYGUSU

1.1.1. Hayâ Duygusunun Tanımı

Arapça “Hayy” kökünden gelen hayâ sözlükte; utanma, utanç, sıkılma⁶, ârlanma, namus(iffet), edep, Allah korkusu ile gûnahtan kaçınma⁷, çekinme, mahcubiyet⁸, diri ve canlı olma⁹, hayat bulma, selam, ebedi olarak var olma¹⁰, açıkça kınanıp yerilme korkusu¹¹ gibi anlamlara gelmektedir. Arap dilinde; kişinin ayıplanma ve yerilme gibi korku ve endişeler sebebiyle yüzünün kızarması, renginin değişmesi ve hayal kırıklığı yaşaması¹² gibi hallere de hayâ denmektedir.

Kınalızâde göre, edebe zıt olan durumlar meydana gelince, kalbin hassasiyet kazanması ve ızdırap duyması kaçınılmazdır. Bu halin eseri derhal hayâ sahibi olan kişinin yüzünde görülür. Çünkü bir çirkinlikten dolayı hayâ faziletine bürünmüş kişinin nefsi bundan müteessir olur.¹³

Hayâ sözlükte, ayıplanan bir şeyin korkusuyla insanda hâsıl olan değişme ve inkisar manasına gelir. Bununla birlikte, herhangi bir sebeple bir şeyin terkine de hayâ denildiği olmuştur. Aslında terk, hayâ değil, hayânın gerektirdiği şeylerden biridir¹⁴ veya hayânın sonucudur.

Kişi utandığı halde bazı kabahatleri yaparsa zamanla hayâyı da kaybeder ve utanma meziyeti yok olur. Kişideki hayânın göstergesi o kötü işi terktir. Dolayısıyla

⁶ İsmail Parlatır vd., “Haya” md., *TDK sözlüğü*, Ank.-1998, s. 953.

⁷ Ferid Develioğlu, “Haya” md., *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi Yay., Ank.-1970, s. 411.

⁸ Ömer Nasuhi Bilmen, *Dinî ve Felsefî Ahlak Luğatçesi*, Bilmen Yay., İst.-1967, s.40.

⁹ Zemahşeri, *El Keşşaf*, Trc: Harun Ünal, Ekin Yay., C: 1, İst.-2016, s. 198.

¹⁰ Râgıb el-İsfahânî, *Müfredat*, Çıra Yay., İst.- 2012., s. 324.

¹¹ Recep Kılıç, *Ayet ve Hadislerin Işığında İnsan ve Ahlak*, TDV. Yay., Ank.-1995, s. 53.

¹² Zemahşeri, *age.*, s.198. Ayrıca bkz: Orhan Hançerlioğlu, *Felsefe Ansiklopedisi Kavramlar ve Akımlar*, RemziKitapevi, C: 7, s. 44.

¹³ Ali Efendi Kınalızâde, *Ahlak/Ahlâk-i Alâî*, Haz.: Hüseyin Algül, Tercüman Yay., (1001 Temel Eser), Tarihsiz. s. 102.

¹⁴ İbrahim Canan, *Hadis Ansiklopedisi Kutub-İ Sitte*, C: 5, Akçağ Yay., 1995, s. 291.

kabahatleri terk etme, hayâ duygusunun bir neticesidir. Nitekim hadislerde de hata ve günahları terketme, hayâ ile ifade edilmektedir.¹⁵

Ahlâki bir terim olarak hayâ; Allah'ın ve mümin toplumun ayıp, çirkin, kötü gördüğü, kınadığı işleri yapmaktan, onurunun kırılmasından, başkasının onurunu kırmaktan dolayı utanması ve yanlış işlerden sakınması olarak tanımlanabilir.¹⁶

Arapçadan dilimize geçen hayâ kelimesi Türkçe'de utanma ve çekinmenin genellikle cinsel boyutunda olsa da, İslam terminolojisine uygun kullanılmaktadır. Ayrıca Arap dilinde yerme, kınama ve onur kırıcı tutum ve davranış anındaki hal anlamına gelen “âr” kelimesi de Türkçe'de genel olarak hayâ ile eş anlamlı kullanılmaktadır.¹⁷ Arsız terimi, utanması, sıkılması olmayan, sırnaşık, yüzüstü, açgözlü davranan (kimse), yılışık kişiler için kullanılmaktadır.¹⁸

İslam ahlakçılarına göre hayâ: İslam ahlâkının kişide var olan şehvet kuvvetinin itidali, “ıffet” faziletinden doğan veya iffet faziletine götüren alt erdemlerden biridir.¹⁹

Hayâ kavramının etimolojik yaklaşımında hayat kökünden türediği söylenir.²⁰ Dolayısıyla hayâ kavramının iki kök anlamı vardır. Zamahşeri, hayânın kökeninin bu iki boyutuna dikkat çeker; “hayye”, dirildi, yaşadı, “elhayyü” kelimesi de insanda oluşan hayal kırıklığı, düş kırıklığı, kişinin gücünü kıran ve hayatının kısılmasına neden olan şey²¹ demektir. Örneğin bir yorumda; hayâ ölümün zıddı, canlılık/dirilik anlamındaki hayy kökünden türemiştir. Bu temelden yola çıkacak olursak insanın maddî hayatını devam ettiren kan damarları gibi, hayânın da insanın manevî canlılığını ve diriliğini temin eden can damarı mesabesinde olduğuna işaret

¹⁵ İmam Tirmizi, *Sünen-i Tirmizi*, Trc: Abdullah Parlıyan, 38- Kıyametin Özellikleri Ve İncelikler, 24.Böl., H. No: 2458, Konya-2004, s. 284; Ebu Davud Süleyman B. Eş'as Es-Sicistani, *Sünen-i Ebu Davud*, Trc: Hüseyin Kayapınar, Necati Yeniel, C: 15, Şamil Yay., İst.-2011. s. 631-632.

¹⁶ Bkz., Ahmet Rifat, *Tasvir-i Ahlâk / Ahlâk Sözlüğü*, Haz: H. Algül, Tercüman Yay, Yılı Yok., s. 121; Râgıb el-İsfahânî, *age.*, s. 324; Ömer Nasuhi Bilmen, *age.*, s. 40; Cürcani, *Tahrifat Arapça-Türkçe Terimler Sözlüğü*, Ter: Arif Erkan, Bahar Yay., İst.-1997,s: 91; Mustafa Çağrırcı, “Hayâ”, TDVİA, C: 16, TDV Yay, İst.- 1997, s. 554.555.

¹⁷ Mustafa Çağrırcı, *age.*, C: 16, s. 554.

¹⁸ İsmail Parlatır vd., *age.*, s. 137.

¹⁹ Bkz., Kınalızâde, *age.*, s. 103.

²⁰ Zamahşeri, *age.*, s. 198.

²¹ Zamahşeri, *age.*, s. 198.

edilmektedir.²² Bayraklı da utanmak ile diriltme manalarının arasında bir ilişki olduğunu söyleyerek hayâ etmenin şahsiyeti ve ahlâkı diri tuttuğunu ifade etmektedir. O'na göre hayâ ile koruma arasında da ilişki bulunmaktadır; hayâ duygusu insanı ahlâksızlıktan korur²³ demektedir. Görüldüğü gibi hayânın kişiliğe hayat katan ve kişiliği zayıflatan yönü, hayâ kelimesinin kökeninde de saklıdır.

Her utanma, her kınanma endişesi hayâ değildir. Utanmanın, çekinmenin, sakınmanın temeline bakmak gerekir. Tanımlardan çıkardığımız sonuca göre hayâ Allah'tan utanma ve Allah için utanma temelinde olmalıdır.

Kant'ın yasallık ve ahlaksallık ayrımı yaparken: “Ahlakça iyi olması gerekenin, ahlak yasasına uygun olması yetmez, aynı zamanda ahlak yasası uğruna yapılmış olması da gerekir.”²⁴ sözünden hareketle hayânın, İslam Ahlakı'na uygun olmasının yeterli olmadığı, aynı zamanda bu duygunun Allah için olması gerektiği söylenebilir. Din bilginlerinin hayâya yaklaşımlarına göre; (örneğin) kınanılacak her çirkin durumdan üzüntü duymak büyük bir erdemdir, hayâlî bir davranıştır.²⁵

1.1.2. Hayâ-Fıtrat İlişkisi

Kur'anî bir kavram olan fıtrat: “F-T-R” den masdar olarak yaratılışın ilk tarz ve şeklini ifade eder ve “yaratılış, tiynet ve tabiat”²⁶ anlamındadır. Buna göre fıtratın anlamı: “Bir tür yaratma, bir çeşit yaratış, yaratma ve yaratılış hali, biçimi” demektir.²⁷ Bu masdarın fâil (özne) ismi olan ‘Fâtır’, Allah'ın güzel isimlerinden birisidir. Bunun anlamı, yerleri ve gökleri yaratan demektir. “Fatır” veya “fıtrat” ilk yaratılışı ifâde ettiği gibi, devam eden bir yaratılışı da anlatır. “Fatır veya fıtrat”, bir şeyi yoktan ve örneksiz var etmek ve onu belli bir hedefe doğru açıp ortaya koymak, dal budak saldırmaktır.²⁸

²² Salman Yüksel, “Hayâ”, <http://www2.diyaret.gov.tr/DinHizmetleriGenelMudurlugu/VaazHizmetleri/Hay%C3%A2-Utanma%20Duygusu.pdf>, Erş:10.06.2015.

²³ Bayraklı, Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri, C. 3, s. 280; Akt; Hamza Aktaş, s. 112-113.

²⁴ Benjamin Walter, *Çocuklar, Gençlik Ve Eğitim Üzerine*, Çev: Mustafa Tüzel, Dost Kitabevi, Ank-2001, s. 124.

²⁵ Bkz., Ahmed Hamdi Akseki, *Müslümana Büyük İlmihal*, Ücdal Yay.,İst.-1971, s. 341.

²⁶ Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Sadeleştiren: İsmail Karaçam vd., Azim Dağıtım, C: 6, İst.-1992, s. 255.

²⁷ Mustafa Akçay, “İmanın Oluşumunda Fıtratın Rolü,” *Sakarya Ü.İ.F. Der.*, S: 1, Adapazarı 1996, s. 276.

²⁸ Bkz., Ahmed Kalkan, <http://www.ahmedkalkan.com.tr/kavram-tefsiri/item/205-fıtrat.html>, Erş:10.10.2015.

Terim olarak fıtratı İslam bilginleri özellikle fıtrat ayeti (er- Rum 30/30) ve hadisleri ile misak ayetinden (el-A'raf 7/172) hareketle tanımlamaya çalışmışlardır.²⁹ Fıtrat, “hilkat, ilk yaratılış hali” anlamına gelmektedir. Allah’ın bir şeyi yaratması ve onu herhangi bir fiili yapmaya aday bir halde düzenlemesidir. Bu kavramla ilgili Allah’ın insanlara yerleştirdiği, O’nu bilme yetisi³⁰ şeklinde iki yaklaşım görülmektedir. Bunlardan biri her insanın yaratılış itibarıyla İslam’ı kabullenmeye uygun ve hazırlanmış olarak yaratılışı kastedilmektedir.³¹ İkincisi ise ilk yaratılış anında varlık türlerinin temel yapısını, karakterini ve henüz dış tesirlerden etkilenmemiş olan ilk durumlarını belirtir.³²

Elmalılı Hamdi Yazır:“Ferdin cüz'i yaratılışında herhangi bir sebeple eksiklik bulunabilirse de asıl fıtrat, sağlıklı ve sağlamdır. Mesela gözün fıtratı, Hakk'ın ayetlerini görmektir. İyi görmeyen bir göz, sonradan meydana gelen bir sebeple hasta demektir.”³³ der. Buradan yola çıkarsak fıtrat, insanın hem ruhî hem de fizikî bakımdan yaratılıştan sahip bulunduğu temel özelliklerini ifade eder.³⁴

Fıtrat hadisinde bulunan, “Her doğan çocuk İslam Fıtratı üzerine doğar sonra ebeveyni onu Yahudi, Hristiyan yapar”³⁵ ifadesi, çocuklardaki temiz yaratılışın ve iman yatkınlığının çocukluk devresinde çeşitli etkilere göre değişmeye elverişli olduğunu göstermektedir.”³⁶

İnsan dünyaya geldiği zaman yeteneklerinden hiçbirisi hazır değildir. İnsanda ancak bu yeteneklere “temel” olabilecek, bunları gerçekleştirebilecek çekirdekleri, vardır. Dolayısıyla duygular doğuştan insanda çekirdek olarak vardır. Yani fitridir. Çünkü gelişim bir şeyin varlığından sonra olur. Evvelce bir tohum mevcut olmayınca hiç bir şey gelişemez. Bu yeteneklerini ortaya çıkabilmesi için, geliştirmesi gerekmektedir. İşte bunu gerçekleştiren eğitim ve eğitilebilmedir. Bu çekirdeklerin

²⁹ Mustafa Akçay, *agm.*, s. 276.

³⁰ Râgıb el-İsfahânî, *age.*, s. 801.

³¹ Mustafa Akçay, *agm.*, s. 282.

³² İbn Abdülber, XVIII, 57 vd.; Lisânü'l-Arab, “ftr” md.; Tâcü'l- arûs, “ftr” md.Akt; Hayati Hökelekli, “Fıtrat”, TDVİA, C: 13, TDV Yay., Ank. 1996, s. 47.

³³ Elmalılı Hamdi Yazır, *age.*, C: 6, s. 255.

³⁴ Hayati Hökelekli, *age.*, s. 49.

³⁵ Buhârî, *Sahih-İ Buhari Ve Tercümesi*, Trc: Mehmed Sofuoğlu, 24-Cenâiz, 79. Böl., H. No: 112, C: 3, Ötüken Yay., İst-1987, s. 1279; Malik Bin Enes, *Muvatta*, Trc: A. M. Büyükçınar vd., Cenâiz, 52. Böl., Beyen Yay., C: 1, İst.-1994, s. 403; Müslim, *age.*, 46-Kader, 6. Böl.- 22-...-25, H. No: 2658; Tirmizî *Sünen-i Tirmizi*, Trc: Abdullah Parlıyan, 33-Kader, 5.Böl., H. No: 2138, Konya-2004.

³⁶ Hayati Hökelekli, *age.*, s. 47.

gelişmesini, ona uygulanan eğitim sağlar. Hayâ duygusu da fitratta çekirdek olarak bulunmaktadır ve eğitimle şekillendirilir.³⁷

Her çocuk dünyaya gelirken türlü duyguları, hoş olsun olmasın, deneyecek imkânları beraberinde getirir. Bunlardan hangileri zamanla onda ağırlık kazanırsa bu, çocuğun yaşadığı çevresini oluşturan kişilerle kurduğu ilişkileri sonucunda büyük ölçüde gerçekleşir.³⁸ Öte yandan, evrimsel süreçte mizaç dediğimiz türün genleriyle gelen birtakım bilgiler de duyguların kodlanma biçimine etki eder.³⁹

Eklektik yaklaşıma göre, hayâ (utanma) duygusunun insandan insana doğuştan gelen farklı bir yönü yoktur. Bu duygu açısından bireylerdeki farklılık, sonradan yani doğduktan sonra çevrenin etkisi ve eğitim sayesinde oluşmaktadır. Her insan utanma duygusuyla dünyaya gelir, ama insanların farklı utanma görüntülerine sahip olmaları eğitimle şekillenir.⁴⁰ Örnek verecek olursak; kişinin avret yerlerinin açılmasından hayâ etmesi her insanda fitridir. Fakat aldığı eğitimle fitratı bozulabilir ve değiştirilebilir. Avret yerlerinin görünmesinden hayâ etmeyen kişilerin fitratının bozuk olmadığını, onun çevrenin etkisi ya da aldığı eğitimle fitratının sonradan bozulduğunu söyleyebiliriz. Dolayısıyla hayâ (utanma), inanç temelli bir duygu olduğu için eğitimle kazanılır.

1.1.3. Hayâ-Mizaç ilişkisi

Yaradılış, tabiat (huy)⁴¹ demek olan mizaç, Arapça'da cibilliyet, ruh, illiyet, tiynet⁴² anlamlarında kullanılmaktadır.

Kişinin doğuştan getirdiği hayâ, kendine özgü temel özellikleri olan, özü itibarıyla değişmeyen ve bireyin duygu, zihin ve davranış özelliklerinin yapısal çekirdeğidir. Bu özellikler nicelik ve nitelik bakımından herkese göre farklıdır. Tezcanlılık, soğukkanlılık, çabuk sinirlenme, neşeli ve esprili olmak gibi özellikler

³⁷ Bkz., Takiyettin Mengüşoğlu, *İnsan Felsefesi*, Remzi kitapevi Yay., İst.-1988, s. 173; Ahmed Hamdi Akseki, *age.*, s. 327.

³⁸ Kerim Yavuz, *Çocukta Dinî Duygu Ve Düşüncenin Gelişmesi*, Boğaziçi Yay., İst.-2012, s. 21.

³⁹ Rosenblum GD, Lewis M (2003). Emotional Development in Adolescence. Blackwell Handbook of Adolescence içinde. Ed: Adams GR, Berzonsky MD. 269-289, Akt; Koray Karabekiroğlu, Duygu nedir ve duygular nasıl oluşur?, <http://cocukhayat.com/yazi/duygu.html>, Erş: 20.09.2015.

⁴⁰ Bayraktar Bayraklı, *Kadın Sevgi ve Temel Haklar*, Bayraklı Yay., İst.-2001, s. 30, Akt; Abdurrahman Kasapoğlu, *agm.*, s. 3.

⁴¹ İsmail Parlatır vd., *age.*, s. 1572.

⁴² Lütfü Kaan Özdemir ve İsmail Acarkan, *Dokuz Mizaç Modeline Göre Çocuklarda Mizaç Farklılıkları ve Kişilik Gelişimi*, Vural Yay., İst.- 2010, s. 26.

insan mizacının temel kaynağı, bir bakıma bedenin kimyasıdır ve kolay kolay da değişmez özelliktedir. “Bir insan yedisinde neyse yetmişinde de odur.” sözüyle bir bakıma huy ile mizaç kavramına atıf yapılmaktadır.⁴³ Mizaç kavramıyla insanın düşünce, duygu ve davranışlarının “yapısal kaynağı” yani dıştan gelen etkilerin alınıp değerlendirildiği yapıya vurgu yapılmaktadır.⁴⁴ Mizaç, fıtrattan sonra kişiliğin altyapısını oluşturan temeldir.

Mizaç yapımız çevremizi etkilediği gibi, çevremiz de mizacımızın kararlı kişilik özelliklerine dönüşümünü şekillendirmektedir. Bu açıdan bakıldığında diyebiliriz ki, “benzer mizaç” yapısında doğan iki çocuk ileride çok “farklı kişilik” özellikleri taşıyan iki yetişkin olabilir.⁴⁵

Çocuk, anne babasının üzerine istediklerini çizebilecekleri boş bir levha değildir. Ancak yine hiçbir çocuk, anne babasının ve toplumun hiçbir etkisinin olamayacağı bir şekilde önceden belirlenmiş bir kişilikle de dünyaya gelmez.⁴⁶

Çocuğun mizacının, kısmen ana-babanın genetik etkisiyle yapılaştığına inanan bilim adamları bugün çoğunluktadır. Çocuğun genetik yapısı, onun bedensel ve psikolojik süreçlerinin her yönünü etkiler. Yüz yapısı, sesin tonu, ergenlik, gelişme çağındaki gelişmelerin sırası ve zamanlaması bireyin genetik yapısıyla ilgilidir.⁴⁷ Örnek olarak utangaçlık ele alındığında Buss (1980, 1986) utangaçlığı çocuklukluğun ilk yıllarında döneminde gelişen genetik kökenli korkuya dayalı utangaçlık ve 4-5 yaşlarından sonra gelişen bilince dayalı utangaçlık olarak ikiye ayırmıştır.⁴⁸

Hayâ inanç eksenli olduğu için mizaçtan bağımsız olmasa da büyük oranda sonradan yaşantı ve özellikle eğitimle kazanılan bilince dayalı utanmadır. Hayâ bir karakter özelliğidir. Hayâ dışında kalan, kişiye zafiyet veren utanma türü olan korkuya dayalı utanma duygusunda (utangaçlıkta) mizacın etkisi daha fazladır diyebiliriz.

⁴³ Bedri Katipoğlu, “Din Psikolojisi Açısından Kişilik Ve Karakter Analizi”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Der., C: 5, S: 23, 2012, s. 342-343.

⁴⁴ Lütfü Kaan Özdemir ve İsmail Acarkan, *age.*, s. 20.

⁴⁵ Bkz. J. Burger, *Kişilik*. s.356-357 Kaknüs Yay. İst.-2006, Akt; L. Kaan Özdemir ve İsmail Acarkan, *age.*, s. 8

⁴⁶ Bkz. J. Burger, *Kişilik*. s.356-357 Kaknüs Yay. İst.-2006, Akt; *Ae.*, s. 8

⁴⁷ Doğan Cüceloğlu, *İnsan Ve Davranışı*, Remzi Kitabevi, İst.-2006, s. 261.

⁴⁸ Bkz, Jonathan M. Cheek, “... Utangaçlık Gelişimi”

<http://www.microsofttranslator.com/BV.aspx?ref=IE8Activity&a=http%3A%2F%2Fwww.mcmaster.ca%2Finabisi98%2Fameringen%2Fcheek0760%2Ftwo.html>, Erş: 15.91.2016

Mizaç yapılarının hayâ eğitiminde göz ardı edilmemesi gerektiği görülmektedir. Kişi yaşantısı boyunca öğrendiği her şeyi bu yapısal kaynağa göre değerlendirir, işler biçimlendirir. Bu yüzden aynı eğitimin kişilerde aynı sonucu vermesi beklenemez. Bu yapısal fark daima dikkate alınmalıdır. Dolayısıyla kişiye göre yaklaşımlar istendik sonuçlara ulaşmamızı sağlayabilir.

1.1.4. Hayâ-Kişilik İlişkisi

Türkçe bir kelime olan kişilik, birey, kimse-adam-kişi, fert, (Osmanlıca ve Arapça'da karşılığı şahıs-şahsiyet-fert, Latince'de karşılığı persona,) ⁴⁹ kökünden türetilmiş, bir kimseye özgü belirgin özellik, manevî ve ruhî niteliklerinin bütünü, insanlara yakışacak durum ve davranış, kişinin öz yapısı, şahsiyet ⁵⁰ anlamlarına gelmektedir. Kişilik, bireysel özellikleri tanımlamak için kullanılmaktadır. ⁵¹

Kişilik kuramcılarının kendi kuramsal yaklaşımları doğrultusunda farklı vurgular yaparak kişiliği farklı şekillerde tanımladıkları görülse de, kişiliği konu eden genel yayınlarda ortak öğeleri vurgulayan birbirine oldukça yakın kişilik tanımları olduğu görülür. ⁵²

Kişilik, doğuştan getirilen ve sonradan kazanılan huyların bileşkesidir. Bir ferdin kendine has görünüş, duruş, düşünüş ve davranışların tamamı, insanın kendi benliğinin farkında olması ve ona bağlı bütün hareketler üzerinde hürriyete sahip bulunması ⁵³ şeklinde tanımlanır. Kısaca her insanın kendine mahsus bedenî ve ruhî özelliklerinin tümüne kişilik denir. ⁵⁴ Demek ki herkesin bir kişiliği vardır. ⁵⁵

İnsanın fiziki yapısı (beden yapısı, boy, renk), ruhi yapısı (zekâ, mizaç, duygu) ve sosyal çevresi (içinde doğup büyüdüğü çevre, okul, gelenek ve görenekleri, uymak ve kaçınmak zorunda kaldığı dini ve ahlaki emirler) onun kişiliğini oluşturan faktörlerdir. ⁵⁶

⁴⁹ Lütfü Kaan Özdemir ve İsmail Acarkan, *age.*, s. 21.

⁵⁰ İsmail Parlatur vd., "Kişilik" md., *age.*, s.1331.

⁵¹ Lütfü Kaan Özdemir ve İsmail Acarkan, *age.*, s. 22.

⁵² Banu Yazgan İnanç ve Eşef Ercüment Yerlikaya, *Kişilik Kuramları*, Pegem yay., Ank.-2013, s.1.

⁵³ Mehmet Doğan, "şahsiyet", *age.*, s.1222.

⁵⁴ Hüseyin Peker, *Din Psikolojisi*, Çamlıca Yay, İst.-2011, s. 142.

⁵⁵ *Ae.*, s. 142.

⁵⁶ *Ae.*, s. 142.

Hayâ (utanma), utangaçlık, utanmazlıkta birer kişilik özelliğidir ve kişiliğin bir parçasıdır. Buna göre kişiliği belirleyen psiko-sosyal dinamikler aynı zamanda kişide, genelde duyguları özelde utanmayı da şekillendirir. Din öğretilerinin özünde kişiliği şekillendirme yatmaktadır, dini ve ahlaki emirler kişiliği oluşturmada önemli yere sahiptir. İslam dininin Kendine has kişilikler inşa etmeyi hedeflediğini görmekteyiz. Örneğin bir hadiste⁵⁷ hayânın müminin temel huyu olduğunun vurgulanması bize hayânın Müslüman kişilikleri şekillendiren temel bir nitelik olduğunu göstermektedir.

1.1.5. Hayâ-Cinsellik İlişkisi

Larousse'a göre, hayâ cinsel bir anlam taşıyan şeylere karşı duyulan endişe ve korku duygusudur. Fakat hayâ duygusu çoğunlukla cinsel bir anlam taşımayan gizlilik, ihtiyatlılık ve edeplilik duygularını da içerir.⁵⁸

Cinsiyet davranışının normal ya da normaldışı oluşu, toplumun değerlerine göre değişir. Bu konuda araştırma yapmak zor olmuştur, ne var ki Kinsey, Master ve Johnson “Hayvanlarla insanlar arasındaki cinsel güdü yönünden önemli farklılıklar vardır; hayvanlar biyolojik fonksiyonlara sıkı sıkıya bağlı oldukları halde, insanlar öğrenmenin daha çok etkisi altındadırlar.”⁵⁹ demektedir.

Hayâ cinsel konuları, cinsel konular da hayâyı çağrıştırmaktadır. Dolayısıyla hayâlî olmakla cinsellik arasında önemli bir bağ vardır. Çoğu zaman hayâ duygusu, cinsel konularla ilintili olarak zikredilmektedir. Örneğin cinselliği çağrıştıran ve şehveti kamçılayan teşhircilik (kapanması gereken vücut bölgelerinin açılması), cinsel istek belirten söz ve davranışlar, argo konuşmalar genellikle hayâsızlık olarak nitelendirilmektedir.

İslam Dini'nde cinsel nitelikli görevlerin ve haramların öğretimi farzdır.⁶⁰ Cinsel ahlakı koruyan edep, iffet ve hayâdır. Eğer çocukların doğum, cinsiyet farkı, ana babanın rolü gibi meraklarını yetkin bir kişi gidermezse, çocuk başka kaynaklardan cevaplar aramaya başlayacaktır. O zaman sonuç hiç de istendiği gibi

⁵⁷ İbni Mâce, Sünen-i İbni Mâce Tercemesi ve Şerhi, Trc: Haydar Hatiboğlu, Kitâbü'z-Zühd, C: 10, H. No: 4181-4182, Kahraman Yay., İst-2012, s. 454-456; Malik Bin Enes, *age.*, Güzel Ahlak, C: 4, H. No: 9, s. 256.

⁵⁸ Utanma Duygusu, <http://www.ozelegitimsitesi.com/psikolojik-sorunlar/utanma-duygusu.html>, Erş:01.01.2016.

⁵⁹ Doğan Cüceloğlu, *İnsan Ve Davranışı*, Remzi Kitabevi Yay., İst.-2006, s. 259.

⁶⁰ Ali Rıza Demircan, *İslâm'a Göre Cinsel Hayat*, Ensar Yay., İst-2014, s. 32.

olmayabilir. Cinsel eğitim mutlaka planlanmalı ve hem aile içinde hem de okulda çocukların anlayacakları dilde edeple anlatılmalıdır.⁶¹

Cinsel eğitim çocuğun doğumuyla başlar.⁶² İnsanlarda cinsiyet kimliği ilköğretime başlamadan önceki yıllarda oluşur. Bunu çocukların zevklerinden ve oyunlarındaki farklardan anlarız. Bireyselleşme sürecindeki bir çocuk, yedi yaşından sonra okula başlayıp, toplum hayatına atılmakla yeni şeyler öğreneceği için mevcut öğrendiklerinin eksiklerini bu şekilde tamamlayabilir.⁶³

Okulun cinsel eğitim konusunda sorumluluğu sanılanın aksine artmıştır.⁶⁴ Cinsel konuda çocuklara yaşına uygun gereken bilgiler verilmez ise bu boşluğu doldurmak için çocukları cinselliği hayâsızca, sınırsızca veren televizyona, internete bırakmış oluruz.

Cinsel eğitim konusunda anne-babaların çekingen davranabileceği, bunun yanı sıra bazı anne-babalann konu için istekli olduğu ama bilgi düzeylerinin yeterli olmadığı söylenebilir. Okul her iki durumda da aileye destek olmalı, onları çocuklarının cinsel eğitimi için yeterli ve istekli hale getirmelidir. Okul-aile-çocuk üçgeni içinde verilecek bir cinsel eğitimin çok daha başarılı olacağı unutulmamalıdır.⁶⁵

İlköğretim döneminde okul, cinsel kimliğin kazanılma sürecinde çok önemli bir role sahiptir. Çocuklar, özellikle de okul öncesi deneyimi olanlar, okulda belki de o güne kadar farketmedikleri kadar cinsiyetlerine yönelik düzenlemelerle karşılaşır. Örneğin; sınıf oturma düzeni, jimnastik dersleri, okul korosu gibi pek çok durumda cinsiyetin çok önemli olduğunu farkederek.⁶⁶

Batılı ülkelerde uygulanan cinsel eğitim, fayda yerine zarar vermektedir. Çünkü cinselliğin ilköğretim sırasından itibaren irdelenmesi, incelenmesi, ister istemez mahremiyeti ortadan kaldırmaktadır.⁶⁷ Bugün, cinsel ahlâkın çeşitli

⁶¹ İsmihan Artan, "Cinsel Gelişim Ve Eğitim", *Kebikeç Der.*, S: 19, 2005, s. 219.

⁶² İsmihan Artan, *agm.*, s. 219.

⁶³ Nevzat Tarhan, *Kadın Psikolojisi*, Nesil Yay., İst.-2005, s. 113.

⁶⁴ İ. Artan, (1996-2005). Ç.G.E. 605 Cinsel Gelişim ve Eğitim Dersi Basılmamış Ders Notları, Hacettepe Ü., Çocuk Gelişimi ve Eğitim Böl.ü, Ank; İ. Artan,(2001). "İlköğretim Yıllarında Cinsel Eğitim", *Çağdaş Eğitim*, Nisan-2001, s. 9, Akt; İsmihan Artan, *agm.*, s. 221-222.

⁶⁵ İsmihan Artan, *agm.*, s. 220.

⁶⁶ İsmihan Artan, *agm.*, s. 220.

⁶⁷ Vehbi Vakkasoglu, *Sevgi Merkezli Çocuk Eğitimi*, Nesil Yay., 2010, s. 236.

toplumlardaki uygulama biçimlerini eleştiren yeni cinsel ahlâkçılar, cinsel ahlâktan bütünüyle vazgeçmenin imkânsızlığını itiraf etmek zorunda kalmışlardır.⁶⁸ Yine ailede verilen mahremiyet eğitimi okulda uygun ortamlarda verilerek çocuklar hayâsızlıktan korunmalıdır. Öncelikle cinsel kimliğin nasıl kazanıldığından yola çıkılmalı ve cinsel eğitimin sınırları, kapsamı, hedefleri ve veriliş yöntemleri belirlenmelidir.⁶⁹

Cinsel eğitim bireyin fiziksel, duygusal ve cinsel gelişimini anlaması, olumlu bir kişilik geliştirmesi, ayrıca cinselliğin kişiler arasındaki öneminin algılanmasına, erkeklik, dişilik kavramları, cinselliğe ilişkin toplumsal değerler hakkında bilgi edinilmesine yardımcı olur.⁷⁰

Karma eğitim yapan okullarımızda gençlerin ve çocukların öğrenmeleri gereken hassas (mesela gusl abdesti gereken haller) konuları dini ölçüler içerisinde kızlara kadın, erkeklere erkek eğitimci ayrı ortamlarda verebilir.

Sağlıklı bir cinsel eğitim programında çocukların cinsellikle ilgili merak ve sorularına cevap verilebilir. Yine bu eğitimle cinsiyet rolleri, kadınlara has özel haller, gusül konusu, gusül abdestinin alınışı, ibadetlerde gözetilen cinsiyetle ilgili farklılıklar, örtünme ve sınırları, aile mahremiyeti, karşıt cinslerle iletişim, aile içi iletişim ve akrabalarla yaklaşmanın ölçüsü, cinsiyetle ilgili vücutta beliren özellikler, giysi seçiminde dikkat edilecek hususlar, iş hayatında kadın-erkek birlikteliği ile ilgili fıkhi hükümler, toplumda ailenin yeri ve önemi, aile içi şiddet ve insan hakları gibi konular işlenebilir.⁷¹

⁶⁸ Abdurrahman Kasapoğlu, "Kur'an'ın İffet Anlayışı-Batılı Cinsel Ahlâk Anlayışlarıyla Bir Mukayese-" *Din Bilimleri Akademik Araştırma Der.*, C: 3, S: 4, 2003, s. 25.

⁶⁹ İsmihan Artan, *agm.*, s. 218.

⁷⁰ Bayhan ve Artan, 2004: 262, Akt; İsmihan Artan, *agm.*, s. 218.

⁷¹ İ. Artan, (1996-2005). Ç.G.E. 605 Cinsel Gelişim ve Eğitim Dersi Basılmamış Ders Notları, Hacettepe Ü., Çocuk Gelişimi ve Eğitim Böl.ü, Ank.; i Artan,(2001). "İlköğretim Yıllarında Cinsel Eğitim", *Çağdaş Eğitim*, Nisan-2001, s. 9, Akt; İsmihan Artan, *agm.*, s. 221-222.

1.2. HAYÂ İLE İLGİLİ KAVRAMLAR

1.2.1. Utanma

Hayâ ile ilgili kavramların başında *utanma* gelmektedir. Hayâ kavramı Türkçe'ye *utanma* olarak tercüme edilmektedir. Çoğu zaman bu iki kavram birbirinin yerine kullanılmaktadır.

Utanma sözlükte (utanç, ar, hayâ, hicap): İnsanın kendisini ayıplanacak bir durumda görmesinden doğan duygu⁷² şeklinde tanımlanmaktadır.

TDK sözlüğüne göre utanma, “utanç” sözcüğünün anlamdaşdır. Utanmak durumu, arlanma, teeddüp, sıkılmak, insanın ruh dünyasında oluşan utanç duygusu gibi anlamlara gelmektedir. Fiil olarak utanma, onursuz sayılacak veya gülünç olacak bir duruma düşmekten üzüntü duymak, korkmak, mahcup olmak demektir.⁷³ “Utanma” sözcüğü yerine sıkılma, ar, hayâ, hicap, teeddüp, sözcükleri de kullanılır.⁷⁴ Utanmaz sıfatı ise; utanması olmayan, sıkılmaz, yüzsüz, arsız, iffetsiz-hayâsız, utanç duymayan⁷⁵ kişi anlamında kullanılmaktadır.

Ruhbilim terimleri sözlüğünde utanma: “Bir yetersizliğin ya da davranıştaki uygunsuzluğun bilincine varınca duyulan coşku”⁷⁶ olarak tanımlanmaktadır. Utanma, çirkin şeylerden nefsin sıkıntı duyması,⁷⁷ uygun olmayan bir davranıştan dolayı bireyin öz saygısını yitirme durumuyla karşı karşıya gelmesi, onur ve korku duygularını da içeren bileşik bir coşkudur.⁷⁸

Utanma tek bir duygu olarak değil, bir duygu bileşeni olarak korku, endişe, öfke, üzüntü, şaşkınlık hatta bazı durumlarda sevinçle birlikte yaşanır. Bunlar;

⁷² Orhan Hançerlioğlu, *Felsefe Ansiklopedisi Kavramlar ve Akımlar*, C: 7, Remzi Kitapevi Yay., İst.-1978, s. 44.

⁷³ İsmail Parlatır vd., *age.*, s. 2289 ve Tuncer Gülensoy, *Köken Bilgisi Sözlüğü*, TDK. Yay., C: 2, Ank.-2011, C: 2, s. 973.

⁷⁴ Tuncer Gülensoy, *age.*, C: 2, s. 974.

⁷⁵ İsmail Parlatır vd., *age.*, s. 2289.

⁷⁶ Mithat Enç, *Ruhbilim Terimleri Sözlüğü*, TDK Yay., Ank.-1980, s. 161.

⁷⁷ A. Hamdi Akseki, *İslâm Dini*, Nur Yay., Ank., Tarihsiz., s. 247.

⁷⁸ Ann Vernon, *Düşünce Duygu Davranış Ergenler İçin Duygusal Eğitim Programı*, Çev: Ayşe Rezan Çeçen, Fulya Cenkseven, Nobel Kitabevi, Adana-2008, s. 125; Akt; Orhan Hançerlioğlu, *Ruhbilim Sözlüğü*, Remzi Kitabevi Yay., İst., 1993, s. 362, Kasapoğlu Abdurrahman, “Kur'an'da “Haya/Utanma Olgusu”, (Ed: Hulusi Arslan), *İnönü Ü.İ.F. Der.* C: 2, S: 2, 2011, s. 3.

pişmanlığa, sıkıntıya veya suça bağlı utanç şeklinde olabilir.⁷⁹ Mahcubiyet, haset, gurur, suçluluk duygusu, utanç, bunların hepsi bir benlik duygusuna ihtiyaç duyar.⁸⁰

Türümöze özgü erdemlerden her uzak düşüşümüz, kişinin kendi doğasına karşı işlediği her suç bilinçaltımızda bir iz bırakır ve kendimizi küçük görmemize neden olur. Karen Horney, bunu “kaydetme” olarak tanımlar. Bizi utandıran bir davranışımız hanemize kara bir leke olarak, dürüst, güzel ve iyi davranışlarımız ise olumlu birer puan olarak kaydedilir. Sonuçta terazinin kefesi bir tarafı gösterir. Ya özsaygımız artar ve kendimizi benimseriz ya da küçük görürüz.⁸¹ Bu duygunun belirtisi olarak, insanda fizyolojik olarak periferel kılcal damarlarda genişlemesiyle gösterir. Aşırı kanlanma oluşur ve bu durum kişinin yüzüne aksederek yüz kızarıklığı oluşur. Hatta bazı insanların göğüslerinin bile kızardığı olur.⁸² Hayâya en yakın anlamı ihtiva eden Türkçe kavramdır.

1.2.2. Heyecan

Heyecan sözlükte; duyguların bir tepki halinde şiddetlenmesi; coşma, coşkunluk; tozmak, tozlamak, anlamına gelir.⁸³

Duygular, bazen çok şiddetli olurlar. İnsanın bütün varlığını, benliğini kaplarlar. Düşüncelere ve davranışlara hâkim olurlar. Böyle çok şiddetli olarak duyulan ve organizmada gerginlik yaratan duygulara “heyecan” denir. Şiddetli sevinç, şiddetli keder, öfke, korku, utangaçlık heyecanlara birer örnektir.⁸⁴

Aslında her bir duygu şiddet kazanınca heyecana dönüşür. Duygu ile heyecan arasındaki sınırı tayin etmek zordur. Ancak heyecanlar birden bire meydana gelir ve az devam ederler. İnsanın ruhi ve bedeni hallerinde bazı karışıklıklar olur, organizmada gerilim artar. Örneğin; gözler açılır, kaslar gerilir, kalp çarpıntısı hızlanır, insan olayları iyi muhakeme edemez.⁸⁵ Her türlü utanma, (hayâ boyutunda dâhil) kişilerde sıklıkla heyecana dönüşebilmektedir.

⁷⁹ Yıldız Işık, Sular utanıyor, <https://yildizisik.wordpress.com/2015/01/09/sular-utaniyor-2/>, Erş:15.04.2015.

Ayrıca bkz: Hilmi Ziya Ülken, *Sosyoloji Sözlüğü*, MEB. Yay., İst.-1969, s. 306-307.

⁸⁰ Adam Zema, *Bilinç Kullanım Kılavuzu*, Trc: Gürol Koca, Metris Yay., İst.-2006, s. 38.

⁸¹ Abraham Maslow, *İnsan Olmanın Psikolojisi*, Trc: Okhan Gündüz, Kuraldışı Yay. İst.-2001, s. 10.

⁸² Alfred Adler, *İnsanın doğasını anlamak*, Çev. Deniz Başkaya, İlya Yay., İzmir-2011, s. 294.

⁸³ Ferid Develioğlu, *age.*, s. 429.

⁸⁴ Hüseyin Peker, *age.*, s. 104.

⁸⁵ *Ae.*, s. 104.

Kişi, yeni tanışmalarda, hoş ya da çok değer verdiği biriyle karşılaştığında heyecanlanabilir. Bir iş başvurusunda ya da sınava girdiğinde heyecanlanabilir. Güzel bir haber duyduğunda, bir tv programına çıktığında heyecanlanabilir. Yani heyecan yaşayan kişilere çekingen ya da utangaç vb. denilmez.⁸⁶

1.2.3. Mahcubiyet

Hayâ ile yakından alakalı hatta bazen hayâ yerine kullanılan hicab Arapça bir kelime olup, “engel olmak, örtmek, gizlemek” mânalarına gelir. “H-C-B” kökünden türemiş bir isim olan hicâb “perde, iki nesne arasına konan engel, örtü” anlamında kullanılır.⁸⁷ TDK sözlüğünde ise; “utanma, utanç, sıkılma”⁸⁸ anlamlarına gelmektedir. Görüldüğü gibi Arapça’da örtü, perde, kapatan şey, Türkçe’de ise ağırlıklı olarak utanma anlamında kullanılmaktadır.

Terim olarak hicap: Hakka ve hakikate ulaşmaya, âhiret hayatında Allah’ı görmeye engel olan perde,⁸⁹ herhangi bir şeye engel olan⁹⁰ demektir. Hicap kelimesinin mefulü olan “mahcup” da “utanan, çekinen, utangaç, perdeli, örtülü, kapalı” manalarına gelir.⁹¹ Mahcubiyet ise sözlükte; mahcupluk, utangaçlık, sıkılganlık⁹² anlamına gelmektedir.

Hayânın mahcubiyet ile ilişkisi ise; “hayâ duygusu” kişinin bir şeyleri yapmasına engel olur ve rahatça o şeyi yapamaz. Türkçe’de herhalde bu yüzden utanan kişilere “mahcup oldu” denmektedir. “Hicap etmek”, “hicap duymak” deyimleride yine utanmayı işaret eder. Yine “hayâ perdesi” dediğimiz örtüyü de kapsadığını söyleyebiliriz. Çünkü utanan kişi birçok şeyden mahrum olur.

Cüceloğlu: “İki türlü utanmadan söz edilebilir; birincisi mahcubiyet olarak adlandırılır ki bu durum sağlıklı utanmadır. Bu durum gücümüzün nelere yetip nelere

⁸⁶ Ahmet Koyuncu, “Utangaçlık, Çekingenlik Ve Sosyal Fobi”, http://www.tavsiyedyorum.com/makale_6386.htm, Erş: 10.10.2015.

⁸⁷ Lisânü’l- Arab, “HCB” md.; Kâmus Tercümesi, I, 103, Akt; İlyas Çelebi, “Hicab”, TDVİA, C: 17, TDV Yay., İst.-1998, s. 429.

⁸⁸ Parlatır vd., *age.*, s. 991.

⁸⁹ İlyas Çelebi, *age.*, s. 430.

⁹⁰ Ragıp El İsfahânî, *age.*, s. 266.

⁹¹ Ferid Develioğlu *age.*, s. 675.

⁹² Ferid Develioğlu, *age.*, s. 676.

yetmediğini anlamamıza yardım eder.” derken, diğer utanmaları kişiliğe zarar veren duygu olarak görür.⁹³

Hayânın bir çeşidi olan mahcubiyet duygusu alçakgönüllü olmayı, bu tür sağlıklı utanma duygusuna sahip olmayan kişi, kendini beğenmiş bir tip olur. Sağlıklı utanma, sınırlarımızı gösterir; birey olarak zayıf yönlerimiz olduğunu gösterir ve böylece hem kendimize hem de başkalarının hatalarına karşı daha hoşgörülü olmamızı sağlar. Mahcubiyet duygusu kişinin gelişim tarihçesi içinde yaşam deneyimleri sonucu kendiliğinden oluşur, ana-baba ya da çevredeki kişilerin yarattığı baskı sonucu değildir.⁹⁴ Buna göre hayânın tanımından da anlaşıldığı gibi mahcubiyet duygusu da hayâ kapsamındadır. Mahcubiyet, hayânın kişinin onur haysiyet izzet ve şerefini koruyan önemli bir kısmını ifade etmektedir. Hayâ kapsamındaki mahcubiyet kişiyi utanılacak duruma düşmekten ve muhatabını da utanılacak duruma düşürmekten alıkoyar.

1.2.4. Suçluluk Duygusu

Suçluluk duygusu sözlükte: Kişinin törel ya da dinsel kuralları çiğnediğini sezmesi sonucu bilinçli ya da bilinçsiz olarak kapıldığı ve kendisiyle ilgili değer yargılarını sarsan duygu⁹⁵ olarak anlamlandırılmaktadır. Belirtileri aynı olmasından dolayı suçluluk duygusu, kaynakların bir kısmında utanma duygusunun bir başka çeşidi olarak geçer. Ancak utanç duygusu ve suçluluk duygusu birbirlerinden farklıdır.

Suçluluk duygusunun mahcubiyet ve utançta olduğu gibi, sağlıklı ve zehirleyici türleri vardır. Bu türlerden biri olan sağlıklı suçluluk duygusu vicdanımızın temelini oluşturur. Kendi inandığımız değerlerin ve ilkelerin aksine hareket ettiğimiz zaman bu tür suçluluk duygusu içine gireriz. Demek oluyor ki, suçluluk duygusu, içselleştirdiğimiz bir dizi ahlak kurallarını ve toplum değerlerini öngörür. Suçluluk duygusu yapılan davranışın yanlışlığını, öte yandan utanç duygusu kişinin var oluşundaki, özbenliğindeki bozukluğu vurgular. İçselleştirilen değerler ve

⁹³ Doğan Cüceloğlu, *İçimizdeki Çocuk*, Remzi Kitabevi Yay., İst.-1997, s. 89.

⁹⁴ Doğan Cüceloğlu, *age.*, s. 89.

⁹⁵ Mitat Enç, *Ruhbilim Terimleri Sözlüğü*, TDK Yay, Ank.-1980, s.147.

kurallar sağlıksız ve gerçeğe uymuyorsa, bu kurallara uyamadığı için kişinin duyacağı suçluluk duygusu da sağlıksız olacaktır.⁹⁶

Hayâsız davranışlarda bulunanlarda ister istemez bir suçluluk duygusu belirir. Özellikle vicdan iyi eğitilmişse, suçluluk duygusunun hissedilmesi daha da belirgin olur. Dolayısıyla suçluluk duygusunu, hayânın dışa yansıyan ve insanın içsel güdülerinin dışa yansıması olarak değerlendirmek mümkündür. Yaptığı olumsuz davranışlardan dolayı suçluluk duyan bir kişi, hayâlî bir kişidir denilebilir.

1.2.5. Ayıp

Sözlükte “kusur, eksiklik, leke, utanç veren söz ve davranış” anlamına gelen ayıp, fıkıh ve ahlâk alanında değişik anlamlarda kullanılan bir terimdir. Ahlâkta, İslâm cemiyetinin ortak ve objektif ahlâk kurallarına aykırı olan, başkalarının kınamasına yol açan tutum ve davranışlara ayıp denir.⁹⁷

Ayıp, klasik İslâm ahlâkî alanındaki kitaplarda daha çok “uyûbü’n-nefs” (nefsin ayıpları) şeklinde geçer ve bütün ahlâkî kusurları içine alır. Ayıp sayılan bir davranış, genellikle, benimsenen ve faydasına inanılan sosyal kaidelerin ihlâlîne yol açtığı için, hukukî bir müeyyidesi bulunmasa bile ayıplama ve yerme diye adlandırılan dinî-sosyal müeyyidelerle karşılaşır ve bunlar kişide utanma ile pişmanlık hislerini doğurur; bu sonuncular da onu nefsinin ayıplarını düzeltmeye yöneltir. Bu ise kişinin tecrübelerden faydalanarak kendini bir nevi eğitmesidir.⁹⁸

Ayıp ile hayâ kavramı arasında sıkı bir ilişki vardır. Hayâsızlık olarak bilinen davranışlar aynı zamanda ayıp diye nitelendirilmektedir. Dolayısıyla hayâ eğitiminde, inançtan ve kültürden kaynaklanan benzer kavramların toplumdaki kullanılış biçiminden yararlanmak gerekir.

1.2.6. Utangaçlık

Sözlükte utangaçlık; “sıkılğanlık ve mahçubiyet”, sıfat olarak; bir toplulukta güvenini yitiren, rahat konuşamayan ve rahat davranamayan,⁹⁹ insanlarla sosyal iletişim kurmakta zorlanan kişilere “sıkılğan”, “utangaç”, “ekingen”, “ürkek”,

⁹⁶ Doğan Cüceloğlu, *age.*, s. 94.

⁹⁷ Mustafa ağrı, “Ayıp” md, TDVİA, C: 4, TDV Yay., İst.-1991, s. 247.

⁹⁸ Mustafa ağrı, *age.*, s. 247.

⁹⁹ Parlatır vd., *age.*, s. 2288.

“tutuk”, “sosyalfobik”, “mahcup”,¹⁰⁰ “utancak”, “utansak”, “utangan”¹⁰¹ olarak adlandırılmaktadırlar.

Ruh bilim terimleri sözlüğünde utangaçlık: “Başkaları ile olan ilişkileri sırasında beliren ve doğal davranışları engelleyen rahatsız edici bir duygu” şeklinde tanımlanmıştır.¹⁰² Utangaçlık utanılacak bir neden olmadığı halde utanan, rahat ve düzgün davranamayan dile getirilir. Bir çeşit ruh hastalığıdır, genellikle aşağılık duygusundan doğar. Eş anlamlıları da sıkılganlık, çekingenlik, sıkıntı, aşağılık duygusu¹⁰³ olarak kullanılır.

Utangaçlık, heyecanla alakalı utangaç ile diğer şahıslar arasındaki münasebetten doğan hissi bir karakter durumudur. Buna bağlı olarak, içinde bulunan duruma veya topluluğa intibak edememe gibi geçici veya devamlı olan davranış şeklidir.¹⁰⁴ Cüceloğlu: “Utangaçlık adını verdiğimiz utanmanın ikinci türü ‘zehirli’ bir duygudur ve insanı içten içe kemirir yok eder.”¹⁰⁵ der. İnsanın gerçekte temasını sürdürebilmesi, onun iç ve dış dünyasına uyumunda önemli bir yer alır. Kendimizle sağlıklı ilişki kuramayışımızın en temel nedenlerinden biri içimizdeki utangaçlıktır.

Utangaçlık bir yaşam biçimidir. Etrafındaki herkes onu öyle konuşmayan, sessiz, efendi, uysal ve ayak uyduran olarak bilir.¹⁰⁶ Bir kişinin utangaçlığı tüm yaşamında süreklilik kazanması ve sosyal, duygusal ya da iş hayatını, hatta aile hayatını kapsıyorsa o zaman kişilik bozukluğundan söz edilir.¹⁰⁷

Utangaçlık, her şeye rağmen toplum tarafından saygı duyulan ve tercih edilen bir kişilik özelliğidir. Utangaç bireyler saldırgan davranışlarda bulunmadıkları için başkalarını incitmezler. Bireyin daha seçici ilişkiler kurmasına, geride durarak gözlem yapmasına, dikkatli ve istekli bir biçimde ilişki kurmasına yarar. Utangaç kişiler, daha az dikkat çekerler, bu nedenle de kendilerini güvende hissederler. İyi bir dinleyici olarak nitelendirilirler. Utangaçlık, bağımsızlık duygusu ve koruma sağlar.

¹⁰⁰ Bacanlı, H. (1999), Sosyal Beceri Eğitimi, Ank., Nobel Yay., Akt; Erdal ve Elif Demirbaş, Lise Öğrencilerinin Utangaçlık ve Benlik Saygılarının Fonksiyonel Olmayan Tutumlar Açısından İncelenmesi”, *Selçuk Ü.S.B.E.Der.*, S: 21, 2009, s. 241.

¹⁰¹ Cem Dilcin, *Yeni Tarama Sözlüğü*, TDK Yay., Ank.-1983, s. 221.

¹⁰² Mitat Enç, *age.*, s. 161.

¹⁰³ Orhan Hançerlioğlu, *age.*, C: 7, s. 45.

¹⁰⁴ Hayrani Altıntaş, *İnsan Ve Psikoloji*, Kültür Bakanlığı Yay., Ank.1984, s. 36.

¹⁰⁵ Doğan Cüceloğlu, *age.*, s. 89.

¹⁰⁶ Ahmet Koyuncu, *agm.*

¹⁰⁷ Ahmet Koyuncu, *agm*

Olumlu özelliklerine rağmen utangaçlık, bazen karşımıza olumsuz bir özellik olarak da çıkmaktadır. Utangaçlığın olumsuz bir özellik olarak algılanmasının temelinde ise utangaçlık yaşayan bireylerin çoğunun bu özelliklerini değiştirmek istemesi önemli rol oynamaktadır.¹⁰⁸ İşte bu özelliklerden dolayı “utangaçlık” kimi toplumlarda bir hastalık olarak görülmesine rağmen kimi toplumlarda da değer yargılarına hizmet eden bir erdem olarak kabul edilmektedir. Çünkü utangaçlık, insan doğasının kaçınılmaz gerçeğidir.¹⁰⁹

Hayâ, duygusu doğrudan utangaçlığı ve çekingenliği içermese de utangaçlığın hayâ ile çoğu zaman karıştırılmakta olduğunu görmekteyiz. Utangaçlık, kişiyi zaafa uğratmasına rağmen toplumumuz tarafından, yukarıdaki özelliklerden dolayı kabul görmektedir. Kişi hayâsız davranışlarda bulunduğu ulla utanmakta ve utangaç bir tavır sergilemektedir. Bu durum bu kavramın hayâ ile ilişkili kavramlardan biri olduğunu göstermektedir. Öyleyse hayâ eğitiminde, bireylerde fitri ve kültürel bir özellik olarak bulunan utangaçlık duygusundan yararlanmak gerekir.

1.2.7. Ahlâk

Ahlâk sözlükte; seciye, tabiat, huy, yaratılış, karakter, din, hal ve hareket gibi mânalara gelen¹¹⁰ hulk veya huluk kelimesinin çoğuludur. Ahlâk, insanın manevi seciyesini temyiz eden hususiyetlere denir.¹¹¹ Ahlâk, halk, mahlûk ve hâlik aynı kökten türeyen kelimelerdir.

İslam öncesi dönemde *ahlâk* ve bu kelimenin tekili olan *hulk* nâdiren kullanılmıştır. Yani câhiliyye döneminde Arap toplumunda bu kelime yaygın değildi. Bunun yerine hilim, sabır, bağışlama, misafirperverlik, yoksullara yardım, iyi komşuluk, zayıfları koruma gibi erdemleri kapsayan *mürüvvet* kullanılmaktaydı.¹¹² Ahlâk, Kur'an-ı Kerim'de çoğu ayette *hulk* olarak, hadislerde ise hem *hulk* hem *ahlâk* olarak geçmektedir.¹¹³

¹⁰⁸ Beyhan Budak, Utangaç Kişilerin Özellikleri, <http://www.psikologankara.net/utangac-kisilerin-ozellikleri.html>, Erş: 22.2.2016.

¹⁰⁹ Ramin Aliyev ve Mehmet Emin Kalgı, “İlköğretim Öğrencilerinin Utangaçlık Ve Benlik Saygısı Düzeylerini Etkileyen Faktörler”, *Turkish Journal Of Education*, C: 3, S: 2, 2014, s. 62.

¹¹⁰ Lisânü'l- Arab, “hık” md., Akt; Mustafa Çağrı, “Ahlâk” md., TDVİA, C: 02, TDV Yay., İst-1989, s. 1.

¹¹¹ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Ağaç Kitabevi Yay., İst.-2009, s. 39.

¹¹² Hayrettin Karaman vd., *İlmihal*, TDV Yay., C: 2, Ank.-2008, s. 498.

¹¹³ Ekrem Demir “Kur'an ve Sünnette: Ahlâk'a Dair”, *Kur'an'ı Hayat dergisi*, S: 18, 2011, s. 85.

TDK sözlüğünde: Bir toplum içinde kişilerin benimsedikleri, uymak zorunda oldukları davranış biçimleri ve kuralları, aktöre, sağıtöre, iyi nitelikler, güzel huylar; anayasa. Felsefede; belli bir toplumun, belli bir döneminde bireysel ve toplumsal davranış kurallarını tespit eden ve inceleyen bilimdir. Sosyolojide; yarar, iyi, kötü gibi sorunları inceleyen, törelere dayanan bir davranış yasası geliştiren, neyin uğrunda savaşılmaya değer, neyin hayata anlam kazandırdığı, hangi davranışın iyi ve hangisinin kötü olduğu gibi sorunları kendine konu edinen bilim, etik ¹¹⁴olarak tanımlanmaktadır.

Terim olarak ahlak: “Bir insanın nefsinde yerleşmiş, iyilik ya da kötülük; fazilet ya da rezilet olarak nitelendirilebilecek kalbî /zihni durum, zahiri görünüm, tavır ve davranışların tamamıdır. Akıl, ilim ve iradeye dayanmakla birlikte en belirgin özelliği insanda huy olarak yerleşmiş olup hiç zorlanmadan; kolaylıkla yaşanabilen bir meleke olmasıdır.”¹¹⁵

Ahlâk, insanın işlediği fiil ve davranışlardan ziyade, bu davranışların kaynağı ve âmili olan, onları meydana getiren mânevî kabiliyetleri veya yatkınlıkları ifade eder. Ahlâk, sadece iyi huylar ve kabiliyetler mânasına gelmez. Kelimenin asıl mânası ile iyi ve kötü huyların hepsine birden ahlâk denir.¹¹⁶ Ancak ahlâklı kimse dediğimiz zaman, aynı zamanda hayâlî olmayı, iyi ahlâklılığı kastederiz. İyi ahlâk insanlığın sosyal hayattaki en önemli amacıdır.¹¹⁷

Ahlâkın iyi veya kötü oluşu, ahlâki davranışa sebep olan amile göre değişmektedir. Ahlâki davranışa sebep olan amiller de çok çeşitlidir. Eğer bir düşünce ve davranış, o ahlâkın benimsediği temel esasa uygun ise iyi ahlâk, eğer uymuyorsa kötü ahlâk olarak vasıflandırılmaktadır. Yani her ahlâk disiplini, kendisinin esas kabul ettiği ölçülere uyan davranışlara ahlâki, uymayanlara da ahlâkdışı davranışlar veya kötü ahlâk denmiştir.¹¹⁸

¹¹⁴ İsmail Parlatur vd., *age.*, s. 48.

¹¹⁵ M. Zeki Duman, Ahlak'ın Davranışlara Yansıması Mak., <http://zekiduman.com/ahlak.html>, Erş: 10.09.2015

¹¹⁶ Hayrettin Karaman vd., *age.*, s. 493-494.

¹¹⁷ Hüseyin Atay, *Kur'ana Göre Araştırmalar*, C: 4, Atay Yay., Ank.-1995, s. 141.

¹¹⁸ Hüsameddin Erdem, *Son devir Osmanlı Düşüncesinde Ahlâk*, Selçuk Ü.İ.F. Yay., Konya-1996, s. 72.

Bütün filozoflar ahlâk üzerinde durmuşlar ve iyi ahlâkı insanoğlunun mutluluk felsefesi saymışlardır. İnsan mutlu olmak istiyorsa, ahlâklı olmaya çalışmalıdır.¹¹⁹

İnsandaki ahlâkî faziletlerin en büyük desteği dindir. Kutsiyet fikri kabul edilmedikçe ahlaki prensiplerin kuvveti azalır. Bu sebeple, ahlâkın en sağlam temeli dindir ve din olmalıdır.¹²⁰

İslâm Ahlâkı denilince, Kur'an ve sünnetin ortaya koyduğu ahlâkî özellikler anlaşılmaktadır. Kitap ve sünnetin hükümleri ve kanunları İslâm Ahlâkının esasını teşkil eder; işaret edilen bütün bu ahlâk nazariyelerinin "İslâm Ahlâkı" ile alâkaları da bu iki temel kaynağın ahlâkî hükümleri ve prensipleri ile uyumları nisbetindedir.¹²¹

Batılı filozoflar ahlâkı temellendirirken akıl, haz, çıkar-fayda, vazife, vicdan, kemal temellerine bağlarken, İslam ahlâkçıları akıl ve vahy temeline oturmuş ve gerçeği bütün cepheleriyle ele almıştır. Müslümanlık demek, ahlâk demektir. İslam Dini amellerinin içeriğindeki hikmetin ahlâka ait olduğu, her insaflı araştırmacıyı hayrete düşürecek derecede çoktur. İslam Dini hakikaten ahlâk dinidir.¹²² Yani ahlâk üzerine kurulmuştur.¹²³ "... andolsun ki, nefisini arındıran kurtuluşa ermiştir." ¹²⁴ Bununla ilgili onlarca hadisten sadece ikisini örnek verelim.

Hız Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Müminlerin iman bakımından en olgun olanları ahlak yönünden de en güzel olanlarıdır."¹²⁵ Yine: "Kıyamet günü müminin mizanında hiçbirşey güzel ahlaktan daha ağır değildir. Allah kaba ve ahlaksız kişileri asla sevmez."¹²⁶

İslâm toplumlarında ahlaklı olmakla hayâlî olmak aynı anlamda anlaşılmıştır. Her iki kavram da insanı yücelten ve toplum nezdinde bireye değer katan erdemler olarak değerlendirilmektedir. Ahlak eğitiminin temel amaçlarından biri de toplumda

¹¹⁹ Hüseyin Atay, *age.*, C: 4, s. 141.

¹²⁰ Osman Pazarlı, *Din Psikolojisi*, Remzi Kitapevi Yay., İst.-1982, s. 39.

¹²¹ Hayrettin Karaman vd., *age.*, s. 497.

¹²² Ahmet Hamdi Akseki, *Müslümana Büyük İlmihal*, Üçdal Yay., İst.-1971, s. 471.

¹²³ Hüseyin Atay, *age.*, C: 4, s. 141.

¹²⁴ Şems Suresi, 91/7-9.

¹²⁵ Tirmizi, *Sünen-i Tirmizi*, Trc: Abdullah Parlıyan, 10-Emzirme, 11. Böl., H. No: 1162, Konya-2004, s. 307.

¹²⁶ Tirmizi, *age.*, 28 İyilikler, 62.Böl., H. No: 2002, s. 167.

hayâlî insanlar yetiştirmektir. Dolayısıyla ahlak ile hayâ hem amaç hem de anlam itibariyle birbirine çok benzemektedir.

1.2.8. İffet

İslam Ahlakı'nda hayâ ile yakın anlam ve içeriğe sahip bir diğer kavram olan iffet sözlükte: “Namus, safiyet, temizlik, perhizkârlık, nefsin hayvani arzu ve isteklerini durduran meleke,¹²⁷ kendimizi zaptetmek, bir şeyi yapmaktan çekinmek, mutedil olmak, namuslu olmak, erdemli olmak, nezih ve temiz olmak, mahçup ve mütevazı olmak, terbiyeli ve lekesiz olmak” manalarına gelir.¹²⁸

Türkçemizde; ahlâki temizliği, doğruluğu, namusu, ırzı¹²⁹ ifade etmek için, gündelik dilde ise yaygın olarak “cinsel olarak namuslu, şerefli olma” anlamında kullanıldığını görmekteyiz.

Terim olarak iffet: “insanın arzularını, tutkularını aklının ve inancının kontrolünde tutarak, Allah ve insanlar nezdinde kendisini küçük düşürecek davranışlardan sakınmasını sağlayan bir erdem” anlamındadır.¹³⁰ Ahlâki terim olarak iffet: Kişinin yeme, içme ve cinsellik konularında nefsin aşırı arzularını dizginleyerek dengeli ve ölçülü davranmasını, dinin belirlediği çerçevede hareket etmesini ifade eden ahlâki bir terimdir.¹³¹

İffet, kişileri şehvetlerine karşı sorumluluk bilinciyle yaklaşp dini sınırlılıklar içerisinde (itidal üzere) kalarak karşılamaya çalışan bilinç yüklü bir kişilik özelliğidir. İster mide, ister cinsel istekler olsun, nefsanî isteklere sınır koyamayanlar hayvanlardır. Dolayısıyla iffetsiz kişiler hayvani yönlerinin esiri olmuşlardır. Bu yönden bakıldığında iffet duygusu, insanı hayvandan ayıran bir erdemdir diyebiliriz. İffet sadece kişiyi değil aileyi, toplumu, nesli muhafaza edecek temel bir erdemdir.

İffeti korumanın en önemli ayağını ise evlenmek oluşturur. Kur'an'da “Kadınlar sizin için, siz de onlar için bir (iffetini koruyucu) libassınız.”¹³² Yine hadislerde “Üç kişi var ki, onlara yardım etmek Allah'ın kendi üzerine aldığı bir

¹²⁷ Ömer Nasuhi Bilmen, *age.*, s. 73.

¹²⁸ Cafer Sadık Yaran, *İslam Ahlak Felsefesine Giriş*, Dem Yay., İst.-2012, s. 53.

¹²⁹ Mehmet Doğan, *age.*, s. 606.

¹³⁰ Hayrettin Karaman vd., *age.*, C: 2, s. 523.

¹³¹ Mehmet Görmez vd., *Hadislerle İslam Hadislerin Hadislerle Yorumu*, (Ed:Mehmet Emin Özafşar vd), DİB Yay., C: 3, Ank.-2014, s. 229.

¹³² Bakara Suresi, 2/187.

haktır: bunlardan biri de (zinadan korunmak) iffetli olmak isteğiyle evlenen kimsedir.¹³³ Bir ayette “Evlenmeye güçleri yetmeyenler de, Allah kendilerini lütfuyla zengin edinceye kadar iffetlerini korusunlar...”¹³⁴ buyrulmaktadır. Buradan iffetli olmanın iman gibi bilinçli ve şuurlu bir tercih olduğunu, iffetin inanç eğitimiyle geliştirilecek bir ahlâki değer olduğu sonucuna da ulaşabiliriz.

Bazı ahlâkçılar iffet ana erdeminin oluşmasını, korunmasını alt dinamiklere bağlamışlardır. Bunlardan ilki hayâdır. İffet bilhassa hayâ ile yakından ilişkili görülmektedir. Bunlara göre hayâ, iffetin diğer on kadar alt dinamikleri içinde en önemli kısmıdır.

1.2.9. Namus

Namus kelimesinin kökeni itibariyle Yunanca ve Arapça olmak üzere iki köke nisbet edildiği görülmektedir. Arapça kökü (nems) “esrar sahibi, sır saklamak, gizli söz söylemek” anlamına gelirken¹³⁵, Yunanca kökü¹³⁶ (nómos) “töre, ilâhî kanun”¹³⁷ demektir.

Sözlükte namus: İffet, ar, edep, hayâ, ırz, doğruluk, dürüstlük, arılık, temizlik,¹³⁸ ismet, haysiyet, itibar, şan şeref, ün, emniyet, istikamet, şeriat, kanun, kaide, büyük melek¹³⁹ anlamlarını içerirken ayrıca Cibrail’e Namusi Ekber denmiştir.¹⁴⁰

Terim olarak: Herkes tarafından korunması gereken ve yabancıların dokunmasına izin verilmeyen mânevî değer,¹⁴¹ iffet, doğruluk, dürüstlük, edep ve hayâ, gibi faziletlerden elde edilen netice, hâsıl olan nezih bir haslet¹⁴² olarak tanımlanmıştır. Namus, bir toplum içinde ahlâk kurallarına karşı beslenen bağlılık¹⁴³ olarak da tarif edilir.

¹³³ İbni Mace, *age.*, C: 7, H. No: 2518, s.103; Tirmizi, *age.*, Cihâdın Değer ve Kıymeti, 21. Böl., H. No: 1655;

¹³⁴ Nur Suresi, 24/33.

¹³⁵ Fuat Aydın, “Namus” md, TDVİA, C: 32, TDV Yay, İst.-2006, s.381.

¹³⁶ Ferit Devellioğlu, *age.*, s. 963.

¹³⁷ İlhan Ayverdi, “Namus”, md. “Kubbealtı lugatı”, Kubbealtı Neşriyat, C: 2, <http://www.kubbealtilugati.com/sonuclar.aspx?km=namus&mi=0>, Erş:10.02.2016.

¹³⁸ Ferit Devellioğlu, *age.*, s. 963; Ömer Nasuhi Bilmen, *age.*, s. 125.

¹³⁹ Mehmet Doğan, *age.*, s. 988.

¹⁴⁰ Ferit Devellioğlu, *age.*, s. 963; Ömer Nasuhi Bilmen, *age.*, s. 125.

¹⁴¹ İlhan Ayverdi, “Namus”, md., “Kubbealtı lugatı”, Kubbealtı Neşriyat, C: 2, <http://www.kubbealtilugati.com/sonuclar.aspx?km=namus&mi=0>, Erş:10.02.2016.

¹⁴² Ömer Nasuhi Bilmen, *age.*, s. 125.

¹⁴³ Parlatır vd., *age.*, s. 1630.

Ömer Nasuhi Bilmen namus için: “Bir sabit meziyettir, onun, bunun anlayışına tabi değildir. Namus öyle nazik bir cevherdir ki, en ufak bir arıza ile kırılır da bir daha yapılamaz.”¹⁴⁴ demektedir.

İslam kaynaklarında genellikle namus yerine “iffet, haya, mahrem yerini koruma” vb.. ifadelerinin kullanılmış olduğunu görmekteyiz.¹⁴⁵ Bu duygulara sahip olanlar övülmüş, bu duyguları çiğneyip saygısızlık edenler ise yerilmişlerdir.¹⁴⁶

Nâmus kelimesi dilimizde daha çok hayâ (utanma duygusu) karşılığında kullanılmaktadır.¹⁴⁷ Hayâlî olmak, ahlaklı olmak, iffetli ve namuslu olmak gibi deyimler, neredeyse aynı anlamı ifade etmek için söylenmektedir.

1.2.10. Edeb

İslâm ahlâk kültüründe, hayâyâ en yakın anlamda en çok kullanılan kelimelerden biri de edeptir.

Arapça edb kökünden gelen edep sözlükte: hayâ (utanma), zerafet, nezaket, iyi ahlâk, güzel terbiye, terbiye ve (hayâ icabı örtünmesi gereken yerler) avret, her türlü hatadan korunma sebebini bilmek,¹⁴⁸ esas, kural, âyin, hüküm, şart, ahlâk, saygı,¹⁴⁹ davet, iyi tutum, incelik ve kibarlık, hayranlık ve takdir¹⁵⁰ edebiyat ilmi, güzel ahlak sahibi, insanı utandıran durumlardan koruyan nezih bir meleke¹⁵¹ anlamlarına gelmektedir.

Ahlâki bir terim olarak edep; “Bir toplumda örf, adet ve kural halini almış iyi tutum ve davranışlar veya bunları kazandıran bilgi anlamında kullanılan bir terimdir.”¹⁵² Bütün hallerde, alışkanlık ve âdetlerde, kısaca ahlâkın her bölümünde iyilik üzere bulunmaktan ibarettir. Şöyle de tarif edebiliriz: İnsanı her türlü hatadan koruyan bilgi ve prensiplere sahip olmaktır.¹⁵³

¹⁴⁴ Ömer Nasuhi Bilmen, *age.*, s. 125.

¹⁴⁵ Ahmet Güç, “Namus” md, Şamil Ans. <http://samil.ihya.org/ansiklopedi/namus.html> Erş: 10.10.2015.

¹⁴⁶ Enbiya Suresi, 21/91; Müminûn Suresi, 23/1-7; Tahrîm Suresi, 66/12; Meâric Suresi, 70/29-30.

¹⁴⁷ Ahmet Güç, “Namus” md, Şamil Ans., <http://samil.ihya.org/ansiklopedi/namus.html> Erş: 10.10.2015.

¹⁴⁸ Mehmet Doğan, *age.*, s. 365.

¹⁴⁹ Süleyman Uludağ, “Edep”, TDVİA, C: 10, TDV Yay., İst.-1994, s. 415.

¹⁵⁰ Lisânü'l-Arab; “edb” md.; Firûzâbâdî, el-Kamûsü'l-muhîr, “edb” md. Akt; Mustafa Çağrırcı, “Edep”, TDVİA, C: 10, TDV Yay, İst.-1994, s. 412.

¹⁵¹ Ömer Nasuhi Bilmen, *age.*, s. 7.

¹⁵² Mustafa Çağrırcı, *age.*, s. 412.

¹⁵³ Ahmet Rifat, *age.*, s. 63.

Gazali edebi; “Kulun zâhirinin ve bâtınının yani dışının ve içinin terbiye ile güzelleştirilmesidir.”¹⁵⁴ diye tanımlar ve şöyle der: “Tevhid, imanı gerekli kılar; imanı olmayan kimsenin tevhid inancı yoktur, iman da dine uymayı gerekli kılar; dine uymayan kimsenin gerçek bir imanı ve tevhid inancı yoktur. Dinde edebi gerekli kılar; edebi olmayan kimsenin gerçek mânada bir dini, imanı ve tevhid inancı yoktur.”¹⁵⁵

Edep kavramı zaman içerisinde kazandığı çeşitli anlamlarıyla Türk-İslâm kültürüne de girmiş; Türkçe’de bu alanda yazılmış eserler yanında, edepli olmakla ahlâklı ve erdemli olmak aynı mânada kullanılmıştır.¹⁵⁶

Edep terimi “gelenek, görenek, ahlâk” gibi ilk anlamları yanında İslâm kültürünün tarihî gelişimi içinde çeşitli mevkiler, meslek ve sanatlar; eğitim ve öğretim; tasavvuf ve tarikat; ilmî araştırma ve tartışmalar; ibadet, dua ve Kur’an okuma gibi dinî faaliyetler; yeme içme, giyim kuşam, temizlik vb. günlük bilgiler ve en uygun davranış tarzları için kullanılan son derece geniş kapsamlı bir terim haline gelmiştir.¹⁵⁷

Ahmed Hamdi Akseki: “Edep, bir insanın her konuda haddini bilip ona tecavüz etmemesidir. İnsanoğlu için gerek Allah’a, gerek insanlara karşı haddini bilmek kadar büyük ecir ve fazilet yoktur. Edep, ahlâk İslamiyettendir. Allah Resulü (sav) sahabilerine: “Sizler dünya işlerini daha iyi bilirsiniz.” buyurmaları bizler için en büyük bir gerçektir. “Yani haddini bilip ondan ileriye geçmemek ahlâki bir görevimizdir.”¹⁵⁸ diyerek edebin dindeki önemine dikkat çekmiştir.

Kur’ân-ı Kerîm’de edep veya bundan türetilmiş herhangi bir kelime geçmez. Ancak dört âyette (Âl-i İmrân 3/11; el-Enfâl 8/52, 54; Gâfir 40/31) “âdet, alışkanlık, eskilerin uygulamaları” anlamında de’b, bir âyette (Yûsuf 12/47) aynı mânada deeb, başka bir âyette de (İbrâhîm 14/33) “sürekli” anlamında dâibeyn kelimeleri yer almaktadır. Hadislerde ise hem edep hem de çoğulu âdâb ile aynı kökten fiil ve

¹⁵⁴ Ebû Hâmid Muhammed ibn Muhammed Gazâlî, *Hak Yolun Esasları*, Terc: Dilaver Selvi, Semerkand Yay., İstanbul-2004, s. 31.

¹⁵⁵ Gazâlî, *age.*, s. 32.

¹⁵⁶ Hayrettin Karaman vd., *age.*, s. 513.

¹⁵⁷ Mustafa Çağrı, *age.*, s. 413.

¹⁵⁸ Ahmed Hamdi Akseki, *age.*, s. 252.

isimler kullanılmıştır.¹⁵⁹ Hadis dilinde edebın hayırlı ve yararlı bilgilerle davranış alışkanlıklarını ifade ettiği, Kur'an'ın bu bilgi ve davranışları sergileyen bir ilâhî edep kaynağı olduğu anlaşılmaktadır.¹⁶⁰

Sûfîler, zarafet ve nezaketin kaynağı olan bu anlayışı çok sık kullandıkları “Edeb yâhû!” sözüyle ifade etmişlerdir.¹⁶¹

Yanlış hareketten utanma anlamını da taşıyan edep, hayâ yerine veya hayâ ile birlikte sıkça kullanılan bir terimdir. Hayâ, duygusal boyutu, edep ise bilgi ve davranış boyutu için kullanılmaktadır. Bazen biri diğeri yerine de kullanılmakla birlikte, edep hayânın sonradan kazanılan boyutunu içerir, fitri olanı değil. Yani, edebın insana yerleştirilmek istenen hayânın davranışa dökülmüş hali olduğunu söyleyebiliriz.

1.3. KUR'ÂN-I KERÎM'DE HAYÂ

İslam'da hayâyı doğru anlamak için İslam Dinin temel kaynağı Kur'an-Kerim'e bakmak gerekir. Kur'an'da hayânın Arapça'daki utanma, çekinme anlamlarıyla kullanıldığı görülür.

Ali Rıza Demircan; Kur'ân'ın üslubunda bir hayâ ve edep dilinin göze çarptığını ifade etmektedir.¹⁶² Abdurrahman Kasapoğlu da, Kur'an'da İman Psikolojisi adlı eserinde şu tespitte bulunur. İnsanın sağlıklı bir imana ve bu imana dayalı davranış biçimine sahip olması gerektiğini temel ilke olarak ele alan Kur'an-ı Kerim; zihin, duygu, davranış gibi psikolojik olgularla daima iç içe bulunmuştur. İmanın psikolojik gerçekliğine büyük önem atfetmiştir.¹⁶³ Kur'an'da birçok âyette, gerek utanma duygusunu ifade eden kelimelere, gerekse utanma olgusuna işaret eden beden dili tasvirlerine yer yer rastlandığı bilinmektedir.¹⁶⁴

İbn Abbâs (r.a.) derki: “Allah (c.c.) hayâ ve kerem sahibidir, affeder ve birçok şeyi kinâyeli olarak anlatır. Meselâ "cinsi münasebeti" temas ile kinaye olarak

¹⁵⁹ Mustafa Çağrı, *age.*, s. 413.

¹⁶⁰ Mustafa Çağrı, *age.*, s. 412.

¹⁶¹ Süleyman Uludağ, *age.*, s. 415.

¹⁶² Ali Rıza Demircan, *age.*, s. 31.

¹⁶³ Abdurrahman Kasapoğlu, *Kur' an' da İman Psikolojisi*, Yalnızkurt Yay., İst.-1997, s. 5.

¹⁶⁴ Abdurrahman Kasapoğlu, “Kur'an'da Haya/Utanma Olgusu”, (Ed: Hulusi Arslan), *İnnü Ü.İ.F. Der. C: 2, S: 2*, 2011, s. 2.

zikreder. Bu da fahiş değildir.”¹⁶⁵ Yine bunlara örnek olarak “teni ten üzerine koymak”, “yaklaşmak”, “ekim alanı”, “kadınlardan faydalanmak”, “erkek kadını çepce çevre örttü” gibi ifadeleri Kur’an’ın bu üslubuna örnek verebiliriz.¹⁶⁶

Hayâ kelimesi Kur’an-ı Kerim’de üç âyette geçmektedir. Birincisi; Kasas sûresinde, Hz. Şuayb’ın kızlarından birinin Hz. Musa ile utanarak konuştuğunu ifade eden “alestihyain” ibaresidir.¹⁶⁷ İkincisi; Ahzâb sûresinde “yestahyi” ifadesidir. Hz. Peygamberin, (kişileri utandırmadan doğan) hayâsından ve Allah’ın gerçeği bildirmekten hayâ (çekinme) etmeyeceği belirtilmektedir. Üçüncüsü ise bakara suresinde geçmektedir. Allah’ın Kur’an’da “sinek” (zubâbu)¹⁶⁸, “örümcek”¹⁶⁹ (Ankebut), “arı”(nahl)¹⁷⁰, “karınca” (naml)¹⁷¹, sivrisinek (beûd)¹⁷² gibi küçük varlıkları örnek olarak vermesini küçümseyerek, alaya alarak eleştiren müşriklere; “*Muhakkak ki Allah bir sivrisineği, hatta ondan daha büyük ve küçük olanı da misal vermekten çekinmez...*”¹⁷³ cevabını vermesidir. Allah düşünmenizi sağlamak için her türlü örneği vermekten geri durmaz. “Yestahyi” kelimesi Allah’a atfedildiğinde çekinme, terketme anlamındadır.¹⁷⁴

Kur’an meallerimizin birçoğunda “fahşa” hayâsızlık olarak geçer. Hayâ tanımlarına göre bunun isabetli olduğu söylenebilir. Kuran’da hayânın kelime anlamında geçtiğini kavram anlamını içermediğini söyleyebiliriz. Geçtiği üç ayette de Türkçe’deki utanma anlamıyla aynı anlamda geçmektedir.

1.4. HADİSLERDE HAYÂ

İslam’da hayâyı doğru anlamak için yine İslam dinin ikinci kaynağı sayılan Hz. Peygamber’in ilgili söz ve fiillerine bakmak gerekir. Zaten İslam bilginleri de hayâ tanımlarını Hz. Peygamber’in hadisleri ışığında yapmışlardır.

¹⁶⁵ İmam Ebu Hâmid Muhammed Gazali, *İhya ul Umiddin*, Ter. Ahmet Serdaroğlu, C: 3. Bedir Yay., İst. -Yılı Yok., s. 276.

¹⁶⁶ Bakara, 2/187, 222, 223. Nisâ, 4/23, 24, 25, Araf, 7/189.

¹⁶⁷ Kasas Suresi, 28/25.

¹⁶⁸ Hac Suresi, 22/73.

¹⁶⁹ Ankebut Suresi, 29/41.

¹⁷⁰ Nahl Suresi, 16/68.

¹⁷¹ Naml Suresi, 27/18.

¹⁷² Bakara Suresi, 2/22.

¹⁷³ Bakara Suresi, 2/26 .

¹⁷⁴ Er-Râgıb el-İsfehânî, *age.*, s. 324-325.

Hadislere baktığımızda, Kur'an'da olduğu gibi hayâyı sadece ahlâki terim olan utanma değil, her türlü utanma, utangaçlık anlamında kullanılmış olduğunu görüyoruz.

“*Hayâ ancak hayır getirir.*” hadisinin şerhinde; gerek fitrî ve ruhî bir haletin eseri olarak insanlardan utanmak, gerek bir îmân eseri olarak Allah'tan utanmak, hadîste bildirildiği üzere insana hayırdan başka birşey getirmez.¹⁷⁵ denilmektedir.

Ebu Katede'de demiştir ki: Biz, İmran b. Husayn ile birlikteydik. Orada Büşeyr İbn Ka'b da vardı. (Bir ara) İmran İbn Husayn (söze başlayıp), Rasûlullah'ın (sav): “*Haya tamamiyle hayırdır.*” dediğini ya da “*Hayanın hepsi de hayırdır.*” buyurduğunu söyledi. Bunun üzerine Büşeyr İbn Ka'b: “Biz bazı kitaplarda bazı hayâların vakar (ağırlık), bazısının sekînet (iç huzuru), bazısının da zayıflık (kaynağı) olduğuna rastladık.” dedi. İmran, hadisi tekrar rivayet etti. Büşeyr de sözü (nü) tekrarladi; (hayânın bir takım zaafaların kaynağı olduğunu ifade eden Büşeyr'in bu sözlerini ikinci kez işiten) İmran öfkelenip gözleri kıpkırmızı oldu ve (Büşeyr'e hitaben): “Görüyorum ki, ben sana Rasûlullah (s.a.)'dan söz ediyorum, sen de bana kitaplarından bahsediyorsun.” dedi. (Biz bu durumu görünce İmran'ın daha fazla kızmasını önlemek için kendisine): “Ey Ebu Nüceyd, (artık bu kadarı) yeter!” dedik.¹⁷⁶

Müslim, hadisin şerhinde: “Hayâ kelimesinin başındaki harf-ı ta'rif umum edatı olarak kabul edildiği takdirde hadîs : ‘Her hayâ da hayır vardır.’ manasına gelir. Hükemanın(flozofların) çoğu ise: ‘Bazı utanmada hayır yoktur.’ görüşündedir.” dedikten sonra Hz. Peygamber'in itidal tavsiyeleri ile hayânın aşırısının tavsiye edilmediğine dikkat çeker.

İslam'ın kabul ettiği hayânın, her çeşidinin hayır olduğunda şüphe yoktur. Her ne kadar halk arasında bazı zayıflıklara ve zararlara yol açan bazı davranışlar, hayâ sayılsa da, aslında o tür davranışların hayâ ile bir ilgisi yoktur. Büşeyr (r.a.); “Bazı hayâların zaafılara sebep olduğunu” söylerken, Hz. İmran'ın zaafılara sebep olan ve halk arasında hayâ olarak bilinen bu hallerin aslında hayâ olmadığını açıklamasını ve halkı bu yanlış anlayıştan kurtarmasını istiyordu. Fakat bu isteğini ortaya

¹⁷⁵ Buhari, *age.*, 77- Edeb, C: 13, H. No: 142, s. 3084-6085.

¹⁷⁶ Ebu Davud, *age.*, 40- Edep Haya bahsi, C: 15, H. No: 4697, s. 630-631; Müslim, *Sahih-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, Trc: Ahmed Davudoğlu, İman, C: 3, H. No: 61, Sönmez Yay., İst.-1973, s. 116

koyarken âyet ve hadisten değil de başka kitaplardan delil getirmesi, Hz. İmran'ın öfkelenmesine sebep oldu.” denmektedir.¹⁷⁷

Ebu Davud hadisinin şerhinde; bilindiği gibi, gerçek hayâ insanın dince, akılca ve örfçe çirkin sayılan şeyleri yapmaktan sıkılması, üzüntü duyması ve yüzünün kızarmasıdır. Bunun dışındaki duygu ve düşüncelerden kaynaklanan utanıp sıkılmalar ise gerçek hayâ değildir.¹⁷⁸

Yine Hz. Peygamber zamanında utangaçlık kişilerin hayatını bugünkü kadar çekilmez hale getirmediğinden böyle bir genelleme kullanmış da olabilir. Bu hadisten ancak hayırlı utanmaların hayâ olduğu sonucu çıkarılabilir.

Hz. Peygamber: “Hayâ eden de büyüklük taslayan da ilim öğrenemez.” buyurmuşlardır. Bu hadisin şerhinde, dînî bir işi terke sebep olacak hayâyâ, yani utangaçlığa gelince, o kötülenmiştir ve böylesi dînî tavsiye ettiği haya değildir. O ancak zaîflik, gevşeklik ve aczdır.¹⁷⁹ denmektedir.

Zunnunî Mısırî; “Sevgi, sahibini konuşturur, utanma, sahibini susturur, korku sahibini üzüntüye sokar.” demiştir.¹⁸⁰

Hz. Ali, utanma, çekinme dolayısıyla soru sormaktan uzak duran kimseleri, “Çekingelik, ümitsizlik ve utangaçlık ilimden mahrumiyetle sonuçlanır.” diyerek uyarmaktadır.¹⁸¹ Bu hadis ve sözler hayânın hepsinin hayır getirmediğini veya gereksiz utanmaların tavsiye edilen hayâ olmadığını, dini hayânın sınırlılıklarını göstermektedir. Yine Kur'an'da olduğu gibi, hadislerde de bize hayânın utanma, utangaçlık anlamlarında kullanıldığını gösterir. Yani bugünkü kavram halinden uzak arap dilindeki utanma karşılığıdır.

Hz. Peygamber bir adama uğradı. O adam o sırada (kardeşini) hayâsından ötürü kınayıp azarlamakta idi... Allah Resulü'nde (sav): “Şu hayâlî kardeşini bırak! Çünkü hayâ imândandır.” buyurmuşlardır.¹⁸² Ebu davud şerhinde bu hadise; utanmanın, imana bağlanması, utanmanın yerini ve ölçüsünü dinin ve imanın tayin

¹⁷⁷ Müslim, *age*, İman, C: 3, (H. No: 61 şerhi), s. 116

¹⁷⁸ Ebu Davud, *age*, C: 15, (H. No: 4697'in şerhi), s. 630-631.

¹⁷⁹ Buhari, *age*, 2-İlim, 51- İlimde Haya Babı, C: 1 s. 282.

¹⁸⁰ Kuşeyrî Risâlesi, *age*, s. 347.

¹⁸¹ M. Faruk Bayraktar, "Eğitimin En Önemli Hedefi Düşünmek ve Düşünmeyi Öğretmek", *Din Öğretimi Der.*, s. 28, Ank.-1991, s. 19, Akt; Yaşar Fersahoğlu, *age*, s. 502.

¹⁸² Buhari, *age*, 77-Edeb, C: 13, H. No: 143, s. 6086; Ebu Davud, *age*, C: 15, s. 628, Malik Bin Enes, *age*, Güzel Ahlak, C: 4, H. No:10, s. 256.

etmesidir. Binaenaleyh burada din ve imanın belirlediği yerler ve ölçüler dışında görülen utanmalar söz konusu değildir. İslâm ölçülerine uymayan utanma, gerçekte hayâ değildir. Yere düşen ekmeği almaktan utanmak, geçimini te'min için rençberlik yapmaktan utanmak gibi....¹⁸³ şeklinde açıklama getirilir.

Nazım Muhammed Sultan, Ana Çizgileriyle İslam eserinde, Ebu Bekir (r.a.)'in kızı Esma (r.a.)dan naklen: Bir seferinde hurma çekirdekleri başımın üzerinde geliyorken, beraberinde bir grup Ensâr bulunan Rasulullah (s.a) ile karşılaştım. Beni çağırdı, sonra da arkasına beni bindirmek için devesini çöktürmek istedi. Ben de eşimin kıskançlığını hatırlayarak, erkeklerle birlikte yol almaktan hayâ ettim, Rasulullah (sav) benim utandığımı anlayınca, yoluna devam etti.” diye aktarır. Hadisin şerhinde; bu hususta delil olarak göstermek istediğimiz Esma (ra)'nın: “Erkeklerle beraber yol almaktan hayâ ettim.” sözleridir. Rasulullah (sav) da O'nun bu halini görünce ses çıkarmadı.¹⁸⁴ Yine Hz. Peygamber: “*Hayâ, bulunduğu bir şeyi süsler; kötü söz (Edebsizlik) de bulunduğu bir şeyi ayıp (çirkin) kılar.*”¹⁸⁵ “*Hayâ kimde bulunursa onu daha da güzelleştirir.*”¹⁸⁶ “*Allah’a yemin olsun ki hayâ sıyrılıp gittiği zaman, ne hayatta ne de dünyada hayır kalır.*”¹⁸⁷ buyurmuş ve hayâ sahiplerini övmüştür. “*Hayâ, insanın ziynetidir, insanlık hayâ ile kaimdir.*” Bu hadisler hayânın kıymet ve önemini göstermektedir. Bu yüzden hayâ bir mümin için dinin asli görevlerindendir.¹⁸⁸

Hayâ kişilikte çok önemli bir yer işgal ettiğinden dolayı mühim bir konudur. Şöyle ki kişinin davranışları hayâsının ölçütü, hayâsı da davranışlarının amiridir. Kişi bir eylemi yapması için hayâsının onaylaması gerekmektedir. Bu nedenle çok önemsenmelidir diyebiliriz.

Peygamberin hayâsını anlamak için İslam kaynaklarını incelediğimizde; Hz. Peygamber (sav)’in son derece hayâlî¹⁸⁹ olduğunu görmekteyiz. “*O’nun ahlakı*

¹⁸³ Ebu Davud, *age.*, C: 15, (H. No: 4795 şerhi), s. 628-629.

¹⁸⁴ Nazım Muhammed Sultan, *Ana Çizgileriyle İslam (Nevevi Kırk Hadis Şerhi)*, 20- Haya Böl. Kadın Ve Haya, Guraba Yay., Tarihsiz, s.222-224.

¹⁸⁵ İbni Mâce, *age.*, Kitabu-z’zuhd, C: 10, H. No: 4185, s. 458; Tirmizî, *Birr*: 47; Müslim, *İman* 62;

¹⁸⁶ İbni Mâce, *age.*, Zuhd-Haya Babı, H. No: 4185. C: 10, s. 458.

¹⁸⁷ İbrahim Canan, *age.*, C: 5, s. 290.

¹⁸⁸ Ahmed Hamdi Akseki, *age.*, s. 339.

¹⁸⁹ Kâdî‘İyaz, *Şifai Şerif*, Trc: Naim Erdoğan ve Hüseyin S. Erdoğan. Bedir Yay., İst. -1975, s. 115.

Kur'an idi.”¹⁹⁰ Hayâ ile ilgili ümmetine öğüt veren Hz. Peygamber (sav), yaşamıyla da bizzat ümmete örnek olmuştur. Hayâ en kâmil haliyle Hz. Peygamber (sav)’de tezahür etmiştir.¹⁹¹ Bunu “*Öyle hayâ sahibiydi ki, hiç kimseye hoşlanmadığı bir şeyle hitab etmezdi.*”¹⁹² hadisi ve yine, Ebu Saîdi’l-Hudrî (ra)’den rivayetle: “*Allah Resulü (sav) çadırdaki bâkire kızıdan daha çok hayâ sahibi idi. Hoşlanmadığı bir şey görmüşse biz bunu yüzünden hemen anlardı.*”¹⁹³ hadisi bize anlatmaktadır. Hadisin şerhinde; Hz. Peygamber (sav)’in hoşlanmadığı bir durum karşısında susması ve hoşnutsuzluğunu dile getirmemesi, şer’i meseleler dışındaki durumlara aittir. Şer’i bir mesele söz konusu olduğu zaman konu hakkında gerekli konuşma ne ise o yapıldı. Hayâ duygusunun güçlülüğü, gerekli konuşmayı kesinlikle gölgelemezdi.¹⁹⁴

Abdullah İbn Amr, Hz. Peygamber (sav)’den söz ederek, taşkınlık yapacak seciyede değildi ve hiçbir zaman taşkınlık yapıcı da olmamıştır, dedi.¹⁹⁵ O, daima itidal üzere olmuş ve ümmetine de daima itidali tavsiye etmiştir.¹⁹⁶

Güzel ahlâkın bir yansıması olan hayâ konusunda, din ve imanla olan münasebetini anlatan, öven, tavsiyeleri yanında, takındığı hayâsıyla da örnek olmuştur. Tüm bunların yanı sıra dini bilgilendirmede utanma göstermezdi. Allah’ın Resûlü hayâ duygusunu cinsel öğretime engel kılmamış, cehâlete mahkûm eden utanmayı tasvîp buyurmamıştır.¹⁹⁷

Allah’ın Resûlü (sav), şer’î hükümleri beyan etmekte sıkılmanın söz konusu olmadığını muhatablarına bildirmek, biraz sonra beyan buyuracağı şer’î hükmü açıklamanın bir vecîbe olduğunu belirtmek ve muhatablarının dikkatini çekmek üzere “*Dinde hayâ yoktur.*” cümlesini üç defa tekrarlayıp sonra şer’î hükmü bildirmiştir.¹⁹⁸ Görüldüğü gibi Hz peygamber dini bilgileri anlatırken cekinmez, ilim öğrenirken çekinmenin olmayacağını bildirirdi. Örneğin; zina ettiğini itiraf eden

¹⁹⁰ Müslim, *age.*, Yolcuların namazı, 18- Gece Namazı Kılamayan kimse, H No: 139; Buhârî, *age.*, 78 Edep, (mütercim aynı hadisi aktarmış), s. 5972.

¹⁹¹ Ebu Davud, *age.*, C: 15, s. 630.

¹⁹² Bkz. diğer hadisler için, Kâdî ‘İyaz *age.*, s. 115-117.

¹⁹³ İbni Mâce, *age.*, C: 10, H. No: 4180, s. 454; Buhârî, *age.*, 61-menkıbeler, C: 7, H. No: 69, s. 3345.

¹⁹⁴ İbni Mâce *age.*, C: 10, (H. No: 4180 şerhi), s. 455,

¹⁹⁵ Buhârî, *age.*, 61-Menkıbeler, C: 7, H. No: 66, s. 3346.

¹⁹⁶ İbni Mâce, *age.*, Mukaddime, C: 1, H. No: 11, s. 21-22.

¹⁹⁷ Ali Rıza Demircan, *age.*, s. 31.

¹⁹⁸ İbni Mâce, *age.*, C: 5, s. 368-369.

Mâiz isimli kişiye; açık bir ifade ile soru yöneltmiş ve kinaye yoluyla, üstü kapalı sözlerle soruşturma yapmamıştır.¹⁹⁹

Görüldüğü gibi Hz. Peygamber'in hayâsı tüm insanlığa örnek olacak niteliktedir. Dolayısıyla ilköğretim öğrencilerine hayâ eğitimi yapılırken Hz. Peygamber rol model olarak gösterilmelidir.

1.5. KUR'AN VE HADİSLER IŞIĞINDA HAYÂ

1.5.1. Allah'a Karşı Hayâ ve Allah'ın Hayâsı

Kullara karşı gösterilen hayâ ahlakidir ve İslam dışı kişilerde de görülür. Asıl imani dediğimiz hayâ Allah'a karşı duyulan hayâdır. *“..Kim ihsan derecesine yükselerek özünü Allah'a teslim ederse, onun mükâfatı Rabbinin katındadır. Artık onlara korku yoktur, onlar üzülmeyeceklerdir.”*²⁰⁰ İnsan Allah'a karşı hayâ duyarsa, O'nun yarattığı en değerli varlık olan kullarına karşı da hayâlı olur.

H. Peygamber, meşhur kutsi hadisinde “ihsanı” şöyle tarif eder; *“Allah'ın her şeyden haberdar olması yeterli bir sebeptir. İhsan kişinin Allah'ın gözetimi altında olduğunu bir an bile aklından çıkarmadan yaşamasıdır.”*²⁰¹ buyurmaktadır.

Kur'an-ı Kerimin diliyle oğluna nasihat eden Lokmân (as); *“Yavrum! Şüphesiz yapılan iş bir hardal tanesi ağırlığında olsa ve bir kayanın içinde yahut göklerde ya da yerin içinde bile olsa, Allah onu çıkarır getirir. Çünkü Allah, en gizli şeyleri bilendir, (her şeyden) hakkıyla haberdar olandır.”*²⁰² buyurmaktadır.

Mâverdî Edebü'd-Dünyâ adlı eserinde Arap İslâm kültüründe büyük yeri olan mürüvvetin “açıktan yapıldığında hayâ duyulan bir işi gizli olarak da yapmamak”²⁰³ şeklindeki bir tanımını aktardıktan sonra, kötü olabileceğinden şüphe edilen şeylerden ancak hayâ sayesinde uzak kalılabileceğini belirtir.²⁰⁴

¹⁹⁹ İbni Mâce, *age.*, C: 5, s. 453-454.

²⁰⁰ Bakara Suresi, 2/112.

²⁰¹ Tirmizî, *age.*, 41-İmanın Bölümleri, H. No: 2610; Müslim, *age.*, Sahih İman, 1. böl., H. No: 5.

²⁰² Lokman Suresi, 31/16.

²⁰³ Kınalızâde, *age.*, s. 110.

²⁰⁴ Mâverdî, Edebü'd-dünyâ ve'd-dîn s. 315, Akt; Mustafa Çağrı, “Hayâ”, TDVİA, C: 16, TDV Yay., İst.-1997, s. 555.

Hayâ, sadece kişilerin yanında iken olması gerekli olan bir vasıf değildir. İnsan yalnız başınayken de hayâ duygusunu taşımalıdır. İnsanlardan hayâ etme herkesin özelliği olabilir, ancak Allah'tan hayâ “ihlâs” sahibi müminlerin özelliğidir. Çünkü her an Allah'ın daima görüp, gözeten,²⁰⁵ işiten²⁰⁶ olması insana şahdamarından yakın²⁰⁷ olması, yaptıkları yanında aklından geçirdiklerini niyetlerini dahi bilmesi²⁰⁸ şuurunda olan bir mümin, Allah'ın çirkin gördüğü davranışlardan her an sakınıp, Allah'ı gücendirmemeye azami gayret sarfeder. Hatalarında da anında tövbe yolunu seçer.

H. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Allah'tan gereği biçimde hayâ edin!” Bu sözü duyunca; “Ey Allah'ın Peygamberi!” dedik, “Zaten hayâlî davranıyoruz elhamdülillah!” Buyurdu ki: “O sizin anladığınız utanma hissi değildir! Allah'tan gereği biçimde hayâ etmek demek; baş ve başta bulunan organlarla, karın ve karnın içersine aldığı organları her türlü günah ve haramlardan korumak ölümü ve sonra çürümeyi daima hatırlayarak ahret isteyen kişi, dünyaya tapmaktan vazgeçsin, işte bunları yapan kimse Allah'tan gereği biçimde hayâ etmiş olur.”²⁰⁹

Bir diğer hadiste: “Sizden biriniz Allah için bir şey yaptığı zaman bu, kerem sahibi birisine yaptığından utanacağı bir şey olmasın. Zira Allah, herkesten daha kerem sahibidir, herkesten daha çok buna hak sahibidir.”²¹⁰ buyrulmaktadır.

Allah'a karşı hayâ, kişinin hesap gününde yaratıcının huzuruna çıkma bilinci olduğu anlaşılmaktadır. Yine bu bilinçten doğan hayânın imani hayâ olduğunu söyleyebiliriz. İşte bu hayâ sahibini Allah'ın emirlerine uyup yasaklarından sakınmaya götürür.

“Hangi kadın kocasının evinden başka bir evde elbisesini bırakırsa o kadın kendisi ile Allah arasındaki (hayâ ve edebe dâir) perdeyi yırtmış olur.”²¹¹

²⁰⁵ Bakara Suresi, 2/110; Nisa Suresi, 4/1; Alak Suresi, 96/14; Hadîd Suresi, 57/4.

²⁰⁶ Bakara Suresi, 2/181.

²⁰⁷ Kaf Suresi, 50/16.

²⁰⁸ En'am Suresi, 6/59.

²⁰⁹ İmam Tirmizi, *age.*, 38- Kıyametin Özellikleri Ve İncelikler, 24.Böl., H. No: 2458, s. 284; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, C: 1, H. No: 3489, s. 387; Ebu Davud, *age.*, C: 15, s. 631-632; Süyûtî' el-Câmiu's-Sagîr, C: 1, H. No: 971, s. 486.

²¹⁰ Ahmed b. Hanbel, *Kitâbü'z-Zühhd*, H. No: 2181.

²¹¹ İbni Mace, *age.*, C: 9, H. No: 3750, s. 541-542.

H. Peygamber; “Allah kendisinde utanılmaya insanlardan daha (haklıdır)layıktır.”²¹² “İnsanlara nazaran Allah’tan hayâ etmek daha vâcibtir.”²¹³ buyurarak bu konuda Müslümanları dikkatli olmaya çağırmıştır. Çirkin şeylerden dolayı Allah’tan utanmayan, kuldan utanabilir ama kuldan utanmayan Allah’tan zaten utanmaz. Nitekim bir hadiste; “İnsanlardan utanmayan Allah’tan da utanmaz.”²¹⁴ denmektedir. Dolayısıyla ayıplanma veya başka herhangi bir içtimâî baskıya mâruz kalma endişesiyle kötülükten kaçınmak kişiye fazilet kazandırmaz. Hiçbir ayıp Allah’a gizli kalamayacağından insan öncelikle O’ndan hayâ etmeli ve imkân ölçüsünde kendi kusurlarını düzeltmelidir.²¹⁵

Allah’tan hayâ konusunu Şirazi “Yusuf ile Zuleyha” kıssasında işleyerek, hikâye ile Allah’tan hayâ edilmesini aşılama çalışmıştır. Bu hikâyede; Zuleyha, Yusuf’u kandırmaya çalışır. Bunun üzerine Yusuf iki elini yüzüne tutar, ağlamaya başlar: “Zuleyha! Sen taştan yontulmuş bir puttan utandın. Put görmesin diye başını, yüzünü örttün. Ben Cenabı Haktan utanmaz mıyım?” der.²¹⁶ Yine H. Peygamber “(Kim), ben Allah’tan korkarım” diyerek günaha ve ahlâksızlığa sırt çevirirse cennetle müjdelendir.”²¹⁷ buyurmaktadır.

Ayet ve hadisler olmamış olsa bile, aklen Allah’tan hayânın mümin için kaçınılmaz olduğu sonucu çıkarılabilir. İnsan sevdiğinin gözüne girmek ister, beğenilip gözdesi olmak ister, sevgili karşısında mahcup olacak duruma düşmek istemez. Dolayısıyla Allah’ı seven O’nun rızasını kazanmaya çalışır, O’na karşı hassas davranır. O’nunla yüzleşeceği günü hatırlıdan çıkarmaz. Utançla huzura çıkmak istemez. “(İnsanların) diriltilecekleri gün beni rezil etme!”²¹⁸ ayeti de bunu anlatmaktadır.

İslam literatüründe geçen haşyetullah; Allah korkusu²¹⁹, Allah’ın emirleri ve yasakları karşısında titiz davranmak, bilinçli olmaktır. Allah’ın gazabından korkma, çekinme “haşye”; Allah’ın verdiği nimetler karşısında kulluğunun yetersizliğinin

²¹² Buhari, age., 4-Kitab ul Gusûl, 20. Böl., C: 1, s. 385.

²¹³ İbni Mâce, age., Kitab ul Nikâh, C: 5, H. No: 1920, s. 361-362

²¹⁴ Suyuti, Câmiü’s-Sagîr, C: 6, H. No: 9095, s. 240.

²¹⁵ Mustafa Çağrı, “Ayıp” md., TDVİA, C: 4, TDV Yay., 1991, s. 247-248.

²¹⁶ Şeyh Sadi-İ Şirazi, *Bostan ve gülistan*, Trc., Rıfât Bilge, Meral Yay., İst.-1980, s. 290-291.

²¹⁷ İbrahim Canan, age., C: 6, s. 336.

²¹⁸ Şu’arâ Suresi, 26/87.

²¹⁹ Taberi, Cami’ul Beyan, C.III, s. 91, Akt; Mehmet Sürmeli, Fikir atlası, <http://www.fikiratlası.com/2013/08/26/kuran-i-kerim-ve-sunnette-hikmet/>, Erş:10.01.2016.

farkında olma, Allah'ın nezdinde değersiz hale gelmekten çekinme ise hayâdır. Nitekim Cüneyd-i Bağdâdî, “İnsanın yüce Allah'ın nimetlerini ve buna karşı kusurlarını görmesi önemli bir erdemdir. Bu ikisi arasından bir hal meydana gelir ki ona hayâ denir.”²²⁰ der.

Meleklerden hayâ da yine aslında Allah'tan hayâ kapsamındadır. “*Aman çıplaklıktan sakınınız. Zira sizlerle beraber (Melekler vardır. Onlar) sizden ancak tuvalette olduğunuz zaman ve bir de biriniz karısıyla cinsî münâsebette bulunduğu zaman ayrılırlar. Onlara karşı hayâlî olunuz, onlara saygı gösteriniz.*”²²¹ Yine ayet ve hadislerde Allah'ın hayâsı geçmektedir. Kadim ve her şeyden münezzeh olan Allah'ın, nasıl olur da bu şekilde bir vasıfla nitelenmesi caiz oldu? Oysa Allah'ta – haşa– bir değişiklik, bir korku, bir endişe ve yerilme gibi bir durum söz konusu olamaz.²²²

Zemahşeri: “*Şüphesiz Allah, bir sivrisineği de, ondan üstün olanı da, (herhangi bir şeyi) örnek vermektan çekinmez, hayâ etmez.*” ayetini: “*Şüphesiz Yüce Allah, hakir olduğu için onu örnek vermektan çekinenler gibi sivrisineği örnek vermeyi bırakmamıştır.*” şeklinde açıklar.²²³

“*Allah halimdir, hayâ sahibidir, ayıp ve kusurları örter. Hayâ ve örtünmeyi sever, sizden biriniz gusledeceğinde kapalı yerde gusletsin.*” buyurdu.²²⁴ Bu hadisten hayâlî bir kişinin her haline dikkat etmesi gerektiği sonucunu çıkarabiliriz.

İslam bilginleri “hayâ”²²⁵ Allah için kullanıldığında aynı anlamı içermemekte olduğunu belirtmişlerdir. Bir hadiste; “*Yüce Allah Müslüman olarak saç/sakalı ağarmış kişiyi, azaba atmaktan hayâ eder denmektedir.*”²²⁶ Burada söz konusu olan hayâ ise kişinin çekinmesi türünden değildir. Çünkü yüce Allah böyle nitelendirilmekten münezzehtir.²²⁷

²²⁰ Kuşeyrî, *age.*, s. 218.

²²¹ Tirmizî, *age.*, 44-Edeb, 42. Böl., H. No. 2800; (Buhârî, Menakıb: 17; Müslim, Fezail: 27) diğert bir hadiste İbni Mace *age.*, C: 4, H. No:1480, s. 582-583.

²²² Zemahşeri, *age.*, s. 199.

²²³ Zemahşeri, *age.*, s. 199.

²²⁴ Ebû Davud, *age.*, 30- Hamamlar, H. No: 4010, C: 14, s. 86-87; Nesai, Gusûl ve Teyemmüm, 7- *Kapalı Yerde Gusletmek*, H. No: 403.

²²⁵ Ahzâb Suresi, 33/53.

²²⁶ Hadis, Hz Aişe annemizden gelmiştir. Bkz. Gazali, ed-durratü'l-fahira; suyuti, camiu'l kebir; Acluni, Keşfu'l-hafa, I, 244, Akt; Râgıb el-İsfehânî, *age.*, s. 324-325.

²²⁷ Râgıb el-İsfehânî, *age.*, s. 324-325.

“Kulum bana iki elini kaldırır dua ederse ben o elleri bağışlamadan geri çevirmekten hayâ ederim.”²²⁸ Hadisindeki hayâ kavramı, gereğini yapmaktan kaçınmama anlamındadır. Şüphesiz sizin Rabb'iniz hayâ eder (yâni dilekte bulunan kuluna verir), ikramı boldur, kulunun O'na ellerini havaya kaldırıp da bunları boş çevirmekten (veya dedi ki) haybete uğratmaktan hayâ eder (yâni elleri boş çevirmez).”²²⁹

Ayet ve hadislerden de anlaşılacağı gibi, hayâ sadece beşeriyete mahsus bir erdem olmayıp ilahi boyutu olan rahmani bir özelliktir. Yani Allah da hayâ eder insanlarda. Hayâ ile ilgili bu özellik, onun ahlakın en önemli unsurlarından biri olduğunu göstermektedir.

1.5.2. İnsanlara Karşı Hayâ

“İnsanlardan utanmayan Allah'tan da utanmaz.”²³⁰ İman Allah'tan hayâyı emreder. Şu da bir gerçektir ki en doğal ve kolay olan kullardan utanmayı gerçekleştirememiş bu kişilerin daha zor olanı, Allah'tan hayâyı başaramayacağını vurgular. Çirkinliği insanların kınama, ayıplama, cezalandırması anında olacağından insanlar bu tür utanmaya daha yatkındırlar. Allah'ın affediciliğine güven Allah'tan hayâ etmeyi bazen terk ettirebilir.

Bir hadiste “Utanmadıktan sonra dilediğini yap sözü, insanların ilk Hz. Peygamberden itibaren işittiği sözlerdendir.”²³¹ buyrulur. Bu hadis az sözle çok mana ifade eden veciz bir sözdür. Her ahlakçı ve her toplum bilimci bu vecize ile en yüksek bir ahlak düsturunun konulmuş olduğunu takdir eder.²³² İbnü'l-Esîr: “Ayıplanmaktan kaygı duymuyor, utanmıyorsan artık seni kötülükten alıkoyacak bir güç kalmamış demektir; içinden ne geçiyorsa yapabilirsin. Buna göre hadis bir tenkit ve tehdit anlamı taşımakta, hayânın kötülükten alıkoyan ahlâkî işlevinin önemine işaret etmektedir.”²³³ der.

²²⁸ İbni Mâce age., Dua,13- Duada Elleri Havaya Kaldırmak Babı, H. No: 3865 C:10, s. 59-60.

²²⁹ Elmalılı M. Hamdi Yazır, age., C: 8, s. 432; Zemahşeri, age., C: 1, s. 199.

²³⁰ İmam Suyuti, Camiu's-Sağır Muhtasarı, Trc. ve Şerhi (Heyet), Yeni Asya Neşriyat C: 1, H. No: 971, yılı yok., s. 486.

²³¹ Buhârî, age., Edeb, 78.Bab, C:13, H. No:145, s. 1686; Ebû Davud, age., Edeb, 6, C:5, s. 148-149.

²³² Buhârî, age., Edeb, 78.Bab, C:13, H. No:145, s. 1686-1686; hadisin dipnotu.

²³³ Mustafa Çağrı, “Hayâ”, TDVİA, C: 16, TDV Yay., İst.-1997, s. 554.

Maverdî'ye göre; “Hayânın ölçüsü bir bakıma sosyal tasviplerdir. Yapmaya karar verdiği davranışları gözden geçir, ayıplanmayacak ve nefret uyandırmayacakları ayır ve bunlardan dilediğini yap. Hayâyı bütün davranışlarına hâkim kıl.”²³⁴ Maverdî, hadisin ikinci anlamı olan yapmak istediğin iş utanmayı gerektiren bir şey değilse, yapabilirsin görüşü için hadisin bu anlamı göz önüne alındığında, hayânın hakem tayin edildiğini söyler. Hayâ, insanı olur olmaz şeyleri yapmaktan alıkoyar.²³⁵

Yaptığı fenalıktan etkilenmeyen bir adamı hangi kuvvet bundan vaz geçirebilir? Utanmak, sıkılmak bilmeyen bir kişiden başka ne beklenebilir? Hayâ hasletinden mahrum olanlar hayvani şehvetlerine mağlub olmuş, hayvani özellikleri irade ve kararlarında sahip ve her davranışlarına etken olmuş demektir ki bu hal, onların her türlü iğrençlik, kötülük ve alçaklıklara kaynak olacaklarına en büyük delildir.²³⁶

Bir işi yapınca, yapan kişinin vicdanen rahatsız olması, o eylemin kötü olduğunun kişisel kanıtıdır. Psikolojik olarak da o işin doğru olmadığına aslında o kişi tarafından bilindiğinin delilidir.²³⁷ Ancak bu hayânın altyapısını toplumun o dönemdeki değer yargıları oluşturmaktadır.²³⁸ Hayâ bu yönüyle, kişi ve toplum üzerinde bir süzgeç ve kontrol mekanizması mahiyetindedir.²³⁹

“Allah’ın bildiğini kuldan niye saklayalım” gibi halk arasında yaygın bir anlayış vardır. Fakat İslam’ın bu sözü desteklemediği kaynaklarda görülmektedir. Bir günahı gizli işlediğinde her şeyi bilen, gören Allah, onu da görür. Allah biliyor diye aynı yasaklanmış çirkin işleri açıktan yapınca; kulları şahit tutmuş, o çirkin fiilin halk arasında yayılmasına öncülük etmiş olur. Böylece kolayca bağışlanabilecek fiilin affını zorlaştırmış ve günahını perçinlemiş olur. Nitekim bir hadiste; Allah, kıyamet gününde mümin kuluna yaklaşır, şefkatiyle örtetek insanlardan gizler; “*Şu, şu günahını biliyor musun?*” der; kul “*Evet ya Rabbi biliyorum.*” der. Allah tekrar “*Şu*

²³⁴ Maverdî edebî’-d-dünya ve-d-din s. 241, Akt; Bayraktar Bayraklı, *İslam ve Eğitim*, Düşün Yay., İst.-2015, s. 252.

²³⁵ Ali b. Muhammed el-Maverdî, *Edebu’-d Dünâ ve’-d Dîn*, Beyrut-1998, s. 192-193, Akt; Mustafa Işık, “Kitab-ı Mukaddes Ve Kur’an Çerçevesinde Hayânın Evrenselliği”, *Cumhuriyet Ü.İ.F. Der.*, C: 17, S: 1, 2013, s. 263, <http://eskidergi.cumhuriyet.edu.tr/makale/2540.pdf>, Erş: 05.10.2015.

²³⁶ Ahmed Hamdi Akseki, *age.*, s. 341.

²³⁷ Sadık Kılıç, *Kuran’da Günah Kavramı*, Konya-1984, s. 36, Akt; Mustafa Işık, *agm.*, s. 272.

²³⁸ Mustafa Işık, *agm.*, s. 272.

²³⁹ Salman Yüksel, *agm.*

şu günahını da biliyor musun?” der; o kul “Evet ya Rabbi” der. Böylece o insan bütün günahlarını ikrar eder. Artık ben kurtulamam diye düşünmeye başlayınca Allah, “Ben senin bütün o günahlarını dünyada örttüm. İşte bugün de onları mağfiret edeceğim.” der.²⁴⁰

Hz. Peygamber: “Günahı açıktan işlemekten sıkılmayanlar hariç bütün ümmetim Allah'ın afiyetine mazhardır. Geceleyin bir günah işleyip Allah da yaptığı bu günahı örtmüşken sabahleyin kalkıp “Akşam şunu şunu yaptım.” diyen kişi de açıkça günah işlemekten sıkılmayan kimselerdendir. Rabbi geceleyin suçunu örtmüşken sabahleyin kalkıp Allah'ın örttüğü bu örtüyü kaldırıyor.”²⁴¹ buyurmaktadır.

İslâm ahlâkçıları, ayıp sayılan davranışları herkesin gözü önünde işlemenin gizlisine göre daha kötü olduğunu ısrarla belirtmişler, kişinin ayıplarını insanlardan saklamasının ve toplumun da bu tür davranışlar karşısında duyarlı olmasının önemi üzerinde durmuşlardır.²⁴² Ancak halktan utanmanın da yine zehirli bir yönü olduğu asla unutulmamalıdır. Bazen halktan utanma imani hayâyı zafa uğratar. Gazali'nin deyişiyle: “Halka bakmak ve nefsin arzularına bağımlı olmak Hakka karşı bir perdedir.”²⁴³

Hani kerem, hani ayıp örtücülük, nerde hayâ?

Yüz binlerce ayıpları örterdi Enbiya...²⁴⁴

Yukarıdaki dizelerden de anlaşıldığı gibi hayânın bir başka boyutu ise hayâ sahibi kişiler muhatabını utandırmaz, utandıracak davranışlardan uzak durur. Utanmak yanında, utandırmama da hayâ sahibinin bir özelliğidir. Yapılan iyiliğin başa kalkılması, ayıp araştırma, çirkin lakap takmak, muhatabın toplum içinde onurunu-kişiliğini rencide etmek, vb. bunlar dinen hoş görülme-yen tutum ve davranışlardır. “...Çünkü bu davranışınız Hz. Peygamber'i rahatsız etmekte, fakat o sizden de çekinmektedir...”²⁴⁵ ayetinde bahsedilen Allah Resulü'nün (sav) hayâsı, karşısındakileri incitme ve utandırmadan doğacak hayâdır. Utanmayı bilen

²⁴⁰ Buhârî, age., 46-Mezâlim, C: 5, H. No: 2-3, s. 2260-2261-2262.

²⁴¹ Buhârî, age., 78-Edeb, 60. Böl, H. No: 98, s. 6049; Câmiü's-Sağîr, 3000, C: 5, H. No: 6278, s. 11.

²⁴² Mustafa Çağrıncı, “Ayıp”, TDVİA, C: 4, TDV Yay., 1991, s. 247-248.

²⁴³ Gazâlî, *Hak Yolun Esasları*, Terc: Dilaver Selvi, Semerkand Yay., İst.-2004, s. 22.

²⁴⁴ Mehmet Soysaldı, Hayâ İmandandır,

http://www.vaazsitesi.net/?Syf=15&cat_id=188&baslik_name=SGF5w6IgxLBtYW5kYW5kLFY, Erş:15.09.2015.

²⁴⁵ Ahzâb Suresi, 33/53.

utandırmaz. Ayıp ve kusuru karşıdakiler işlemesine ramen, sırf onları utandırmaktan duyulan bir hayâya örnektir.

İslam Dini'nde mü'min mü'minin kusurunu araştırmaz, kardeşinin utanmasına vesile olmaz. Bu durumu şu hadisi şerif çok güzel anlatmaktadır. *“Eğer sen insanların gizli kusurlarını araştırarak olursan onları (n ahlâkını) bozmuş olursun yahutta neredeyse bozacak duruma gelirsin.”*²⁴⁶ Hadisin şerhi şöyledir; gerçekten kusurları araştırılıp ortaya çıkarılan bir insan, artık kusurlarının herkes tarafından bilindiğini düşündükçe yavaş yavaş utanma duygusunu tamamen kaybedip herkesin gözleri önünde kusur işlemekten çekinmez bir hale gelir. Çünkü utanma duygusunu kaybeden insan, artık her kusuru işleyebilir.²⁴⁷

Hiz. Ömer bir gece Medine'de dolaşıyordu. Birden evlerden birinden şarkı sesleri duydu. Hemen duvara tırmanıp içeri girdiğinde hoşlanmadığı bir manzara gördü ve içerideki adama çıkışarak şöyle söyledi: “Ey Allah'ın düşmanı, yaptığın kusuru Allah'ın örteceğini mi zannettin, diye bağırdı. Adam: “Ey mü'minlerin emiri, dur, acele etme. Eğer ben, Allah'a karşı bir bakımdan hata işlediysem, sen üç bakımdan hata işledin. Bunlardan birincisi; Allah, *“birbirinizin gizli hâllerini araştırmayın.”* (Hucurât 49/12) buyurduğu hâlde, sen ayıp araştırdın. İkincisi ise Allah, *“Evlere kapılardan girin!”* (Bakara 2/189) buyurduğu hâlde, sen duvara tırmandın. Üçüncüsü de Allah, *“Ey iman edenler! Kendi evleriniz dışındaki evlere, sahiplerinden izin isteyip onlara selâm vermeden girmeyiniz. Böyle yapmanız sizin için daha münasıptır. Olur ki düşünür, hikmetini anlarsınız.”* (Nûr 24/27) buyurduğu hâlde, sen evime izinsiz girdin ve üstelik selam da vermedin”, diye karşılık verince, Hiz. Ömer: “Eğer ben seni affedersem, sen de beni affeder misin” dedi. Adam: “Evet” deyince, Hiz. Ömer: “Affettim” diyerek evden çıkıp gitti.²⁴⁸

Toplumsal ahlâkı ve düzeni korumada toplumun tepkisi tabî ki önemlidir. Ama anlaşılan burada önemli olan ifrada ve terfide düşülmemesidir. Meşru niyetler ve sebeplerle, meşru sınırlar içerisinde bazı araştırma ve tecessüs normaldir hatta

²⁴⁶ İmam Ebu Davud, *age.*, Edeb 37, C: 16, H. No: 4888. s. 99

²⁴⁷ İmam Ebu Davud, *age.*, Edeb-37, C:16, H. No: 4888 şerhi, s. 99-100.

²⁴⁸ Kenzu'l-Ummâl, C: 3, H. No: 8827, s. 808, Akt; Muhittin Akgül, Kalbî Bir hastalık Olarak Tecessüs, <http://www.ilimdunyasi.com/dini-makale-ve-yazilar/kalbi-bir-hastalik-olarak-tecessus/?wap2> Erş: 10.07.2016

olması gerektir. Ancak zaruret yokken bir insanın ayıbını araştırmak, insanlara karşı hayâsız davranışlarda bulunmak Müslümana asla yakışmaz.

1.5.3. Hayâ-İman İlişkisi

H. Peygamberin, “*Şüphesiz her dinin (mensuplarına Özgü) bir huyu - karakteri vardır. İslâmın (mensuplarına özgü) huyu - karakteri de hayâdır.*”²⁴⁹ hadisi hayânın İslam Dini ve Ahlâkı için ne derece önemli olduğunu göstermektedir. İslam, ahlâk temeline oturtulmuş bir dindir, İslam Ahlâkı da hayâ üzeredir. Hadise göre bir kişi utanmasını imanı ile şekillendirirse artık İslam Ahlâkı’na bürünmüştür diyebiliriz.

H. Peygamber; “*Hayâ, iffetlilik, az konuşma (dilini tutma)-iyi anlayış (fıkıh) imandandır. Bunlar âhirette ilgili (mükâfatı) artırır, dünyalığı ise noksanlaştıran şeylerdendir. Ahirette artırdıkları şeyler ise daha çoktur. Edebsiz konuşma, kaba davranma, cimrilik ise münâfiklıktandır. Bunlar dünyada artırıp ahirette noksanlaştıran şeylerdendir. Ahirette noksanlaştırdıkları ise daha çoktur.*”²⁵⁰ buyurmuşlardır. Yine bir başka hadiste: “*Hayâ imândandır. İmân sahibi de cennettir. Hayâsızlık (ve bundan dolayı yapılan çirkin konuşma) ise cefâ’dandır. Cefâ (eden) de ateştedir.*”²⁵¹ buyurulmaktadır. Yine, “*İman çıplaktır. Elbisesi takva, süsü utanmak, meyvesi ilimdir.*”²⁵² “*Hayâ imandandır, İman da cennettir. şayet hayâ bir adam olsaydı, salih bir insan olurdu.*”²⁵³ “*İman altmış veya yetmiş (Bu tereddüt râvidendir.) küsur babdır (bölümdür). ...Hayâ da imandan bir şu’bedir.*”²⁵⁴ buyurularak hayânın önemli bir erdem olduğu vurgulanmaktadır.

Dince çirkin görülen şeylerden, iman dolayısı ile kişiyi uzak tutan utanmaya “dinî hâyâ huyu” denir.²⁵⁵ H. Peygamber’in, insanlara zarar verecek şeyleri yoldan kaldırmayı yani bir bedensel eylemi, bir psikolojik durum olan utanma duygusunu imandan saymış olması şöyle izah edilir: Hayâ adı verilen utanma iyi şeyleri

²⁴⁹ İbni Mâce, *age.*, Kitâbü’z-Zühd, H. No: 4181-4182, C: 10, s. 454-456; Malik Bin Enes, *age.*, Güzel Ahlak, H. No: 9, C: 4, s. 256.

²⁵⁰ DARİMİ (es-Semerkandî Ebu Muhammed Abdullah b.Abdurrahman) , *Sünen-i Darimi*, Ter: Abdullah Aydınlı, Mukaddime, 43. Bab, C: 1, H.No: 515. Madve Yay., İst-1994.

²⁵¹ İbni Mâce, *age.*, Kitâbü’z-Zühd, C: 10, H. No: 4184, s. 457-458,

²⁵² Hakim Nişaburda rivayet etmiştir, Akt;“Gazali, *age.*, C: 1, s. 211.

²⁵³ Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevî, Ramuz El-Ehadis, s. 96, <http://www.hikem.net/download/Ramuz%20el-Ehadis/re0/re096.htm>, Erş:13.02.2016.

²⁵⁴ İbni Mâce, *age.*, İman Babı, C: 1, H. No: 57, s. 86-87.

²⁵⁵ İbni Mâce, *age.*, İman Babı, C: 1, H. No: 57 şerhi, s. 88-89.

yapmaya kötü olanları yapmamaya sevkeden bir unsurdur. Hayânın bir kısım kişinin (iyi ameller gibi) kesbi ahlâkına, bir kısmı da mizacına dönük olur. İşte hayâ, iman esaslarına göre şekillenmesine bakarak imandan sayılmıştır.²⁵⁶

İbn Kuteybe: “Kişi, hayâsı sebebiyle günahlardan uzak durur; böylece hayâ imanın bir parçası olur. Fasık, her kötülüğü işler, her çirkin işi yapar; dini ve hayâsı ona engel olmaz. Böylece hayâ ve imanın aynı işi yaptığını görürüz. Bu hadisi açıklarken de “hayâsı olmayan fasık kişinin her kötülüğü yapacağını, birbiriyle neredeyse özdeş olan din ve hayânın o kişiyi engellemeyeceğini” söylemiştir.²⁵⁷ Yine bir başka hadiste “*Hayâ ve iman birbirinden ayrılmaz iki dosttur. Biri gidince öbürü de gider.*”²⁵⁸ buyrulmaktadır. Hayâ olmayınca çirkinliklerin önü açılır, heva ve hevesi dizginleme imkânsızlaşır. Çirkinlikler çoğaldıkça iman zayıflar ve sonunda yok olur. Sonuçta hayâ yoksa iman da yok olmaya mahkûmdur.

İslam Dini’nde ahlâk kuralları ile dinin yükümlülükleri (ehemmiyette) aynı düzlemde yer aldığı gibi, dinin esası olan iman ile ahlâk kuralları arasında da büyük bir ilişki vardır.²⁵⁹ Şu hadis buna en güzel örnektir: Allah Resûlu (sav) buyurmuştur ki: “*Allah (cc) bir kulu helak etmeyi dilediği zaman ondan hayâyı söküp alır.*”²⁶⁰

1.5.4. Hayâ-Akıl İlişkisi

İslam’da ahlâk kurallarının “din”e “vahy”e dayanması aklın mahiyetini hiç bir zaman zedelememiş ve zedeleme ihtimali de yoktur. Müslümanların gözünde genel ahlâk kuralları vahye dayanmakla birlikte, akla da en yüksek değer sunmaktadır. Bunun sebebi ise dinimizin akla uygun olmasıdır.²⁶¹

İslam Dini, insanları hakka davet ederken, acayıplikten, gariplikten uzak durarak saf aklın ve ilmin kavrayacağı şekilde sunulmuştur. İslami kuralları serbest irade ve düşünce neticesi kabul etmek, İslam Dini’nin en önemli esaslarındandır. İslam Dini, doğrudan doğruya akla hitap eder, fikri muhasebeye çeker. İdrak ile münakaşada bulunur. İnsan aklını hissi deliller ile ikaz etmedikçe, Allah’ın varlığına

²⁵⁶ Bkz. Müslim. age., İman, 12. bab, (H No 57 hadisin Şerhi), C: 1, s. 119

²⁵⁷ İbn Kuteybe, Te’vil-ü Muhtelifi’l-Hadis, Beyrut, 1973; s. 71, Akt; Mustafa Işık, age., s. 270.

²⁵⁸ Hakim, Taberani; Tergib ve Terhib el-Hâkim, Akt; Hüseyin Hilmi Işık, “Se’âdet-i ebediye”, Hakikat Kitapevi, Mayıs-2009, s. 191.

²⁵⁹ Ahmed Hamdi Akseki, age., s. 473.

²⁶⁰ İbni Mâce, age., H. No: 4054, C: 10, s. 287-289.

²⁶¹ Ahmed Hamdi Akseki, age., s. 480.

inanmaya mecbur etmez. İman denilen şey kalbin işi olsa da her şartta aklın iknası icap eder. İslam Dini'nde çok kötü görülmüş bir şey varsa, o da akla danışmaksızın bir şeyi körü körüne taklit etmektir. Hatta mukallidin imanına sahih nazariyle bakmayanlar da vardır.²⁶² “De ki, namazım, ibadetlerim, hayatım ve ölümüm, âlemlerin Rabbi olan Allah içindir.”²⁶³ ayeti ve Hz. Peygamber'in “Benim namazım ve tüm kulluklarım, ölümüm ve diriliğim Alemlerin rabbi olan Allah içindir.”²⁶⁴ Duâsı, müminin tüm davranışlarındaki temellendirmeyi göstermektedir.

H. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Ey insanlar! Akla yumuşak davranın (değer verin!) Siz emrolunduğunuz ve yasaklandığınız şeyleri ancak akıl ile bilebilirsiniz. Akıl, yaratıcınız katında sizin şerefîdir.”²⁶⁵ İşte, “akıl” kişiye şeref, izzet ve bütün üstün nitelikler kazandıran, onu değerli kılan özelliğidir. İnsana iman ile müminlik vasfını kazandırıp, eşrefi mahlûkat yapan özelliğidir.

Akla bu kadar yüksek bir paye verildiği içindir ki: İslam Dini'nde akla ters olan imanın şartı yoktur. Hiç bir kimseye “Aklın alsın, almasın her şartta iman ile mükellefsin; İmani bir meseleyi aklın münakaşaya hakkı yoktur.” denilmemiş ve denilemez. Dolayısıyla ahlâkın dine, vahye dayanması, aklın mahiyetine zerre kadar hâlel getirmez.²⁶⁶

H. Peygamber şöyle buyurmaktadır: “Üç kişiden sorumluluk kaldırılmıştır: Akli olmayan deliden, uyanıncaya kadar uyuyan kimseden ve ergenlik çağına ulaşıncaya kadar çocuktan.”²⁶⁷ Kur'ân-ı Kerîm'e göre insanı insan yapan, onun her türlü aksiyonlarına anlam kazandıran ve ilâhî emirler karşısında insanın yükümlülük ve sorumluluk altına girmesini sağlayan akıldır. Dinen mükellef olmaya esas teşkil eden akıl birinci anlamdaki akıldır.²⁶⁸ H. Peygamber şöyle buyurmuştur: “... Fakat kişinin akli tamam olmadıkça güzel ahlâkı tamam olamaz. Akli tamam olunca da imanı tamam olur. O iman sayesinde de rabbine itâat ve düşmanı olan İblis'e de

²⁶² Ae., s. 480.

²⁶³ En'âm Suresi, 6/162.

²⁶⁴ Tirmizi, age., 9- Dua, 32. Böl., H. No: 3421, s. 227.

²⁶⁵ Ahmet Rifat, age., s. 30-31.

²⁶⁶ Ahmed Hamdi Akseki, age., s. 481.

²⁶⁷ Ebu Davud, age., Hudûd 17, C: 15, H. No: 4398, s. 78; Tirmizî, age., Hudûd-1, H. No: 1423; İbn Mace, Talak 15.

²⁶⁸ Süleyman Hayri Bolay, age., s. 240.

isyan eder.”²⁶⁹ “Her şeyin bir direği vardır. Mü'minin dayanağı ve direği ise akıldır....”²⁷⁰

Akıl, her şeyin iyisini, kötüsünü, fazilet ve rezaletini, helal ve haramı tayin edemez. Belki iyi, kötü olduğu haber verilince onlarda olan iyiyi, kötüyü idrak ve takdir edebilir. Daha doğrusu akıl ile vicdanın vazifesi ikidir: idrak etmek, tatbik etmek. Birincide hata etmezse de ikincide hataya düşebilir. Zira uygulama bir çeşit delalet sonucudur.²⁷¹

Faaliyata yansımayan bilgi (kazanılan akıl) faydasızdır. Yok gibidir. Hatta o nimete sahip olduğu halde hakkını vermemesi kişiyi bilgisizlerden de aşağı iter. Nitekim şu hadiste “Kul bildiği ile amel etmedikçe âlim (bilen, bilgin, akıllı ‘ikinci kısım’) olamaz.”²⁷² İlim (akıl) kişinin davranışlarına yön vermelidir. Yine benzer bir hadiste “İlmi çoğaldığı halde ahlâkı düzelmeyen, Allah’a uzaklıktan başka bir şey elde edemez.”²⁷³

“Bilgi erdemdir.” diyen, akıl ve bilgiye dayalı bir ahlâk görüşü geliştiren Sokrates; erdem ile bilginin bir olduğunu, tüm erdemlerin bilgiden kaynaklandığını ileri sürmüştür (Köknel, 2006: 118). Her ne kadar bilmenin mutlak olarak yapmak anlamına gelmediği bilinse de bilme yapmada ve alışkanlık edinmede ilk adımdır.²⁷⁴ İman edip şartlarını kavrama, gereğini yapma bilinci oluşturma bilgi öğrenmeden gerçekleştirmek mümkün değildir. Bu nedenle imani bir hayâ oluşabilmesi için önce bilmek gerekir.

Lickona “Ahlâki karakterin bileşenlerinden ahlâki biliş ve duyusun doğal sonucunun ahlâki davranış olduğunu belirtir.”²⁷⁵

Bedeni arzu/isteklerin insanın fitratında ve insan yaşamının devamı için gerekli olduğunu biliyoruz. Her şeyde denge var eden²⁷⁶ Allah kişinin akıl ve şehvet çatışmasında da denge istemektedir.

²⁶⁹ Ebu Davud, *age.*, 40-Edeb, 7. Böl., Güzel Huy, C: 15, H. No: 4798, s. 633 ve Gazali, *age.*, C: 1, s. 212.

²⁷⁰ Gazali, *age.*, C: 1, s. 212.

²⁷¹ Ahmed Hamdi Akseki, *age.*, s. 325

²⁷² İbn i Hibban Ebu'd Derda'dan, Akt; Gazali, *age.*, C: 1, s. 150.

²⁷³ İbn i Hibban Ebu'd Derda'dan Gazali, *age.*, C:1, s. 151.

²⁷⁴ Recep Kaymakcan ve Hasan Meydan, *ags.*, s. 10.

²⁷⁵ Lickona, Thomas (1991) *Education for character: how school teach respect and responsibility*, Newyork: Bantam Books. 1991, s. 61-62, Akt; Recep Kaymakcan ve Hasan Meydan, *ags.*, s. 10.

²⁷⁶ Rad Suresi, 13/8 Ayrıca bkz Kamer Suresi, 54/49 – Furkan Suresi, 25/2.

Akla galip gelen şehvet, çirkini güzel gösterir. Şehvetine esir olan, neşvei (haz peşinde koşan) hürriyete nail olamaz.²⁷⁷ Hayâ bu mücadelede aklın galip gelerek utanma duygusunu oluşturmaktadır. Hayâ hasletinden mahrum olanlar hayvani şehvetlerine mağlup olmuş, hayvani dürtüleri irade ve fikirlerine hâkim olmakla beraber, fiillerine musallat olmuş demektir ki bu hal, onların her türlü fenâlık, kötülük, alçaklık ve iğrençlik, yapabileceklerinin delilidir.²⁷⁸

Kalp, akıl ve nefis bitişip aralarında bir kaynaşma olunca, insan davranışlarında da bir bütünlük, bir denge ve bir tutarlılık meydana gelmektedir. Akıl ile kalp arasında bir düşmanlık değil kaynaşma olmalıdır. Hayâlî davranışlar akıldan da destek alırsa etkisi daha kalıcı olur.

İslam, insanın diğer bütün duygularının ve hassasiyetlerinin saf aklın kontrolüne bırakılmasını önerir. Kalb de aklın kontrolünde olmalıdır. Eğer akıl, kalbin ve duyguların kontrolünde kalırsa kalb subjektif çalıştığı için insanı yanıltır.²⁷⁹

Anlıyoruz ki aklın etkilemediği şekillendirmedeği duygu da yoktur. Eğer akıl duyguları etkisi altına alıp yönetmeyecek olsaydı Allah Kur'an'da duyguları şekillendirmeyi istemeyecekti. (Sevgi, korku, öfke, haset, nefret vb.) Kur'an, insanın hem duygularına hem de aklına hitap etmektedir. İnsanı harekete geçiren duygular olup aklın görevi, denetim ve kılavuzluktur.²⁸⁰

Fıtrî aklı olmayanda din aranmadığı gibi; ahlâk, iffet, kişilik, hayâ da aranmaz. Kaynaklarda güzel bir mesel vardır ...Esbağ b. Nubate, Ali b. Ebu Tâlib (ra)'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Cebrail, Âdem (as)'ın yanına indi ve dedi ki: "Ey Âdem! Üç şeyden birini seçmeni önermekle emrolundum. Birini seç, diğer ikisini bırak."

Âdem ona: "Ey Cebrail! Bu üç şey nedir?" diye sordu.

Cebrail: "Akıl, hayâ ve dindir." dedi.

Âdem: "Ben akıl seçtim." dedi.

Bunun üzerine Cebrail hayâ ve dine: "Haydin dönelim, onu bırakın." dedi.

²⁷⁷ Ömer Nasuhi Bilmen, *age.*, s. 62.

²⁷⁸ Ahmed Hamdi Akseki, *age.*, s. 341.

²⁷⁹ Atay, Kur'an Araştırmaları V, 117, Akt; Resul Ertuğrul, *agt.*, s. 134.

²⁸⁰ Sezen, İslam Sosyolojisine Giriş, s. 73; Kırca, Kur'an ve İnsan, s. 357, Akt; Resul Ertuğrul, *agt.*, s. 134.

Hayâ ve din dedi ki: “Ey Cebrail! Bize, akıl neredeyse siz de orada olun.” diye emredildi. Bunun üzerine Cebrail: “Öyleyse size emredildiği gibi hareket edin.” dedi ve geldiği yere doğru yükseldi.²⁸¹ Bu meselin mesajı akıllı olmayan kişinin dinide, hayâsı da yoktur.

Benzer bir ifadeyi Kınalızade’nin şu satırlarından da çıkarabiliriz: “İçki içmekten son derece kaçınılmalıdır. Zira içki hayâyı kaldırır ve şehveti kamçılar.”²⁸² İçki akıllı dumura uğrattığı gibi hayâyı da beraberinde yok eder. Yani; “Akıllı olmayanda hayâ da aranmaz.”

Felsefe kültüründen de yararlanarak hayâ konusunda psikolojik ve ahlâkî tahliller yapan Gazzâlî’ye göre çocukta temyiz melekesinin ilk alâmetlerinden biri hayâ duygusunun belirmesidir. Çocuğun mahcubiyet duyup bazı fiilleri terketmesi onda akıl ışığının parlamaya başladığının göstergesidir. Böylece çocuk, kendi muhakemesiyle bazı şeyleri çirkin görmeye ve onları yapmaktan çekinmeye başlar.

Ahlaki irade; bizi iyi olana, hayır olana doğru götüren iradedir. Her insan, içgüdüsel eğilimlerine itaat etmek yerine, aklının söylediklerini takip etmenin daha iyi olduğunu bilir, buna inanır; buna göre, dünyanın en şuurlu insanı içgüdülerinden, şuursuz temayüllerinden (eğilimlerinden) kendini koruyan insandır. Öyle ise, mükemmel bir ahlaki iradeye sahip olmak için, sağlam bir akla ve zihne malik olmak lazımdır.²⁸³ Çünkü ahlâkın oluşumunda aklın eğitimi ve bilgi büyük rol oynar. İslam ahlâkının önemli bir özelliği olan hayâ²⁸⁴ akılla ve bilgiyle tamamen bağlantılıdır ve bunlarla şekillenir.

1.5.5. Hayâ-Ahlâk İlişkisi

İslam’ın amacı var olan güzel ahlâkı, insanlar tarafından unutulmuş, en önemli parçalarıyla tamamlamaktır. Bu da güzel ahlâkı Allah ile anlamlandırmaktır. İslam “güzel ahlâk”ı tevhid inancı ile temellendirir. Yani Allah’a inanmak ve Onun birliğini kabul etmektir. Haddi aşmamak, nefsi ilahlaştırmamak, Allah’a ortak koşmamaktır. İşte, Hz. Peygamber güzel ahlâkta eksik olan bu gibi kısımları

²⁸¹ Ebu Cafer Muhammed b. Yakub b. İshak el Kuleynî, Usul-U Kâfi-Akıl ve cehalet, Trc: Vahdettin İnce, s. 2-3 https://ahmedelhasan.files.wordpress.com/2015/03/kafi_1_-_akyl_ve_cehalet.pdf, Erş:10.09.2015.

²⁸² Kınalızade Ali Efendi, Devlet ve Aile Ahlakı, Ahmet Kahraman, age., s. 50.

²⁸³ Hayrani Altıntaş, age., s. 259.

²⁸⁴ Malik Bin Enes, age., Güzel Ahlak, Haya, C: 4, H. No: 9, s. 256.

tamamlamak için gönderilmiştir.²⁸⁵ Onun tebliğ ettiği hak din kemale erdiği gibi, güzel ahlâk da onunla (Kur'an ile birlikte) kemale ermiştir.²⁸⁶

Hüseyin Atay, Kur'an'a göre araştırmalar kitabında; "İslam'ın ilk ana ahlâk ilkesi doğru ve dürüst olmaktır. Bu doğruluk ve dürüstlük hiçbir şarta bağlı değildir. Hangi dinden, ırktan, milletten ve devletten olursa olsun müslüman, herkese karşı doğru söyleyecek ve dürüst davranacaktır. İslam Ahlâkı'nın ikinci ana ilkesi utanma duygusu ve bilincidir. Nerede ve kimin yanında olursa olsun, isterse yalnız başına olsun, insanın utanma duygusundan yoksun olmaması gerekir. İnsanın herhangi bir kimsenin yanında yanlış bir şey yapmak istememesi utanma bilincine sahip olması ile anlatılır.²⁸⁷ İnsanın yaratılışında utanma duygusu bulunur ve bu nitelik insana özeldir. İslam dini de insanın arık ve saf yaratılışına uygun olup, o arıklığı korumayı amaç edinmiştir.²⁸⁸

Çağrıcı, hayâyı "Kınanma endişesiyle kurallara aykırı davranmaktan kaçınma ve bunu sağlayan duygu için kullanılan ahlâk terimi."²⁸⁹ derken, kınanma Allah'ın ve kulların kınaması olarak iki şekildedir. Allah'ın kınaması; rızasını kaybetme, Allah'ın hoşlanmadığı her türlü kötü davranış²⁹⁰ karşısında ruhunun daralması dini, imani hayânın temelini oluştururken, kişinin kullardan eziklik ve pişmanlık duyacağı sözler ve davranışlardan²⁹¹ utanması da ahlaki hayânın temelini oluşturur.

Hayâ ile ahlak arasında doğrudan bir ilişki söz konusudur. Ahlak hayâyâ göre daha genel bir kavramdır. Ahlaklı bireylerin toplum içerisinde kötülükleri açıkça yapmamalarında hayâ duygusu etkili olmaktadır. Dolayısıyla ahlak eğitiminde hayâyâ yer verilmeli ve hayâ sahibi bireyler yetiştirmek, ahlak eğitiminin önemli hedefleri arasında yer almalıdır.

²⁸⁵ Maide Suresi, 5/3.

²⁸⁶ İbrahim Paçacı, Ahlâk Ekseninde Din

http://ibrahimpacaci.com/index.php?option=com_content&task=view&id=26&Itemid=7, Erş:15.10.2015.

²⁸⁷ Hüseyin Atay, *Kur'an'a Göre Araştırmalar*, C: 1-3, Atay Yay., Ank.-1997, s. 142.

²⁸⁸ *Ae.*, C: 1-3, s. 143.

²⁸⁹ Mustafa Çağrıcı, "Hayâ", *agm.*, s. 554.

²⁹⁰ Hâris el-Muhâsibî, *El-Veşâyâ*, Beyrut 1406/1986 s. 316, Akt; Çağrıcı, "Hayâ", *agm.*, s. 555.

²⁹¹ Ali Rıza Demircan, *age.*, s. 32.

1.5.6. Hayâ-Örtünme (Tesettür) İlişkisi

Örtünmenin Arapça karşılığı olan setr, bir şeyi örtmek; kendisiyle örtülen şey;²⁹² örtünme, gizlenme, saklanma, kapanma,²⁹³ gizlemek, perdelemek, engel olmak, kuşanmak; başkaları ile kendisi arasına perde koymak, bir şeyin içinde veya arkasında gizlenmek gibi anlamlara gelir.²⁹⁴ Terim olarak örtünme ya da tesettür; insanın fitrî, tabii, örfî veya dinî bir gerekçeyle vücudunun belli yerlerini örtmesi demektir.²⁹⁵

Tesettür kelimesinin kök anlamı örtünmenin fitrî, doğal, sosyal-kültürel ve ahlâkî boyutlarını içinde barındırmaktadır. Örtünme zaman içerisinde siyasî, hukukî, dinî boyutlar kazanmış ve çok yönlü bir mesele haline gelmiştir.²⁹⁶

Örtünmenin, sıcaktan veya soğuktan korunmak için giyinme ihtiyacından önce utanma duygusunun gerektirdiği fitrî bir ihtiyaçtan, daha çok mânevî içerikli bir mahremiyet ihtiyacından kaynaklandığı ve örtünme geleneğinin insanlık tarihi kadar eski olduğu söylenebilir. Buna göre hem mânevî hem maddî anlamı ve boyutuyla örtünme tamamen insanî bir eylemdir. Örtünmenin sosyo-kültürel, ahlâkî, dinî, hukukî ve estetik boyutlarının varlığından söz edilebilir.²⁹⁷

Mahrem yerlerinin açılmasından, başkaları tarafından görülmesinden duyulan duyguya “tabii hayâ” denir. Bedenin ayıp ve mahrem yerlerini kapamak hayâ duygusundan kaynaklanır.²⁹⁸ Hayâ duygusu, hem insanın cinselliği yönetmesi, hem de karşı tarafın ahlakına zarar vermemesi bakımından önemlidir.²⁹⁹

Mahrem yerlerin açılmasından kaynaklanan hayâ fitridir. Dinin ve örfün örtünmenin sınırlılıkları belirlemesi de kesbi (sonradan kazanılan) hayâ ile ilgilidir. Ancak bireyin içerisinde yaşadığı kültürel ortam bazen fitri özelliklerde dejenerasyona neden olabilir. Tesettür konusu da böyledir. Pek çok toplumda insan

²⁹² Ragıp El İsfahânî, *age.*, s. 480.

²⁹³ Ferit Develioğlu, *age.*, s. 1310.

²⁹⁴ H. Yunus Apaydın, “Tesettür”, TDVİA, C: 40, TDV Yay., s. 538.

²⁹⁵ *Ae.*, C: 40, s. 538.

²⁹⁶ *Ae.*, C: 40, s. 538.

²⁹⁷ H. Yunus Apaydın, *age.*, C: 40, s. 539.

²⁹⁸ Bkz., Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Marifet Yay., İst.-1977, s. 229; Halim Hilmi Bilsel, *İyi Ahlâk Güzel Huy*, Yağmur Yay., İst.-1978, s. 37; M. Zerrin Akgün, *İlim Bakımından İslâmiyet*, Diyanet İşleri Reisliği Yay., Ank., Akt; Abdurrahman Kasapoğlu, *agm.*, s. 4.

²⁹⁹ Bkz. Mustafa Telli, *Hayâ Kavramında, Peygamberlerin Örnekliliği*, Hitit Ü. Sosyal B. E., YLT, Çorum-2013, s. 35.

bedenin mahrem bölgelerini teşhir etmek, fitri duygulara rağmen olağan hale gelmiştir. İşte burada inanç ve bu inanç içerisindeki iffet ve hayâ gibi ahlaki değerler, fitratın bozulması karşısında önemli bir güç olarak toplumu korumaktadır.

Her toplumda bireylere nelerin utanma konusu olduğu, kültür aracılığıyla benimsetilir. Utanma ile ilgili değer yargıları kültürel olarak ifade edilir ve bir topluluktan diğerine farklılık gösterirler. Utanmayla ilgili normlar, daha ziyade giyim kuşama ilişkin alanda kendini gösterirler. Örneğin çıplak utanan bir kadın, boncuklu şerit taktığında kendini giyinmiş kabul eder ve utanma hissetmez.³⁰⁰ Burada toplumun eğitim ve kültür yapısının etkili olduğu görülmektedir.

İslami literatürde kadın ve erkek açısından örtülmesi gereken yerler “avret” diye adlandırılır.³⁰¹ Diğer dinlerde örtünme, bilhassa başı ve yüzü örtme âdeti eski devirlerden itibaren farklı medeniyet ve geleneklerde gerek soğuk veya sıcaktan korunma vasıtası ve süs aracı, gerek sosyal ve dinî bir gereklilik olarak değişik biçimlerde uygulanmıştır.³⁰²

Giyim kuşam genel anlamı ile insan bedenini örten giysi, aksesuar ve bunların kullanım biçimlerinin bütünüdür. Giyim-kuşam cinsiyet, kültür, coğrafi bölge ve tarih açısından farklılık göstermiştir.³⁰³

Ellias, kendi toplumunun “örtünme” ve ”utanma” ilişkisini incelemiş ve örtünme ile medenileşme irtibatını ortaya koymuş, 1936 yıllarından sonraki, tersine olan sürece, “Söz konusu olan gelişme, bugüne dek sanıldığı gibi, utanma ve sıkılma duygularının gerilemesi ya da dürtülerin denetimden kurtulması, kuralsızlığa geri dönüş değil, bugünkü toplumsal yaşayış biçiminin bireye dayattığı koşullara uyan, ama aynı zamanda ulaşılan utanma standartını da ihlal etmeyen biçimlerin oluşumudur.” diyerek çağın getirdiği zorunluluğa bağlamıştır.³⁰⁴

³⁰⁰ Mahmut Tezcan, *Kültürel Antropoloji*, Kültür Bakanlığı Yay., Ank.-1997, s. 201.

³⁰¹ H. Yunus Apaydın, *age.*, C: 40, s. 540.

³⁰² Salime Leyla Gürkan, “Tesettür”, TDVİA, C: 40, TDV Yay., s. 543.

³⁰³ Beyza Bilgin, *İslam'da Kadının Rolü Türkiye'de Kadın*, Konrad Adenauer Vakfı Türkiye Temsilciliği Yay., Ank.-2001, s. 40.

³⁰⁴ Elias Norbert, *Uygurluk Süreci*, Çev.: Ender Ateşman, C: 1, İletişim Yay., İst.-2004, s. 273.

Örtünme ve utanma ilişkisini Kur'an şöyle anlatır: “Bunun üzerine ikisi de (Adem ve Havva) o ağaçtan yediler. O zaman ikisinin de edep yerleri kendilerine açıldı. Cennet yapraklarından üzerlerine örtmeye başladılar...”³⁰⁵

Kur'an, Hz. Âdem ve Havva kıssasıyla utanma ve örtünme arasındaki bağı dolaylı olarak anlatmıştır. Bu ayetten de anlaşıldığına göre, insandaki utanma ve hayâ duyguları tabii ve fitrîdir. Bunun ilk belirtisi, bir kişinin başka birisinin önünde mahrem yerleri açıldığında tabi olarak duyduğu utanma hissidir.³⁰⁶ Aynı zamanda cinsel duygu, insanoğlunun en zayıf tarafıdır. O nedenle şeytan, hücum için düşmanın bu en zayıf noktasını seçmiş ve planlarını onların hayâ duygusunu zayıflatmak üzerine kurmuştur.³⁰⁷ Burada fitrî hayâ sadece insan vücuduyla ilgili dar bir alanda tarif edilmektedir. Âdemle Havva'nın ‘yasak ağaca yaklaşmaları sonucu örtünmeye başlama eyleminin kaynağının utanma olduğu kutsal kitaplar ve onların tefsirlerinde belirtilmektedir. Sosyal bir varlık olan insanın hayatında utanma duyguları, ilkel toplumdan uygar topluma doğru kendini belli etmektedir. Utanma, insanla birlikte var olan din duygusunun etkisiyle güç kazanmaktadır.³⁰⁸

Kur'an'da: “Allah, sizi sıcağa (ve soğuğa) karşı koruyacak elbiseler, savaşta koruyacak zırhlar yarattı...”³⁰⁹ “Ey Âdemoğulları! Size avret yerlerinizi örtecek giysi ve süslenecek elbise (edinme imkân ve kabiliyetini) verdik. Takva (sorumluluk bilinci) elbisesi var ya, işte o daha hayırlıdır...”³¹⁰ buyurulmaktadır. Bu ifadeler, sorumluluk bilincini unutan kişinin cinsel dürtülerinin peşinden gideceğinin sembolik bir anlatım olabilir. Yasak ağacın meyvesinden yiyen ve ilk kez şeytana uymanın ardından şeytanın kullanabileceği diğer saptırıcı argümanlarda görünmeye başlar. O ana kadar fark edemedikleri edep yerleri görünür olur. Burada, şeytanın bunu, insanları sorumluluk bilincinin (takva) sağladığı örtüden yoksun kılması olarak ifade edilmektedir. İnsanlar cennette yasak meyveyi yiyinceye kadar çıplaktılar, fakat çıplak olduklarının farkında değillerdi.³¹¹

³⁰⁵ Taha Suresi, 20/121; A'râf Suresi, 7/22.

³⁰⁶ Ebu'l Al'a Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, C: 2 İnsan Yay., İst.-1991, s. 20.

³⁰⁷ Ebu'l Al'a Mevdûdî, *age.*, s. 20.

³⁰⁸ Mahmut Tezcan, *Giyim Olgusuna Sosyo-Kültürel Bir Bakış ve Türklerde Giyim*, s. 258, 255.Akt; Mustafa Işık, *agm.*, s. 274.

³⁰⁹ Nahl Suresi, 16/80-81 ayrıca bkz. Â'raf Suresi, 23-25.

³¹⁰ Â'raf Suresi, 7/26.

³¹¹ Beyza Bilgin, *age.*, s. 40.

Örtü kişiyi ve toplumu fitneden, zinadan koruması esastır ama sorumluluk bilincinde olmayıp sadece örfi giyim, tesettürün manevi boyutundan noksan olduğu için amacını tam gerçekleştiremez.³¹² Nitekim tahrikçi şekilde dolanan, çekici bir eda ile konuşan³¹³, cahiliye toplumlarına benzemeye çalışan³¹⁴ tesettür bilincinden yoksun ama örtündüğünü düşünen nice kadınlar vardır. Oysa örtünme ya da tesettür, bedenle birlikte kalbide, gözlerini de³¹⁵ hayâsızlıklara karşı örtmektir.

Allah Resulü (s.a.v.) örtünmeyle ilgili şöyle buyurmuştur: “Çıplak durmaktan sakınınız. Çünkü sizden ayrılmayan ... melekler vardır, onlardan hayâ edip onlara karşı saygılı olunuz.”³¹⁶ buyurmaktadır. Bu hadis örtünmenin hayâ ile ilişkili olduğunu göstermektedir. Hayâ ile örtünme ilişkisini vurgulayan başka bir hadiste Aişe (ra) şöyle demiştir; ben: “Yâ Resûlallah, Kıyamet günü insanlar nasıl haşredilecekler?” diye sordum. O: “Yalınayak ve çıplak olarak (haşredilecekler)”, buyurdu. Ben: “Kadınlar da mı?” dedim. O: “Kadınlar da” buyurdu. Ben: Ya Resûlallah; “Peki hayâ edilmez mi?” diye sordum. O: “Ya Aişe; haşır işi çok şiddetli olup insanların birbirlerine bakmaları hatırlarına bile gelmez.” buyurdu.³¹⁷

Hız Peygamber (sav), bir erkeğin; “Örtülmesi gereken yerlerimizi kime karşı örtelim” sorusuna: “Hanımından ve cariyenden başka herkese karşı örtülmesi gereken yerlerini ört.” “Erkeklerle” sorusuna: “Gücün yettiğince avret yerlerini kimseye göstermemeye çalış!” kişi tek başına olunca sorusuna da; “Kendisinden hayâ edilip utanılmaya en layık olan zat Allah’tır.”³¹⁸ Görüldüğü gibi örtünme, hayâ duygusunun göstergesidir. Hatta Allah’tan hayâ bile örtünmeyi gerektirir.

Hız Peygamber (sav) ince bir elbise giymiş olan baldızına: “Ey Esma! kadın ergenlik çağına ulaşınca -yüz ve ellerini işaret ederek- vücudunun şurası ve şurası dışında kalan yerlerini göstermesi doğru olmaz.” buyurmuştur.³¹⁹

³¹² Müslim, age., Libâs (Giyim-Kuşam)-34, H. No: 125.

³¹³ Ahzâb Suresi, 33/32.

³¹⁴ Ahzâb Suresi, 33/33.

³¹⁵ Nur Suresi, 24/30.

³¹⁶ Tirmizî, age., Edeb, 42. Böl., H. No: 2800.

³¹⁷ İbni Mâce, age., C: 10, H. No: 4276, s. 568-570.

³¹⁸ Tirmizî, age., Edeb, 39.Böl., H. No: 2800.

³¹⁹ Ebu Davud, age., C: 14, H. No: 4102, s. 178.

İslam da zina yasaklanmıştır. Zinaya götürebilecek yolların kapatılması da bu yasağın tamamlayıcı parçasıdır.³²⁰ Giyim ile ilgili ayetlere bir bütün olarak bakıldığında, kadın veya erkek, tüm insanlardan istenenin, kendi cinselliğini teşhir etmemek, başkasının cinselliğine göz dikmemek, böylece her ikisini de birbirine karşı korumak olduğunu anlıyoruz.³²¹

H. Zihnî Efendi; İslamda tesettüre baktığımızda şimdiki hürriyet sapkınları örtünün kadını köleleştirdiğini, toplumdan izale ettiğini, haksızlık olduğunu söylerler ama aslında “Hürre olan mü'min kadının ise, yüzü, elleri, ayakları hariç, bütün vücudu avrettir. Yine ister müslim, ister gayr-i müslim olsun, cariyenin tesettürü; göğüs üzerinden diz kapağı altına kadardır.”³²² der. Bu hükümler bize İslam inancına göre örtünmenin sadece hayâ ile alakalı olmadığını aynı zamanda özgürlük olduğunu, özgür insanların örtündüğünü anlatır.

İslam iffet ve namuslu olmayı emreder. Örtünme (tesettür) iffetin korunmasında önemli bir yer tutar. Kişi iffetini gözlerini haramdan sakınıp ve diğer kişilerin gözlerine de kendi ziynetlerini sunmamalarıyla korunur. Temelde iffeti muhafaza olan tesettür, hayâ ile yakından alakalıdır. Tesettür de, hayâ da kişiyi iffete ulaştıran erdemlerdendir. Kısacası örtünme ya da tesettür, hem bireyin hem de toplumun iffetini koruyan ahlaki değerlerdendir. Bu değerlerin toplum kültürüne dönüşmesinde hayâ eğitiminin rolü büyüktür.

1.5.7. Hayâ-Özgürlük İlişkisi

Özgürlük sözlükte; Herhangi bir kısıtlamaya, zorlamaya bağlı olmaksızın düşünme veya davranma, herhangi bir şarta bağlı olmama durumu; her türlü dış etkiden bağımsız olarak insanın kendi iradesine, kendi düşüncesine dayanarak karar vermesi durumu³²³ anlamına gezmektedir.

Özgürlük, ahlâk düşüncesinin en temel problemi sayılabilir. Çünkü ahlâk insana iyiliği yapma kötülüğü terketme yönünde ödevler yükler ve bunlardan sorumlu tutar. Bunun gerçekleşebilmesi için insanın hem iyiliği isteme (irade) veya

³²⁰ Bkz., H. Yunus Apaydın, “Tesettür”, TDVİA, C: 40, TDV Yay., s. 541-542.

³²¹ Beyza Bilgin, *age.*, s. 42.

³²² Bkz., H. Zihnî Ef. *Kitâbü's-salât*, s. 118-119, Akt; Hayri Bilecik, “Tesettür“, <http://fatihltfaydin.tr.gg/Hayri-Bilecik-Tesettur.htm>, Erş: 02.02.2016.

³²³ İsmail Parlatur vd., *age.*, s. 1747.

seçme (ihtiyar) özgürlüğüne hem de yapma özgürlüğüne ya da imkânına (istitâat) sahip olması gerekir.³²⁴

İslam Dini'nde insanın özgürlüğünün temeli tevhitir. Tevhid konusunda Seyyid Kutub şu çarpıcı açıklamayı yapmaktadır: “Elbette insan yaratılırken özgür bırakılmıştır. Ona özgürlüğü sağlayan düşünme yetisinden başkası değildir. Çünkü seçim yeteneği, oyunu kullanma yeteneği özgürlüğün gereğidir.”³²⁵ Müslümanlar yalnız Allah’a ibadet edenler, kendisine kul olmaya yalnız Allah’ı lâıyk görenler ve Allah’a rağmen birbirini Rabler edinmeyenlerdir. Müslümanları diğer uluslardan ve inançlardan ayıran temel nitelik budur. İslâm, insanları kullara kulluktan kurtaran tam bir özgürlüktür.³²⁶ Aynı zamanda tevhid “*Kendi nefsinin arzusunu kendisine ilâh edinene gördün mü?...*”³²⁷ ayetinden de anlaşıldığı gibi, kendi nefsinin arzusuna uyup, onların peşinden gitmemeyi de içerir.

Ahmet Hamdi Akseki; İslam “*Dinde zorlama yoktur.*”, “*İyi iş yapan kendi menfaatine; kötü iş yapan da zararına çalışmıştır.*”, “*Hak sahibi için söz söylemek salahiyyeti vardır.*” gibi bir takım ulvi düsturlar ile özgürlüğü mukaddes bir hak olarak tanımıştır. Düşünce ve vicdan özgürlüğünün sınırı olmaz. Bir insan dilediği gibi düşünebilir. Buna kimse bir şey diyemez. Fakat düşünceyi açıklama ile hareket hürriyeti böyle olmayıp her ferdin tabii hukuki olan bu hakkını kullanma, diğerlerinin sâhip olduğu, aynı hakları temin eden hukukla sınırlıdır.³²⁸

Bireyin mutlak özgürlüğünü sınırlayan unsurlardan biri de hayâ duygusudur. Çünkü bazı duygular hukuken özgürlük alanında görülse bile hayâya uygun düşmeyebilir. “*Utanmadığın takdirde dilediğini yap.*”³²⁹ hadisi hürriyetin sınırlarının kişideki utanma eşiği olduğunu göstermektedir. Hadis şöyle izah edilmektedir; Asırlardır İslam geleneğinde yüce bir ahlâkı değer olarak yerini koruyan iffet erdemi, günümüzde diğer ahlâki ilkeler gibi büyük erozyona uğramıştır. Zira bireysel

³²⁴ Hayrettin Karaman vd., *age.*, C: 2, s. 514.

³²⁵ Metin Önal Menguşoğlu, *Düşünmek Farzdır*, Düşünce Yay., İst.-2013, s. 28.

³²⁶ İsmail Hakkı Altuntaş, *Hristiyanların İnanç Sapmaları*, <https://ismailhakkialtuntas.com/2015/04/13/hiristiyanlarin-inanc-sapmalari/>, Erş: 10.10.2015.

³²⁷ Furkân Suresi, 25/43.

³²⁸ Ahmet Hamdi Akseki, *age.*, s. 277 -278.

³²⁹ İbni Mâce, *age.*, Kitâbü’z-Zühd; C: 10, s. 454-456; Ebu Davud, *age.*, Edeb-6., H. No: 4797, C: 15, s. 632; (Buharı- enbiya 54, edeb 78; Buhari, Enbiya 54, Edeb 78; Muvattâ, sefer 46; Ahmed b. Hanbel, IV, 121-122, V, 273).

özgürlük adına sınır tanımayan ve bütün değerleri hiçe sayan modern zihniyet, kuralsız ve ölçüsüz yaşamaya müsaade etmeyen iffeti ve hayâyı dışlamayı gerektirmektedir. Nefsinin istekleri doğrultusunda yaşayan insanı durduracak hiçbir şey yoktur. Zira herkesin sınırsızca kendi çıkarları peşinde koştuğu bir ortamda hak, adalet, hoşgörü, güven ve dayanışma gibi toplumu ayakta tutacak temel ilkelere bahsedilemez. Allah Resulü, “Allah bir toplumun bekasını ve gelişmesini dilerse onları hoşgörü ve iffetle rızıklandırır.” sözüyle bu gerçeği ortaya koymaktadır. İslam Ahlâkı’nda “iffetli ve hayâli olmak” bizatihi özgürleşmek olarak görülmüştür. Çünkü iffet ve hayâ nefsinin baskılarından kurtulan kişinin şahsiyetli bir kişilik kazanmasını ifade eder. Ona sağlıklı ve huzurlu, özgür ve saygın bir yaşantı sunar.³³⁰

Fert ve toplum ahlakını, mal, nesil, akıl, can emniyetini korumak, özgürlüğün sınırını zorunlu kılar. Çünkü sınırsız özgürlük mümkün değildir. Özgür olduğunu idda edenler bir sınır koyamayanlar aslında duygularının köleleridir. Bir olan yaratıcıya kul olmayanlar, aslında o kadar şeye kulluk yaparlar da kendilerini özgür sanırlar. “... Onların kalbleri vardır ama anlamazlar; gözleri vardır ama görmezler; kulakları vardır ama işitmezler. İşte bunlar hayvanlar gibi hatta daha sapıktırlar. İşte bunlar gafillerdir.”³³¹ İnsanı özgürleştirmeyi hedefleyen islamın ağırlıklı olarak önem verdiği konulardan biri de hiç şüphesiz özgürlüktür. Çünkü özgürlük olmadan insanın ihlâs ve takvâdan uzaklaşacağı, yapmacık tavırlı, ikiyüzlü ve riyâkâr olacağı, baskı ve zorlama ile yapılan ibâdetlerin doğal olarak ruhsuz ve ihlâssız olacağı bir gerçektir.³³²

³³⁰ Mehmet Görmez vd., *age.*, C: 3, s. 233-234.

³³¹ Araf Suresi, 7/179.

³³² Abdülbaki Güneş, “Kur’ân Işığında Düşünce, İnanç Ve İfade Hürriyeti”, *Fırat Ü.İ.F. Der.*, C: 10, S: 1, 2005, s. 2.

II. BÖLÜM

HAYÂ EĞİTİMİ

Hayâ eğitiminin önemini merhum Mehmet Akif Ersoy şöyle dile getirir;

Berâber ağlamazsın, sonra, kör dersin, sağır dersin.

Bu hissizlikten insanlık hem iğrensin, hem ürpersin!

Ne ibret, yok mu, bir bilsen kızarmak bilmeyen çehren?

Bırak tahsîli, evlâdım, sen ilkin bir hayâ öğren!³³³ (19 Eylül 1918)³³⁴

2.1. EĞİTİM

Eğitim; eğitme işi, terbiye, tahsil, maarif, talim gibi manalarda kullanılır.³³⁵

Eğitim en genel anlamıyla insanları belli amaçlarına göre yetiştirme sürecidir. Bu süreçten geçen insanın kişiliği farklılaşır. Bu farklılaşma eğitim sürecinde kazanılan bilgi, beceri, tutum ve değerler yoluyla gerçekleşir.³³⁶

İnsan davranışlarının değişmesi ve geliştirilmesinde yaşantıların önemli bir yeri vardır. Yaşantı, kişinin tüm algıları ve etkinlikleri ile kazandığı bilgi ve becerilerdir. İnsanın yaşadığı çevre ile etkileşim sürecine girmesi onu olgunlaşma sürecine götürür. Bu süreç ile birlikte insan, kendi kültürel çevresini oluşturma çabası içerisinde olur. Bu çaba, yaşamı devam ettirmek, geliştirmek, sağlıklı, dengeli, uyumlu olmak, kendini tanımak ve gerçekleştirmek gibi gereksinimleri karşılamaya dönük olmak durumundadır.³³⁷

Eğitimin en temel eylemi öğrenmedir ve eğitilen kişinin bizzat kendi yaşantısıdır. Öğretim ise öğrenenin öğrenme yaşantılarını yönlendirme, kılavuzlama işidir. Bir öğrenme gerçekleşecekse bu ancak öğrenenin yaşantısı ile mümkün olacaktır. Öğrenme mutlak surette etkiye dayanır ve duyular yoluyla alınan dış etkilerin insanın zihninde, anlayışında ve davranışlarında meydana getirdikleri değişiklikler olarak ortaya çıkar. Ancak algılanan her şey öğrenilmiş demek değildir.

³³³ Yedinci Safahat'taki «Şark» başlıklı şiirin ilk ve çok farklı bir şekli olan bu manzume, Safahat'ta yoktur. Farklılığı sebebiyle buraya alınmıştır. Şiirin ilk yayını Sebülürreşad'ın 19 Eylül 1334 (1918) tarihli 370. sayısındadır.

³³⁴ Mehmet Akif Ersoy, *Safahat*, Neşre Haz: M. Ertuğrul Düzdağ, Bağcılar Belediyesi Yay., İst.-2014, s. 450.

³³⁵ Mehmet Doğan, *age.*, “Eğitim md”, s. 369.

³³⁶ Nurettin Fidan, *Okulda Öğrenme Ve Öğretme*, Pegem Yay., Ank.-2012, s. 4.

³³⁷ Ömer Adıgüzel, *Eğitimde Yaratıcı Drama*, Pegem Yay., Ank.-2014, s. Giriş xxii.

Öğrenmenin meydana gelebilmesi için algılar sonucu oluşan tepkilerin kalıcı olması gerekir.³³⁸

Eğitimin amaçları konusunda çeşitli görüşler vardır. Bunlar, zamana, toplumlara, ülkelerin yönetim ve eğitim felsefelerine göre farklılaşabilir. Örneğin Dünya eğitimcileri terbiyenin nihai amacını iyi vatandaş yetiştirmek şeklinde ifade ederler.³³⁹ Ernest Seton “Eğitimin ilk hedefi bilimsellik değil, insanlıktır.”³⁴⁰ “Eğitimin gayesi ne olmalıdır?” sorusuna eğitim tarihindeki en büyük pedagoglar “ahlaki karakter” karşılığını vermişlerdir.³⁴¹

İnsan açısından eğitimin gayesinin eğitimciler arasında her zaman tartışılan konulardan birisi olmuştur. Bu tartışmalarda üç nokta ön plana çıkmıştır: İnsanın zihnini ve düşünme kabiliyetini geliştirmek, duygu ve irade yönünü güçlendirmek ve bedenini eğitmek. İnsanın sağlıklı bir yaşam sürmesi ve kendinden beklenen işleri başarıyla gerçekleştirebilmesi için bedeninin eğitilmesi, akli melekelerin güçlendirilmesi ve ruhunun olumlu değerlerle bezenmesi gerekir.³⁴²

Nakip el-Attas, İslam'da eğitimin amacının “iyi insan yetiştirmek” olduğunu söyler. Ona göre islam eğitim kavramının en önemli öğelerden biri, "edebî aşılması"dır. Bu da iyiliği aşılayarak bir insanın manevî ve maddî hayatını kuşatmak demektir. (Attas; 1991:22)³⁴³ Çünkü kültürümüzün, terbiye sistemimizin mayası İslamiyet'tir, İslamiyet'in getirdiği değerlerdir.³⁴⁴ İslam eğitim geleneğine göre “iyi müslüman, iyi insan”dır. Ancak iyi insan olmak mükemmel insan olmakla aynı anlama gelmemektedir. Çünkü insan olmak bir süreçtir. Bu sürecin sonu yoktur.³⁴⁵

³³⁸ Suat Cebeci, Din Öğretimi Yöntemleri, http://www.ebsad.org/img/20140407__6321527362.pdf, Erş: 15.10.2015, s. 1.

³³⁹ Bayraktar Bayraklı, *İslam'da Eğitim*, Marmara.Ü. İ. F. Yay., İst.-1989.

<http://www.dersimiz.com/rehberlik/yazi.asp?id=26#.VWdH0chrPIU>, Erş: 01.5.2015.

³⁴⁰ Ertuğrul Yaman vd., Ben Bir Öğretmenim- Değerler Eğitimi Ve Bir Değer Aktarıcısı Olarak Öğretmen, Yayınevi yok., Ank.-2013, s. 6.

³⁴¹ Georg Kerschenstainer, Karakter kavramı ve terbiyesi, Çev. H. Fikret Kanad, M. E. B Yay., Ank -1977, s. 8, Akt; Hasan Meydan, “Okulda Değerler Eğitiminin Yeri Ve Değerler Eğitimi Yaklaşımları Üzerine Bir Değerlendirme”, *Bülent Ecevit Ü.İ.F. Der.*, C: 1, S: 1, 2014, s. 94.

³⁴² Hasan Meydan, *agm.*, s. 94.

³⁴³ Nebahat Göçeri, "Dini Eğitim İle Din Eğitimi Kavramları Üzerine Bir Analiz Denemesi", *Çukurova. Ü.İ. F. Der.*, C: 2, S: 1, 2002, s. 52.

³⁴⁴ Bayraktar Bayraklı, “İslam'da Eğitim”, Marmara.Ü. İ. F. Yay., İst.-1989
<http://www.dersimiz.com/rehberlik/yazi.asp?id=26#.VWdH0chrPIU>, Erş: 01.05.2015.

³⁴⁵ Nebahat Göçeri, *agm.*, s. 52-53.

Genel eğitimde amaca ulaşılabilmesi, toplumun gerçek bir üyesi, iyi insan, iyi vatandaş yetişmesi, fikirlerde ve ruhlarda daha iyi ve daha güzel özlemi yerleşmesi için, ailenin, okulun ve her türlü çalışma kurumlarının fikir ve el birliği yapmaları gerekir.³⁴⁶

Theodore Roosevelt: “Bir insanı akıl yönünden eğitip ahlak yönünden eğitmek, toplumun başına bir bela yetiştirmek demektir.”³⁴⁷ der. Eğitim geniş çapta bir ahlak faaliyeti olarak kabul edilir. Eğitimle ahlak iç içedir. Ahlâk iyiye ve yapılması gerekeni gösterir. Eğitim ahlâka göre daha geniş bir alanı içine alır. Ahlâk bilgi ile uğraşmaz, bilgi öğretimi eğitimin işidir. Ahlak imanla da uğraşmaz, kalbin eğitimi de eğitimin görevidir. Demek ki ahlâk iyi ve kötünün ilmidir.³⁴⁸

Eğitimin değerlerle de yakından alakası vardır. Eğitim değerler doğrultusunda gelişir. Eğitimin kendisi bir faaliyet ise değerler bu faaliyetin meydana gelmesinde rol oynayan organlardır. Eğitim bir bina ise değerler onun tuğlalarıdır. Ayrı ayrı değerleri, belli bir planla, harçla yan yana getirip, bir bina yapabiliyorsa orada eğitim var demektir.³⁴⁹

2.2. HAYÂ EĞİTİMİ

Eğitimciler özellikle de din eğitimcileri olarak hayâ kavramını ele almak gerektiğinde, ruhta yerleşen prensiplerin erdemlerden oluşması, toplumun ahlak ilkeleriyle uygunluk teşkil etmesinin yollarını aramak önemli hale gelir. Zira eğitimin en temel ve hassas yönü, insanı ahlaki karaktere ulaştırmaktır.³⁵⁰

Günümüz ahlak (karakter) ve değer eğitimi hareketlerinin temelinde, özellikle gelişmiş sanayi toplumlarında insanların günlük yaşamlarında doğrudan etkilendikleri şiddet, yolsuzluk ve çürüme, israf ve açgözlülük, kabalık, uyuşturucu kullanımı, cinsel ahlaksızlık ve yeterli iş ahlakının olmayışı gibi rahatsız edici

³⁴⁶ H. Baltacıoğlu, Terbiye ve İman, İst. 1330, Akt; Beyza Bilgin, “Din Eğitiminin Genel Eğitimdeki Yeri”, *Ank. Ü.İ.F. Der.*, C: 24, S: 1, 1981, s. 472.

³⁴⁷ Ertuğrul Yaman vd., *age.*, s. 10.

³⁴⁸ Bayraktar Bayraklı, *İslam ve Eğitim*, Düşün Yay., İst., 2015, s. 39.

³⁴⁹ Bayraktar Bayraklı, *age.*, s. 33.

³⁵⁰ Hayati Hökelekli, Ailede, okulda, toplumda değerler psikolojisi ve eğitimi, İst., Timaş Yay., Akt; Recep Kaymakcan ve Hasan Meydan, *ags.*, s. 4-5.

davranışları olumlu yönde düzeltme arzusu yatmaktadır. Bu olumsuz davranışların temel nedeni aynıdır.³⁵¹ O da hayâ eksikliğidir.

Her tutum ve tavırda egemen olan unsurlar *bilgi, duygu ve davranış*dır. Bunlar *bilişsel* (zihinsel - cognitive) *öge*, *duygusal* (emotional) *öge*, *davranışsal* (behavioral) *ögeler*dir. Buradan hareketle diyebiliriz ki: İnsan, iki yönü olan bir varlıktır. Bunlardan birincisi, *sevgi, korku, heyecan, aşk, cezbe, vicdan, vecd, nefret ve benzerlerini ihtiva eden his ve duygularımızdır*. Hislerimizin merkezi olarak kalb kabul edilmektedir. İnanmanın bir kalb işi olduğu düşünülürse dinî akidelerimizin duygu dünyamızla ne kadar ilgili olduğu söylenebilir. İnsanın ikinci yönü ise *fikir, tefekkür, nazar, istidlal, kıyas, mantık, zihin ve zekâ kavramlarını içine alan akıl ve düşüncedir*. Düşünmenin merkezi olarak da *beyin* (dimağ) kabul edilmektedir.³⁵² Aslında kalp de beyin demektir.³⁵³ (Her ikisinin merkezide beyin olmasına rağmen görüldüğü gibi “kalp” duyguyu temsil etmekte, bizde kalp kelimesi ile beynin duygu merkezini yani duyguları kastedeceğiz.)

İnsan davranışı bu iki yönün sağlıklı bir ilişkisinin ürünüdür. Bu nedenle bu iki yönümüzün uyumlu biçimde dengelenmesi gerekir. Bu dengeyi sağlayamayan bir eğitim amacına ulaşamaz. Sadece hisseden ve duyan fakat düşünmeyen veya sadece düşünen fakat hissi ve duygusu olmayan ya da çok az olan bir insan din eğitiminin hedeflediği bir insan tipi değildir.³⁵⁴

Ahlâkçılara göre hayâ duygusu, iyi insan olmanın önemli belirtilerinden birisidir. Hayâ duygusundan yoksun olmuş bir kimseyi, kötülükten alıkoyacak şahsi bir engel kalmaz. Yalan söylediği halde yüzü kızarmamak, utanma duygusundaki yozlaşmanın göstergesidir. Normal bir insanın yalan söylerken hissettiği utanma duygusu, cinsel utanmadan daha baskındır. Örnekleri çoğaltabiliriz. Utanmaz bir insanın bu tür ahlâk dışı işleri yaparken yakalanması, kendini ele vermesi umurunda bile değildir.³⁵⁵

³⁵¹ Sedat Yazıcı ve Aslı Yazıcı “Karakter”, *agm.*, <http://aytacacikalin.com/karakter-2/>, Erş:12.02.2016.

³⁵² Süleyman Uludağ, *İslâm Düşüncesinin Yapısı*, s. 177, Akt; Yaşar Fersahoğlu, *age.*, s. 546.

³⁵³ Mehmet Yavuz, Kalp değil beyin asık olur, <http://www.reemnp.com/kalp-degil-beyin-asik-olur>, Erş:12.02.2016.

³⁵⁴ Yaşar Fersahoğlu, *age.*, s. 546.

³⁵⁵ Abdurrahman Kasapoğlu, *agm.*, s. 7.

Ahlâkî bakımdan olgunlaşma; doğruyu yanlıştan ayırt etme, bu ayrıma göre davranma, dürüst davranışlarda bulunma, bir kimsenin standartlarını bozan suç ve utanç gibi kavramlarla ilgili ilkelerin, fikirlerin bütünüdür. Hayâ, ahlâkî gelişimin temelini oluşturur. Çocukta, vicdanın uyanmaya başlamasının en önemli belirtilerinden birisidir. Gençler kendilerine birtakım ahlâkî değerleri seçerler. Bu çağda, ahlâkî değerlere uygun davranışlar edinme eğilimi oldukça güçlüdür. Eğer zihinlerinde tasarladıkları yüksek ahlâkî ölçütlere ulaşmada başarı gösteremezlerse utanma duygusu geliştirirler. Hayâ, insanın benliğinde yer alan, hem kendisiyle ilgili hem de dış çevreden gelen uyaranları ahlâkî bakımdan eleyen, süzgeçten geçiren bir kontrol mekanizmasıdır.³⁵⁶

İslam'da hayânın imandan oluşu,³⁵⁷ İslam Ahlakı'nın özünü oluşturması,³⁵⁸ hayânın önemli bir değer olduğunu göstermektedir.

Hayâyı psiko-sosyal problem telakki eden batı bilginleri ile hayâyı bir erdem ve fazilet gören doğu bilginlerinin doğru yönlerine talip olup, eğitim uygulamalarımızda harmanlamak en doğrusu gibi görünüyor. Toptan kabul veya reddetmek mümeyyiz bir aklın yapmaması gerekendir. İslam dini de bu düşüncemizi desteklemektedir. *“Sözü dinleyip en güzeline uyanlar var ya, işte onlar Allah'ın hidayete erdirdiği kimselerdir. İşte onlar akıl sahiplerinin ta kendileridir.”*³⁵⁹ ayetini örnek verebiliriz. Çünkü her ikisi de insanlığın tecrübesinden doğmuş ve insanlığın ortak değeridir.

İnsanı değerli kılan, ölçü ve dengedeki isabetidir. Her söz ve fiilimizde orta yolu tutmakta fayda vardır. Aşırılık ve abartı hem bedene hem de ruha büyük sıkıntılar verebilir.³⁶⁰ Her şeyin itidalini isteyen İslam Dini, hayânın da itidalini istemektedir.³⁶¹ Burada dengenin sınırlarını başta din, ahlak, kültür, toplum, yaşam gereksinimleri belirler. Akıl ve his veya bilgi-duygu dengesi davranışlarını

³⁵⁶ Esra Ömeroğlu ve İlkay Ulutaş, *Çocuk ve Ergen Gelişimi*, Morpa Kültür Yay., İst.-2007, s. 87 Akt;

Abdurrahman Kasapoğlu, *agm.*, s. 6.

³⁵⁷ İbni Mâce, *age.*, Kitâbü'z-Zühd, C:10, H. No: 4184, s.456-457; Sünen-i Darimi, Mukaddime, 43. Bab, C: 1, H. No: 515.

³⁵⁸ Malik Bin Enes, *age.*, 37- Güzel Ahlak, C: 4, H. No: 9, s. 256.

³⁵⁹ Zümer- Suresi, 39/18.

³⁶⁰ Ertuğrul Yaman vd., *age.*, s. 13.

³⁶¹ Yaşar Fersahoğlu, *age.*, s. 547.

etkilemesi açısından kişinin kendisi için önemli olduğu gibi, başkalarını etkilemek, onları bir hareket ve eyleme sevk etmek açısından da önemlidir.³⁶²

Eğitimle ilköğretim öğrencilerine doğru bilgiye, sağlam inanç dayalı, akıl ve vicdan temelli bir hayâ bilinci kazandırılmalıdır. Böylece hayânın egemen olduğu sağlıklı bir toplumsal düzene kavuşmak hiç de zor olmayacaktır.

2.3. HAYÂ EĞİTİMİNDE YÖNTEM VE TEKNİKLER

Yöntem "önceden çizilmiş", "bilinçli olarak seçilen ve izlenen" yol biçiminde algılandığı gibi, "zekâyâ verilen yön" veya "mantıklı düşünme yolu" yahut "bir amaca en çabuk ve en sağlam bir biçimde ulaştırmayı mümkün kılan araçların tümü" olarak da açıklanmaktadır.³⁶³

Yöntem genel olarak belirlenmiş bir yolu ifade etmekle kalmayıp aynı zamanda bu yolda yürürken harcamayacağımız her türlü çabayı, belirli düşünce ve davranış özelliklerini içeren çok yönlü bir süreci de ifade etmektedir.³⁶⁴

Öğretim yönteminin en kısa tanımını; “Öğrenciyi hedefe ulaştırmak için izlenen yoldur.”³⁶⁵ şeklinde yapabiliriz. Yöntem bilgisiyle öğretmen sınıfta dersini nasıl yapacağını, öğrenciye nasıl davranacağını, dersi nasıl işleyeceğini ve derste hangi teknik, araç ve gereçleri kullanabileceğini tayin eder.³⁶⁶ Yöntemsiz bir öğretimde ders etkinlikleri rastgele yapılıyor demektir. Dersi yöntem bilgisiyle işlemek hem zaman kaybını önler hem de gereksiz uğraşmaların önüne geçmeyi sağlar.

Ünlü İngiliz filozofu Bacon (1561 - 1626) “Doğru yolda yürüyen bir topal, yolunu şaşırarak bir koşucudan daha önce hedefine varır.” diyerek yöntemin önemine dikkat çekmiştir.³⁶⁷ Öğretim yöntemi, öğrenilmek istenen konuya ve yetiştirilmek

³⁶² Yaşar Fersahoğlu, *age.*, s. 547.

³⁶³ Mehmet Zeki Aydın, *Din Öğretiminde Yöntemler ve Buldurma Yöntemi*, Karakoç Yay., Ank.-1998,, s.31.

³⁶⁴ A. Ferhan Oğuzkan, *Orta Dereceli Okullarda Öğretim*, Ank.-1985, s. 67, 68. Nilgün Çelebi, "Yöntem" *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*, İst.-1990, C: 4, s.261; Akt; Mehmet Zeki Aydın *age.*, s.31.

³⁶⁵ Fidan, *Okulda Öğrenme*, s. 167; Akt; Mehmet Zeki Aydın *age.*, s.32.

³⁶⁶ Bkz: Suat Günden, *Genel öğretim bilgisi*, Ank.-1978, Mehmet Zeki Aydın, *Örnek Olay İncelemesi Yöntemi*, Nobel Yay., Ank.-2011, s. 12

³⁶⁷ Muhip Kocacınar, *genel öğretim Metodu*, Arkın kitabevi, İst. 1966. s. 154 Akt; Abdullah Özbek, *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed*, Esra Yay., İst.-1994, s. 120-121.

istenen insanın vasfına göre değişiklik arzeder.³⁶⁸ Bir binayı yapmada mimarın, topraktan iyi ürün elde etmede ziraatçının, teşhis ve tedavide doktorun nasıl bir metodu varsa, insanlara bilgi ve tecrübelerin aktarılmasında da eğitimcinin aynı şekilde metodu vardır.³⁶⁹

Öğretmenin yöntem seçimini etkileyen birçok faktör vardır. Öğretmenin yönetime yatkınlığı ve kişiliği, zaman ve fiziksel imkânlar, yöntemin maliyeti, öğrenci gurubunun büyüklüğü, konunun özelliği, öğrencilerin özellikleri, tutumları sınıf atmosferi ve öğretim programları gibi faktörler yöntem seçiminde etkilidir.³⁷⁰

Din öğretiminde kullanılan yöntemleri iki grupta ele almak gerekir. Bunlar; genel öğretim yöntemleri ve din öğretimi özel öğretim yöntemleridir.³⁷¹ İçeriğin öğrencilere en etkili biçimde “nasıl” kazandırılacağı sorusu, hem genel eğitim hem de özel öğretim yöntemleri konusunda bilgi sahibi olmayı gerektirir.³⁷²

Din ve ahlâk eğitiminin temel kavramlarından olan hayâ duygusunu eğitim programlarında işlerken belli başlı yöntemlerden yararlanmak önemlidir. Bu yöntemler; gözlem, rol model olma-model sunma, örnek olay incelemesi, drama-oyun, övgü-yergi, ödül-ceva, özendirme-sakındırma şeklinde özetlenebilir. Bu yöntemlerin hayâ eğitiminde kullanılması ile ilgili bilgi vermede yarar vardır.

2.3.1. Gözlem

Gözlem, “Kâinat hakkında bilgi toplamanın ana yollarından biridir.”³⁷³ John J. Ryan'a göre, “Gözlem, dikkatle belirginleşen algının sadece bir başka adıdır. Gözlemek, dikkat etmektir ve bu türlü dikkat algıyı zenginleştirir.”³⁷⁴ Çünkü gözlemde gözün yanında diğer duyular da aktif durumdadır.³⁷⁵ Öğretim açısından gözlem, varlıkları ve kurumları, tabî ve sosyal olayları, kendi tabî şartları içinde

³⁶⁸ Abdullah Özbek, *age.*, s. 121.

³⁶⁹ Abdullah Özbek, *age.*, s. 119.

³⁷⁰ Leyla Kiiçukahmet, “*Öğretim İlke ve Yöntemleri*”, Ank., 1986, s.35-37, Akt; Mevlüd Kaya “Örnek Olay incelemesi Yönteminin Ahlak Eğitiminde Kullanılması”, 19 Mayıs.Ü.İ. Fak. Der., C:8, S: 12, Samsun-1996, s. 136.

³⁷¹ Suat Cebeci, *agm.*, s. 5.

³⁷² Fatma Varış, *Eğiti/Tide Program Geliştirme*, Ank.1988, s. 14, Akt; Mehmet Zeki Aydın, *Din Öğretiminde Yöntemler ve Buldurma Yöntemi*, Karakoç Yay., Ank.-1998, s. 9.

³⁷³ Fethullah Han, *age.*, s. 36, Akt; Yaşar Fersahoğlu, *age.*, s. 405.

³⁷⁴ John J. Ryan, *Eğitim Psikolojisi*, s. 71, Akt; Yaşar Fersahoğlu, *age.*, s. 405.

³⁷⁵ Sabri Özbaydar, *age.*, s. 18, Akt; Yaşar Fersahoğlu, *age.*, s. 405.

incelemektir.³⁷⁶ Dini yönden gözlem, Yaratıcı, varlığın yaratılış hikmetlerini kavramanın ve hayatı anlamlandırmanın tabii bir yoludur.³⁷⁷

Gözlem yönteminin “iç gözlem”, “dış gözlem” olmak üzere iki yönü vardır. Tabiatı, toplumu gözlemlemek dış gözlem, kendini gözlemlemek ise iç gözlemdir. İç gözlem dış gözlemden önce gelir.³⁷⁸

Hayâ duygusu işlenirken gözlem, en çok başvurulacak yöntemlerden biridir. Kişinin içinde cereyan eden ruhsal bir olayı, zihninde meydana gelen şekilleri derinlemesine inceleyerek nasıl olduklarını belirlemeye çalışmasıdır.³⁷⁹ Kendi kendini gözleme yanında, toplumun dinini ve kültürü, toplumun reaksiyonlarını, toplumun ayıp gördüğü şeyleri, adap ve kurallarını, sevilen, seilmeyen kişilikleri, haksızlık yapanları, hakkını arayamayanları tanıma imkânı sağlar. Dolayısıyla hayâ duygusunun öğrencilere kazandırılmasında gözlem yönteminden yararlanmak önemlidir.

Çocuk, ailede yetişip okula gelirken kimlik ve kişilik bakımından büyük ölçüde şekillenmiştir. Çocuklar için okul sadece ailenin verdiklerinin üzerine bir eğitim yapar. Piaget’nin görüşüne göre çocuk, idrak ettiği yeni uyaranlar ve durumlar ile sahip olduğu önceki bilgi yapıları arasında denge kurma çabası içindedir.³⁸⁰ Çocuğun ailesini, çevresini tanıyarak, gelişim evrelerini bilerek, hazırbulunuşluğunun fark edilmesi gerekir. Çünkü günümüzde en çok kabul gören “yapılandırmacılık (constructivism)” yaklaşımına göre, bilgi dışarıdan hazır bir biçimde alınamaz; aksine, yeni bilgiler birey tarafından eski bilgiler üzerine inşa edilerek “bilişsel yapı” oluşturulur. Ausubel’e göre; “anamlı öğrenme”, yeni bilgilerin bilişsel yapıya bağlanmasıyla meydana gelir (Ausubel, 1968).³⁸¹ Çocuğu tanımadan ve dikkate almadan eğitim adına yapılan gayretler boşa gidebilir.³⁸² Bu nedenle öğretmenin öğrenciyi gözlemlemesi onu tanıması hayâ değerini vermede de çok önemli yere sahiptir. Yine öğretmen, öğrencide istenilen davranış değişikliğinin

³⁷⁶ Abdullah Özbek, *age.*, s. 221.

³⁷⁷ Suat Cebeci, *agm.*, s. 7.

³⁷⁸ Bayraktar Bayraklı, *age.*, s. 191.

³⁷⁹ Hüseyin Peker, *age.*, s. 60.

³⁸⁰ El-Ususu’n-Nefsiyye li’t-Terbiye, s. 36, Akt; Nâci b. Dâvil Es-Sultân, Anne-Baba ve Eğitimciler İçin *İdeal Eğitim Yöntemleri-Et-Terbiyetü’l-Muslâ*, Trc: Ahmet İhsan Dünder, Guraba Yay., İst.-2008, s. 36.

³⁸¹ Ahmet Kılınç, Bir Öğretim Stratejisi Olarak Kavram Haritalarının Kullanımı, http://efdergi.yyu.edu.tr/makaleler/cilt_IV/ii/a_kilinc.pdf, Erş: 14.11.2015, s. 23.

³⁸² Hüseyin Zahit, *Anneciğim Bana Allah’ı anlatır mısın?*, Rehber Yay., İzmir-2007, s. 19.

meydana gelip gelmediğini, meydana gelen değişikliğin ne derecede olduğunu, gözlem yoluyla yapılacak ölçme-değerlendirme ile anlar. Öğrencide istenilen davranış değişikliği oluşmamışsa, bunun nedenini araştırıp, nedenlerini belirler. Bunların ortadan kalkması için gerekli önlemleri alır. Öğretmen öğrencilerinin başarısını ölçüp değerlendirdiği gibi kendi başarısını da değerlendirmek durumundadır.³⁸³

Bandura (1963)'ya göre çocuklar saldırgan davranışı, diğer akranlarını, büyük çocukları ya da yetişkinleri gözleyerek öğrenebilirler. Bu gözlemler günlük sosyal hayatın bir parçası olabileceği gibi televizyon-film gibi görsel medya ile ilgili de olabilir. Çocukların özellikle televizyonda gördükleri şiddet sahnelerinden çok etkilendikleri ve gördüklerini daha sonra taklit ettikleri gözlenmiştir.³⁸⁴ Dolayısıyla çocuklar pek çok davranışı ve duyguyu akranlarını ve diğerlerini gözleyerek, diğerleri gibi yaparak öğrenebilirler.³⁸⁵

Öğretmenin hayâ öğreniminde öğrenciyi gözlemlemesi yanında, öğrenci de gözlem metodunu kullanarak bu değeri öğrenebilir. Çocuklar çevrelerinde olup bitenleri görerek, izleyerek onları taklit etmek suretiyle davranış geliştirirler. Her ikisinde de ortak olan durum, çevrede görülüp izlenenlerin insanın duygu, düşünce ve davranışlarını etkilemesidir. İnsanların bu özellikleri, onlara yönelik eğitimde örnekleme ve modelleme yapmayı bir yöntem olarak kullanma gereğini ortaya çıkarmaktadır.³⁸⁶

Sosyal öğrenme teorisinde, başkalarının davranışları ve bu davranışların gözlenmesine dayalı bir dolaylı öğrenmeden söz edilmektedir. Gözleyerek öğrenme denilen bu öğrenmeye göre insanlar, deneme-yanılmaya gerek kalmadan, genel ve bütünleşmiş öğrenme kalıplarını kazanabilmektedir.³⁸⁷ Yine bu teoriye göre model alma yolu ile öğrenme, bilgi aktarma işlevi yolu ile gerçekleşmektedir. Gözlemci,

³⁸³ Recai Doğan ve Cemal Tosun, *İlköğretim 6. 7. ve 8. Sınıflar İçin, Din Kültürü Ve Ahlak Bilgisi Öğretimi*, Pegem Yay., Ank.-2003, s. 195.

³⁸⁴ Ramazan Arı, *Eğitim Psikolojisi -Gelişim Ve Öğrenme*, Nobel Yay., Ank. 2008, s. 75.

³⁸⁵ Ramazan Arı, *age.*, s. 74.

³⁸⁶ Suat Cebeci, *age.*, s. 14.

³⁸⁷ A. A Cognitive Theory: An Agentic Perspective. Annual Review of Psychology, 2001: 52, 1-26; Akt; Murat Demirbaş ve Rahmi Yağbasan, "Sosyal Öğrenme Teorisine Dayalı Öğretim Etkinliklerinin, Öğrencilerin Bilimsel Tutumlarının Kalıcılığına Olan Etkisinin İncelenmesi", *Uludağ Ü.Eğitim Fakültesi Der.*, C: 18, S: 2, 2005, s. 367.

yapacağı gözlemi sırasında, uygun davranışlara yol gösterici olan, model aldığı davranışların sembolik temsillerini kazanmaktadır.³⁸⁸

2.3.2. Rol Model Olma-Model Sunma

Özdeşleşme ve arkadaşlık bu devredeki sosyal ve duygusal gelişimin iki önemli yönünü oluşturur. Özdeşleşme, ergenlik çağında gelişmekte olan bireyin kendi benliğini bulması ve tanımlamasıdır. Demek ki özdeşleşmesi ergenlik çağının en önemli basamağını oluşturur.³⁸⁹ Morgan'a göre modelden öğrenme; insanlar, kazandıkları davranış özelliklerini sadece “klâsik ve edimsel koşullama” yollarıyla değil, aynı zamanda “örnek alma” veya “gözleme” yollarıyla da öğrenebilmektedirler.³⁹⁰

Hayâ kazandırmada, çalışmamızdan çıkan sonuçlara göre en önemli yöntem rol-model yöntemidir. Öğrenci, tutumları model alma yolu ile öğrenmeden oldukça fazla etkilenmektedir. İlgili grup üzerinde yoğunlaşıldığı zaman, model alınacak davranış benimsenmekte ve beğenme yönünde tutumlar meydana gelmektedir. Öğrencinin model alacağı grup ailesinden ya da ünlü bir şahsiyet olabilmektedir. İlköğretim döneminde öğretmenler, öğrencilerin model alacağı birer şahsiyet olma özelliği taşırlar. Öğrenciler kazandıkları tutumları daha ileriye taşımak için, öğretmenlerinden destek isteyeceklerdir.³⁹¹ Öğrencilerin bu özelliklerde olması, öğretmenlerden onlara rol model olması ve özdeşleşebilecekleri örnekler sunması gerektiğini gösterir. Buna göre öğretmenin kendisi ile anlattığı hikâyelerde, incelenen örnek olaylarda, izlenen filmlerde hayâ ile ilgili içerik mutlaka yer alacaktır. Öğretmene düşen sayılan unsurlar içerisinde yer alan bu içeriği öne çıkarıp öğrencilerle birlikte yorumlamaktır. Yani öğretmen hem rol model olma hem model sunmada önemli yere sahiptir.

Bilişsel, ahlaki ve özdeşleşme gelişim aşamalarının birbirleriyle ilişkisi vardır. Boume (1978) formel operasyonlar devresine ulaşan bireylerin daha kolaylıkla özdeşleşmeyi başarabildiklerini göstermiştir. Zihinsel gelişimin hızı, hem

³⁸⁸ Murat Demirbaş ve Rahmi Yağbasan, *agm.*, s. 368.

³⁸⁹ Bkz. Doğan Cüceloğlu, *İnsan Ve Davranışı*, Remzi Kitabevi, İst.-2006, s. 359.

³⁹⁰ C. Morgan, *Psikolojiye Giriş*, s. 322 , Akt; Yaşar Fersahoğlu, *age.*, s. 515.

³⁹¹ Irwin, L. H. Teachers' Role In Multicultural Education: Setting the Stage for Preservice Teachers. *Contemporary Education*, 1997, Akt; Murat Demirbaş ve Rahmi Yağbasan, *agm.*, s. 367.

ahlaksal hem de özdeşleşme gelişiminin hızıyla ilişkilidir. Birey 12-18 yaşları arasında üç alandaki (bilişsel, ahlak ve özdeşleşme) en önemli gelişmelerini tamamlar. Bireyin en büyük bilişsel, duygusal gelişme gösterdiği ve her şeyi eleştirip, soruşturup kendine özgü yeni bir dünya kurmaya çalıştığı ergenlik çağında (adolescence), gencin dayanabileceği en önemli güven kaynağını arkadaşlık oluşturur. Her konuda dengesizlik içinde olan ve denge oluşturmaya çalışan çocuk, arkadaşlık konusunda dengesizlik içinde değildir. Bu yaşlarda yaşıtlarının çocuk üzerindeki etkisi, çoğu kez ailenin etkisi kadardır, hatta bazı ülkelerde, ondan da büyüktür.³⁹² Bu yöntem aynı zamanda Hz. Peygamber'in ve Kur'an'ın öğretim metotlarındandır. Hz. Muhammed, söylediklerini yaşama bakımından eşsiz bir örnektir. Kur'an Hz. Muhammed'ten bu özelliğini şöyle açıklamasını ister: “Bundan önce aranızda yıllarca bulundum, bunu düşünmez misiniz?”³⁹³ Yine Kur'an'da; “Ey iman edenler! Yapmayacağınız şeyleri niçin söylüyorsunuz, yapmayacağınız şeyleri söylemeniz, Allah katında büyük bir nefretle karşılanır.”³⁹⁴ Allah Resulü ayetlerde bildirilen esaslara bağlı kalmış, Allah tarafından vahyedilen kuralları öncelikle nefsinde hayata geçirmiştir. Zira sözlerin etkisi ancak eğitimcinin hâl ve hareketlerinin, tutum ve davranışlarının uyumuna bağlıdır.³⁹⁵

Dini insanlara öğretme görevi yapanlar, hem kendi davranış ve yaşantıları ile örnek olmalılar hem de anlatımlarında ideal olay ve kişileri örnek olarak kullanmalıdırlar.³⁹⁶ Bir çocuğa yapması ve yapmaması gereken şeyler soyut bir tavsiye olarak anlatabilir. Ancak bu anlatımın çocuk üzerinde etkili olması, onun, anlatılan şeylerin yaşanabilir olduğunu görmesiyle doğru orantılıdır. Yani çocuk, kendisinden istenilen davranışları bir başkasında görürse onu örnek alır ve bunları daha kolay gerçekleştirir.³⁹⁷

Hayâ değerini kazandırmada diğer bir yöntem de öğretmenin örnek şahsiyetleri tanıtmaları ve konuyla alakalı hikâyeler sunmasıdır. Hikâye ile eğitim yaklaşımı,

³⁹² Doğan Cüceloğlu, *age.*, s. 260.

³⁹³ Neda Armaner, İnanç ve Hareket Butunluğu Bakımından Din terbiyesi, MEB Yay,ist.-1967. s, 50, Akt; Abdullah Özbek, *age.*, s. 206.

³⁹⁴ Saff Suresi, 61/2-3.

³⁹⁵ Kerim Buladı, Hz. Peygamber'in Tebliğ ve Terbiye Metodu, <http://www.sonpeygamber.info/hz-peygamber-in-teblig-ve-terbiye-metodu>, Erş: 10.10.2015.

³⁹⁶ Suat Cebeci, *agm.*, s. 15.

³⁹⁷ Muhiddin Okumuşlar, “Din Eğitiminde Etkin Bir Yöntem Olarak Hikâye”, *Selçuk Ü. İ.F. Der.*, S: 21, Bahar 2006, s. 241.

genelde eğitim için özelde de din ve ahlak eğitimi için önemli yöntemlerden sayılır.³⁹⁸ Çünkü hikâye, eğitimde örnek alma ve özdeşleşmenin sağlanabilmesi için önemli bir araçtır.³⁹⁹ Kültürel, etnik ve dini geleneklerin iletişimi ile ilgisi anlatımlarda açıklama, anlama, yorum gibi yöntemleri izlerken sık sık hikâyeye başvurulur.⁴⁰⁰ Çünkü insan fitratı itibariyle kıssa dinlemeyi ve anlatmayı sever. Kıssada ruhları büyüleyen bir sihir vardır.⁴⁰¹ Bu psikolojik gerçeği çocuklarda daha açık olarak gözleyebiliriz.⁴⁰² Hikâye okuyan ya da dinleyen kimse, oradaki kahramanların rolleri ile çok hızlı bir biçimde duygudaşlık kurmakta; kahramanların yerine kendini koyup mizaç ve vasıfları itibariyle kendine uygun veya en yakın görünen biriyle özdeşleşmektedir.⁴⁰³ Ayrıca hikâyeler öğretimi kolaylaştırır ve konuların daha rahat anlaşılmasını sağlar.⁴⁰⁴ Ancak, hikâyelerin maksimum düzeyde faydalı olabilmesi için, insanın psiko-sosyal gelişimine uygun biçimde yazılması veya seçilmesi gerekir. Hikâyelerde anlatılan konular, dinin ana kaynaklarıyla çelişmeyen, doğru, güvenilir bilgilere dayanmalıdır. Hurafe ve efsaneler çocuklara anlatılmamalıdır.⁴⁰⁵

Bilgin ve Selçuk şunları söylemektedirler: Ahlak eğitimi denince çok kimsenin aklına İslam Tarihi'ndeki olayları ele almak gelir. Hiç şüphesiz Peygamberlerin veya din büyüklerinin hayatlarının aktarılması çocukları etkiler, fakat öğrencilere, her türlü etkinin ve değişimin dışında kalan ideal insanlardan söz etmek onları gerçek insan imgesi kazanmaktan alıkoyabilir. Öğrenciler, kendilerine sunulan ideal örneklerle, çevredeki insanların yaşadığı hayat arasındaki farkı gördükçe, örneklerle karşı şüpheli bir tavır almaya başlarlar. Çocuklar hikâyedeki espriyi din büyüğünün hayatında değil, kendi hayatlarında görebilmelidirler.⁴⁰⁶

³⁹⁸ Bkz. Heinz Streib, Mass Media, Myth, and Narrative Religious Education, <http://www.tgkm.unibielefeld.de/hstreib/literatur/massmedia.htm> 25.12.2001, Akt; Muhiddin Okumuşlar, *agm.*, s.237.

³⁹⁹ Abdullah Özbek, *age.*, s. 188-189.

⁴⁰⁰ Graham Rossiter, Film and Television: An Introductory Study of the 'Alternative' Religious Stories that Shape the Spirituality of Children and Adolescents, <http://www.acu.edu.au/ren/rosarwfl.htm>, Akt; Muhiddin Okumuşlar, *agm.*, s. 237.

⁴⁰¹ M. Kutub, (kaynak adı belirtilmemiş) *age*, s. 192. Akt; Abdullah Özbek, *age.*, s. 188.

⁴⁰² Abdullah Özbek, *age.*, s. 188.

⁴⁰³ Muhiddin Okumuşlar, *agm.*, s. 240.

⁴⁰⁴ Hüseyin Zahit, *Anneciğim Bana Allah'ı anlatır mısın?*, Rehber Yay., İzmir-2007, s. 151.

⁴⁰⁵ Muhiddin Okumuşlar, *agm.*, s. 252.

⁴⁰⁶ Mehmet Zeki Aydın, *Din Öğretiminde Yöntemler Ve Buldurma Yöntemi*, Karakoç Yay., Ankara-1998., s. 106.

Hayâ eğitiminde tarihsel şahsiyetlerin örnek davranışları yanında yaşayan insanların hayat öykülerinden de yararlanılmalıdır. Böylece öğrenciler kendilerinden istenilen duygu, tutum ve davranışları yerine getirmenin hiç de zor olmadığını, çünkü bu özelliklerin pek çok insanda ahlaki bir meziyet olarak bulunduğunu öğrenmiş olacaklardır. Bu yaklaşım tarzı, kalıcı öğrenmeyi sağlayan önemli bir yöntemdir.

2.3.3. Örnek Olay İncelemesi

Örnek olay incelemesi, öğrencilerin sorunlu bir olay hakkında gerçek ve geçerli bilgileri, bizzat kendilerinin bu olayı anlatmaları, olay hakkında gerekli verileri toplamaları, bunları öğrenip çözümleme (analiz) ve değerlendirme yapmaları yoluyla elde etmelerini sağlayan bir öğretim yöntemidir.⁴⁰⁷ Yine “olay inceleme” yöntemi, günlük hayatta karşılanan bir problemin sınıf ortamında çözülmesi yoluyla öğrenmenin sağlanmasıdır.⁴⁰⁸ Ayrıca, öğrencinin bir durum ya da olay karşısında karar verme, doğru yargıda bulunma ve problemlere çözüm getirme gibi becerilerini geliştirir.⁴⁰⁹

Örnek olay incelemesi, anlatılan teorik bilgilerin uygulamada nasıl ortaya çıktığının somut bir göstergesidir. Belli inanç ve anlayışları yerleştirmek için Kur'an-ı Kerim'de sıkça örnek olaylar anlatılarak bu olaylarda görülen sonuçların aynı sebeplerle tekrarlanacağına dikkat çekilmektedir. Örnek olay yönteminde öğrenciler derse aktif olarak katılmalıdırlar. Anlatılan olay yaşanmış olabileceği gibi hayali de olabilir. Aslolan verilmek istenen mesajdır. Özellikle konusunu çalışma ortamından ve toplumdan alan olaylar bu yöntem için uygundur.⁴¹⁰ Örneğin “Hz Yussuf ile Züleyha” kıssası anlatılıp, üzerinde öğrenciler konuşturulabilir. Örnek olaylar yaşamda karşılaşıldığında fırsat eğitimi doğurur. Eğitimci bunu değerlendirerek kıssada geçen hayâ ilgili unsurları öne çıkarıp öğrencilerle birlikte yorumlayabilir.

2.3.4. Drama-Oyun

Oyun, mekanik olmayan, irrasyonel bir eylemdir. İnsanda doğal olarak var olan ve onda zevk duygusu uyandıran oyun ve oynama eylemi hayatın her alanına

⁴⁰⁷ Muhsin Hesapçıoğlu, *Öğretim ilke ve Yöntemleri (ist. 1988)* s.211, Akt; Mehmet Zeki Aydın, *age.*, s.105.

⁴⁰⁸ Demirel, *age.*, s. 48, Akt; Mevlüd Kaya, *agm.*, s. 137.

⁴⁰⁹ Mevlüd Kaya, *agm.*, s. 137.

⁴¹⁰ Mehmet Zeki Aydın, *Örnek Olay İncelemesi Yöntemi*, Nobel Yay., Ank.-2011, s. 86

yansıdığıdır.⁴¹¹ Oyun tüm kültürlerin kaynağını oluşturan, insanla var olan ve ona soyut düşünme becerisini kazandırmakla birlikte, onu özgürleştiren yaratıcı bir eylemdir.⁴¹² Dolayısıyla oyun; kültürün bir alt kodu değil, kültürde önce var olan, kültüre eşlik eden ve kültüre damgasını vuran bir yaşantıdır.⁴¹³ Aslında sadece canlandırıcı oyunlar değil, çocuğun guruplarla oynadığı oyunların istisnasız tümü onun kişiliği, pisiko-sosyal gelişimi açısından çok önemlidir. Oyun tamamen boş geçirilen bir etkinlik değil, tersine kişiliğe çeşitli yararlar sağlayan bir araçtır. Çocuk oyunla kişilik kazanmakta ve burada arkadaşları ona yardımcı olmaktadır. Özgürce oynayan bir çocuğun yetenekleri gelişmekte ve giderek olgunlaşmaktadır. Oyun sırasında arkadaşına yardım etme, çabuk karar verme, cesaret, kendine hâkim olma ve hoşgörölü olma gibi iyi kişilik özellikleri kazanılır.⁴¹⁴

Drama, sadece çocuk oyununun gelişmiş bir halidir.⁴¹⁵ Çocuğun yaşamla kurduğu ilişkiler yumağının büyük bir bölümünün “oyun” ve “imgeleme” içinde geçtiğidir. Büyüme süreci içindeki çocuk çeşitli oyunlar oynar ve birçok oyun da “icat” eder.⁴¹⁶ Olumlu davranışlar gösteren iyi bir kişiliği temsil eden çocuk kendini onun yerine koyarak aynı erdemleri içselleştirir.⁴¹⁷ Rol yapma, öğrencinin kendi duygu ve düşüncelerini başka bir kişiliğe girerek ifade etmesini sağlayan bir öğretme yöntemidir.⁴¹⁸ Ahlak öğretiminde, iyi ve kötü huyların açıklanmasında bu yöntem başarıyla uygulanabilir. Hayânın yanı sıra örneğin; kıskançlığın, yalanın, lüks ve israfın kötölüğünün açıklanmasında, anne-baba ve büyüklere saygı, küçüklere sevgi, yoksullara yardımın güzelliğinin gösterilmesinde dramatize yöntemi kullanılabilir.⁴¹⁹

Derste drama yönteminin uygulanmasının yararları çoktur ama hayâ eğitimi ile ilgili olanlarını şöyle sıralayabiliriz;

1. Drama yöntemi, kişinin kendine olan güvenini artırır.

⁴¹¹ Nurhan Tekerlek, “Oyun Kavramı’ndan Drama’ya Drama’dan Dramatik Eğitim’e”, *Tiyatro Araştırmaları Der.*, S: 22, 2006, ISSN: 1300-1523, s. 47.

⁴¹² Nurhan Tekerlek, *agm.*, s. 50.

⁴¹³ Nurhan Tekerlek, *agm.*, s. 47.

⁴¹⁴ Mehmet Zeki Aydın, *Din Öğretiminde Yöntemler Ve Buldurma Yöntemi*, Karakoç Yay., Ank.-1998, s. 98.

⁴¹⁵ Ömer Adıgüzel, *Eğitimde Yaratıcı Drama*, Pegem Yay., Ank.-2014, s. XXI.

⁴¹⁶ İnci San, “Eğitimde Yaratıcı Drama”, “Aile, Evlilik, Cinsellik, Ana-Baba Olmak: Eğitsel ve Psikolojik Çözümlemeler” adlı Seminer bildirisi, Ank.Ü. Eğ. Bil. F., 27-28 Nisan 1989, s. 573.

⁴¹⁷ İnci San, Ank.Ü. Eğ. Bil. Fakültesinde düzenlenen “Aile, Evlilik, Cinsellik, Ana-Baba Olmak: Eğitsel ve Psikolojik Çözümlemeler” adlı seminerde bildiri olarak sunulmuştur, 27-28 Nisan 1989, s. 574.

⁴¹⁸ Özcan Demirel, *Genel Öğretim Yöntemleri* (Ank.1992), s. 41, Akt; Mehmet Zeki Aydın, *age.*, s. 97.

⁴¹⁹ Mehmet Zeki Aydın, *age.*, s. 98.

2. İçe dönük, utangaç, kendini aşağı gören öğrencilerin açılmalarına yardımcı olabilir.

3. Öğrencilere durumu sadece kavrama yerine, hissetme imkânı vererek duyuşsal öğrenme sağlar.⁴²⁰

Bu yöntemin hayâ eğitimi ile irtibatı ise, oyunun disiplini gereği oyun kurallarına uyan çocuk giderek toplumun kurallarına da uyma alışkınlığı edinmektedir.⁴²¹ Kendini keşfetme ve kendine güven duygusunu geliştirerek utanmanın zararlı kısmından korunmuş olmaktadır. Ayrıca öğrenci drama etkinliği ile edep, hayâlî kişilerin rolüne bürünerek hayâ duygusunu içselleştirmesi daha kolay olacaktır.

2.3.5. Övgü –Yergi, Ödül- Ceza, Özendirme -Sakındırma

Özendirme-sakındırma (terğib-terhib), övgü ve yergi, ödül ve ceza yöntemi de yine hayâ eğitiminde kullanılacak önemli metotlardandır. Aslında hayat da çoğu zaman ceza ve ödül yöntemiyle insanı eğitir. Hayatın kullandığı temel eğitim metodudur. Her yanlışımızda acı göndererek bir daha tekrarlamamamızı sağlar. Her doğru güzel davranışta bizi ödüllendirerek teşvik eder.⁴²² Bu yöntem İslâm'da ve diğer dinlerde de kullanılan bir yöntemdir. Her din, kendi prensiplerine uyan ve sakınılması istenen davranışlardan kaçınan inanlar için ödül vadetmekte, dinin prensiplerine uymayanları da ceza ile uyarmaktadır. İslâm'ın cennet ve cehennem anlayışını bu çerçevede değerlendirmek mümkündür.

İnsanların fitratlarında kazanmak, kaybetmemek, rahat ve huzur içinde olmak, halinden memnun, geleceğinden endişesiz yaşamak gibi birtakım eğilimler vardır. Ceza ve ödül onların bu arzularını etkileyen iki önemli motivasyondur.⁴²³ Cezalandırma, tanımı itibariyle, her zaman tepkinin tekrar meydana gelme ihtimalini azaltırken; pekiştirme, yine tanımı itibariyle, her zaman bir tepkinin tekrar oluşma ihtimalini artırır.⁴²⁴

⁴²⁰ Mehmet Zeki Aydın, *age.*, s. 100.

⁴²¹ Arthur T. Jersild, *Çocuk Psikolojisi*, Çev: Gülseren Günce, Ank.-1983, s. 339-340 Akt; Mehmet Zeki Aydın, *age.*, s. 98.

⁴²² Richard J. Gerrig, Philip G. Zimbardo, *Psikoloji Ve Yaşam- Psikolojiye Giriş*, Çev: Gamze Sart, Nobel Yay., İst.-2012, s. 178.

⁴²³ Garrett, *Psikolojiye Giriş*, s. 125, Akt; Yaşar Fersahoğlu, *age.*, s. 77.

⁴²⁴ Richard J. Gerrig ve Philip G. Zimbardo, *age.*, s. 178.

Çocuklarda istenilen davranışı pekiştirmek veya istenmeyen davranışı terk ettirmek için ödül-ceza yöntemi kullanılmaktadır. Öğrencinin başarılı olabilmesi için maddî ödül yetmez. Bunu mânevi ödülle takviye etmek gerekir.⁴²⁵ Ancak ödülde ölçünün kaçırılmaması gerekir. Yani ödül başarıya denk ve ölçülü olmalıdır. Ödül ihtiyaca cevap verdiği ölçüde insanı motive eder, aksi halde etmez.⁴²⁶ Ödül, öğrenciyi şımartmamak, onda bencil, kendini diğer arkadaşlarından üstün gören duygular uyandırmamalıdır. Bazı karakterler alkışı, takdiri ve ödülü hazmedemeyebilir. Bu durumdaki insanları ödüllendiren okul ve öğretmenler ödül verdikleri kimsede kötü duyguların oluşmaması için gerekli eğitimi vermelidirler.⁴²⁷ Bir öğrenciyi ödüllendirirken diğer öğrencilerin hased ve kıskançlık duyguları kamçılanmamalıdır.⁴²⁸

Övgü ve yergi de öğrenme faaliyetinin başarıyla sonuçlanmasında en etkili güdülerdendir. Bazı araştırmalar, denenmiş dürtüler içinde en etkilisinin övgü olduğunu göstermiştir.⁴²⁹ Yine yapılan araştırmalar övgünün yermek ve kötülemekten daha da etkin olduğunu ortaya koymuştur.⁴³⁰ Övgü ve yergi öğrencinin saygı duyduğu, değer verdiği kimselerden geldiği zaman bir anlam taşır, yani öğrenciyi motive eder.⁴³¹ Başkaları tarafından yerilmeyen, sorgulanmayan bir insanın her yaptığıının veya yapamadığının doğru olduğu ve yanına kalacağı inancı gibi bir çıkmazla karşılaşması kaçınılmazdır. İnsanlara sorumluluğu biraz da çevreleri yükler. Aşırılığa kaçan yermeler, çocukta kendine güvensizliğe, ümitsizliğe, pısrıklığa, problemlerin tekrarı anında paniğe yol açar.⁴³²

Ceza yöntemlerinden dayak ise eğitsel değeri olmayan bir yöntemdir. Özellikle hayâ gibi önemli bir meziyetin dayak gibi olumsuz bir unsurla kazandırılmaya çalışılması son derece sakıncalıdır. Kendisi ahlaki bir sorun olan

⁴²⁵ Herbert Sorenson, *Eğitim Psikolojisi*, çev: Gültekin Yazgan, İst.-1964, s. 383; Mustafa Öcal, *Din Eğitimi ve Öğretiminde Metodlar*, Ank.-1990, s. 191, Akt; Yaşar Fersahoğlu, *age.*, s. 79.

⁴²⁶ Lûtfi Öztabağ, *Psikolojide İlk Adım*, İst.-1970, s. 135, Akt; Yaşar Fersahoğlu, *age.*, s. 79.

⁴²⁷ Yaşar Fersahoğlu, *age.*, s. 79.

⁴²⁸ Mustafa Öcal, *Din Eğitimi ve Öğretiminde Metodlar*, Ank.-1990, s. 135, Akt; Yaşar Fersahoğlu, *age.*, s. 79.

⁴²⁹ J. J.Ryan, *"Eğitimin Aktarılması: Öğrenilecek Konu"*, *Eğitim Psikolojisi*, çev: Sabri Akdeniz, İst. 1987, s. 80., Akt; Yaşar Fersahoğlu, *age.*, s. 74.

⁴³⁰ Lûtfi Öztabağ, *Psikolojide İlk Adım*, İst.-1970, s. 136., Akt; Yaşar Fersahoğlu, *age.*, s. 74.

⁴³¹ J. J.Ryan, *"Eğitimin Aktarılması: Öğrenilecek Konu"*, *Eğitim Psikolojisi*, çev: Sabri Akdeniz, İst. 1987., s. 80., Akt; Yaşar Fersahoğlu, *age.*, s. 75.

⁴³² Yaşar Fersahoğlu, *age.*, s. 75.

dayağın ahlaki erdem sayılan hayâ duygusunu öğrencilere kazandırmada bir etkisinin olmayacağını bilmek gerekir.

2.4. İLKÖĞRETİM DİN KÜLTÜRÜ VE AHLAK BİLGİSİ PROGRAMI VE DERS KİTAPLARINDA HAYÂ

İDKAB dersi öğretim programlarını incelediğimizde, öğrencilerin içselleştirmesi öngörülen değerler içinde “hayâ” bir değer olarak bulunmaktadır. Değer; bir şeyin sahip olduğu yüksek vasıf, kıymet demektir.⁴³³ Hayâ değeri programda örtük olarak öğrencilere verilmeye çalışılmaktadır. Bu bölümde hayânın hangi konularla ilişkisi olduğu, hangi ünitelerde verilmesi gerektiği ve hayâ ile alakalı etkinlikler incelenmeye çalışılmıştır.

İlköğretim öğrencilerinin özellikleri şu şekilde özetlenebilir: Öğrenmenin en hızlı olduğu dönemdir (nedeni, bilişsel gelişimin en hızlı olduğu dönem olmasıdır). Yaşıtlarıyla anlaşmaya çalışan öğrenciler, arkadaşlık ilişkileri geliştirmeye başlarlar. Cinsel kimliklerini yeni kazanırlar, vicdan gelişmeye başlar. Bu dönem öğrencileri için hayâ, akıl ve vicdanın harekete geçirdiği temel bir duygudur. Bazen insan doğru olduğuna inandığı eylemleri yapar ama o konuda inancı değiştiğinde, yaptıklarının yanlış olduğuna inandığında kişiyi pişmanlık ve utanç duygusu kaplar. Bu durum imanın, vicdan ve utanma ile ilişkili olduğunu gösterir. Çünkü kişinin hatasına karar veren vicdandır. Vicdanın gelişmeye başladığı bu dönemde hayâ eğitimi önemlidir.

İlköğretim öğrencilerinin diğer bir özelliği, bu dönemde öğrenciler cinsel kimliklerini kazanırlar. Hayâ duygusu, içinde cinsel bir anlam taşıyan şeylere karşı duyulan endişe ve korku duygularını da barındırmaktadır. Fakat çoğunlukla cinsel bir anlam taşımayan gizlilik, ihtiyatlılık ve ediplilik duygularını da içerir. Bu nedenle bu dönemde hayâ eğitimi verilmesi gereklidir.

Dönemin bir diğer özelliği ise öğrencilerin bağımsızlıklarını kazanmaya başlamalarıdır. Hayâ, kişinin özgürlük sınırlarını belirleyen, özgürlük için ölçü ve kurallar koyan bir duygudur. Bu dönemdeki çocuklar için bağımsızlıkların sınırını

⁴³³ Mehmet Doğan, *age.*, s. 292.

çizmede ve özgürlüğü anlamada hayâ eğitimi çok önemli bir yere sahiptir. Bu değerin öğrencilere verilmesi henüz yeni özgürlük duygusu ile karşılaşan çocukların sınırlarını çizmesini ve toplumda nelerin yapılması ve nelerden kaçınılması gerektiğini öğretecektir. Böylelikle toplumsal düzenin ve insanlar arası ilişkilerin sağlam bir temele oturtulması için bu değerin kazanımı faydalı olacaktır.

Öğrencilerin özellikleri de dikkate alınarak ilköğretimde din eğitimi programını hayâ eğitimi açısından değerlendirebilmek için İDKAB derslerinin amaç, ilke ve ünite konuları üzerinde durmak gerekir.

Anayasanın 24. Maddesi gereğince zorunlu derslerden biri olarak okutulan İDKAB dersi ilköğretim 4. sınıfından 8. sınıfına kadar haftada iki saat, ayrıca 4. Sınıftan itibaren 8. Sınıfa kadar seçmeli dersler arasında din, ahlak ve değerler adlı bir ders bulunmaktadır.

1739 sayılı Millî Eğitim Temel Kanunu'na göre Türk millî eğitiminin genel amaçlarında şu ifadeler yer almaktadır.

“...Beden, zihin, ahlak, ruh ve duygu bakımından dengeli ve sağlıklı şekilde gelişmiş bir kişiliğe ve karaktere, hür ve bilimsel düşünme gücüne, geniş bir dünya görüşüne sahip, insan haklarına saygılı, kişilik ve teşebbüse değer veren, topluma karşı sorumluluk duyan; yapıcı ve verimli kişiler olarak yetiştirmek.”

İlköğretim amaçları ile ilgili Milli Eğitim Temel Kanunu'nda (Madde 23) şu ifadeler yer almaktadır.

“....Her Türk çocuğuna iyi bir vatandaş olmak için gerekli temel bilgi, beceri, davranış ve alışkanlıkları kazandırmak; onu millî ahlâk anlayışına uygun olarak yetiştirmek..”

İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi (4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar) Öğretim Programı genel amaçlarından bazı maddeler şu şekildedir. Öğrencilerin;

Ahlaki değerleri bilen ve bunlara saygı duyan erdemli kişiler olmalarını,

Öğrenilen ahlakî değerleri içselleştirmelerini,

İnanç ve ibadetlerin davranışları güzelleştirmedeki olumlu etkisini kavramalarını,

Toplumsal olarak yaşanan dinî ve ahlakî davranışları tanımlarını,
Başkalarının inanç ve yaşayışlarına hoşgörü ile yaklaşmalarını
amaçlamaktadır.

Programın vizyon ve ilkelerinde şu ifadeler yer verilmiştir:

“ ...Millî, ahlaki, insani ve kültürel değerleri benimseyen, beden, zihin, ahlak, ruh, duygu bakımından dengeli ve sağlıklı gelişen; üretken, haklarını ve sorumluluklarını bilen, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının yetişmesine katkıda bulunmaktadır...”⁴³⁴

“...Öğretme ortamında, din öğretimiyle öğrencilere kazandırılması amaçlanan; insana, düşünceye, hürriyete, ahlaki olana ve kültürel mirasa saygı çerçevesinde davranmaya, öncelikle öğretmen özen göstermelidir...”⁴³⁵

İDKAB ders programındaki bu amaç ve ilkeler incelendiğinde hayâ değeri bakımından önemli mesajlar içermektedir. Çünkü hayâ toplumsal düzeni oluşturmada, insanlar arası ilişkilerde, kişinin kötü davranışlarından sakınmasında, karşıdakinin yaşamına saygı duyma konusunda öğrenilmesi ve içselleştirilmesi gereken bir değerdir.

İDKAB ders programı incelendiğinde doğrudan hayâ ile ilgili konu bulunmamakla beraber değişik üniteler içerisinde dolaylı olarak hayâ ile ilgisi bulunan üniteler yer almaktadır. 4. sınıf ders kitabı inanç alanında bulunan din ve ahlak adlı ünite “Din güzel ahlaktır, güzel söz söyleyelim, güzel davranışlarda bulunalım” adlı bölümler derste işlenirken güzel ahlak özelliği olan hayâ, iffet, edep gibi kavramlar öğrencilere kavram öğretim teknikleri de kullanılarak öğretilir. Güzel davranışlarda bulunmanın, güzel sözler söylemenin hayâlı davranışlar içinde olduğu öğrencilere anlatılabilir.

İlköğretimde okutulan DKAB dersinin ahlak öğrenme alanında 4. Sınıfta “Sevgi, Dostluk ve Kardeşlik” 5. sınıfta “Sevinç ve Üzüntülerimizi Paylaşalım” 6. Sınıfta “İslam’ın Sakınılmasını İstedığı Bazı Davranışlar” 7. Sınıfta “Din ve Güzel Ahlak” 8. Sınıfta “İslam Dinine Göre Kötü Alışkanlıklar” adlı üniteler

⁴³⁴ T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Din Öğretimi Genel Müdürlüğü İDKAB Dersi (4, 5, 6, 7 Ve 8. Sınıflar), Öğretim Programı ve Kılavuzu, MEB. Yay., Ank.-2010, s. 8.

⁴³⁵ Ae., s. 9.

verilmektedir.⁴³⁶ Bu üniteleri incelediğimizde 6.,7.,8. Sınıfların ünitelerinde haya duygusunu kazandırmak için etkinlikler ve örnek kişi anlatımları yapılabilir. Örneğin 6. sınıf Kur'an ve yorumu öğrenme alanındaki "Hz. Osman'ın Cömertliği ve Yumuşak Huyluluğu" adlı okuma metnine "Hz Osman'ın Hayâsı" şeklinde okuma metni de eklenebilir. 6. Sınıfta sakınılması gereken davranışlar anlatılırken insanı kötü davranış yapmaktan alıkoyan hayâ duygusu anlatılarak drama etkinliği yapılabilir bu duygunun insanı kötülüklerden alıkoyduğu belirtilerek hayânın önemine vurgu yapılabilir, davranışlarında hayâlî olan önemli Müslüman şahsiyetler anlatılabilir. Örneğin Hz Yusuf kıssası anlatılarak hayâ duygusu çocuğa aşılanabilir. 7. Sınıf din ve güzel ahlak adlı ünite de hoşgörülü olmak, görgülü olmak, adaletli olmak gibi bölümler bulunmaktadır. Bu ünite de hayâlî, iffetli, edepli olmak da açıklanabilir. Yine 8. Sınıf ahlak alanında İslam'a göre kötü alışkanlıklar adlı ünite de kötü alışkanlıklar bölümü derste işlenirken bu alışkanlıklardan insanı alıkoyan, vazgeçiren hayâ örnek olay yöntemi kullanılarak anlatılabilir ve öğretmen bu değer in kötü davranış ve alışkanlıkların önlenmesinde kazanılması gerektiğini bilerek dersi işleyebilir. Ayrıca "Dinimizin kaçınmamızı istediği kötü alışkanlıklardan kurtaran hayâ duygusunu öğrenir." şeklindeki cümle kazanım olarak programda yer alabilir. Yine 8. sınıf Hz Muhammed öğrenme alanında "Hz. Muhammed'in hayatından örnek davranışlar" adlı ünite de "Hz Muhammed Hayâlî Davranırdı" şeklinde onun hayâsını anlatan bir bölüme yer verilebilir. 8. sınıf Hz Muhammed öğrenme alanında "Hz. Muhammed Güzel Ahlakın Tamamlayıcısıdır" ünitesinde Hz Muhammed insanlara değer verir⁴³⁷, hakkı gözetirdi⁴³⁸ adlı bölümler hayâ değerinin verilmesinde uygun bölümlerdir.

İDKAB ders kitaplarında hayâ duygusuna sahip kişilerde bulunması gereken güzel sözlerde bulunmak, güzel işler yapmak⁴³⁹, hoşgörülü davranmak⁴⁴⁰, alay etmemek⁴⁴¹, büyüklük taslamamak⁴⁴², başkasının kusurlarını araştırmamak⁴⁴³ gibi

⁴³⁶ Ae., s. 34.

⁴³⁷ Komisyon Yazarlar, İDKAB Ders Kitabı 8. sınıf, MEB. Yay., Ank.-2015, s. 56.

⁴³⁸ Ae., s. 71.

⁴³⁹ Mehmet Akgül vd., İDKAB Ders Kitabı, 5. Sınıf, MEB. Yay., Ank.-2015, s. 49.

⁴⁴⁰ Ae., s. 60.

⁴⁴¹ Komisyon Yazarlar, İDKAB Ders Kitabı 6. sınıf, MEB. Yay., Ank.-2015, s. 103.

⁴⁴² Ae., s. 105.

⁴⁴³ Ae., s. 109.

özelliklere yer verilmiştir. Bu özelliklerin hayâ ile yakından ilişkisi vardır. Çünkü hayâ bu özellikleri kapsamaktadır.

Manevî değerlerden olan edep ve hayâ, toplumu bir arada tutan vazgeçilmez zenginlik kaynaklarımızdandır. Edep ve hayâ ile birey ve toplum kimlik kazanır. Bir toplumdaki düzenin var olmasının yolu edeb ve hayâ gibi manevî değerlerimizin korunmasından ve devamlılığının sağlanmasından geçer. Edep ve hayâ, sahibine saygınlık kazandıran ve sonuç itibarıyla kişinin kendisine geri dönen güzel bir ahlaki erdemdir. Bu erdemi öğrencilere kazandırmak için öğrencinin hazırbulunuşluğu, kişisel özellikleri ve dersin konusuna uygunluğu gibi hususlara dikkat edilmesi gerekir.

III. BÖLÜM

BULGULAR VE YORUMLAR

Bu bölümde, anket tekniği ile deneklerden elde edilen verilerin bağımlı değişken “utanma duygusu (hayâ)” ile bağımsız değişkenler “cinsiyet, yaş, aile, okul, medya, akran” ilişkilerini analiz edeceğiz.

Bu araştırmada uygulanan anket Sivas il merkezinden seçilen bazı ilkokul ve ortaokullarda okuyan, aynı çevreden, çeşitli eğitim ve gelir seviyesindeki ailelerin ilköğretim çağındaki çocuklardan ‘örneklem’ oluşturularak uygulanmıştır.

Ankete katılan öğrencilere 40 soru yöneltilmiş, ulaşılan sonuçlar tablo haline getirilmiştir.

3.1. ARAŞTIRMAYA KATILAN DENEKLER VE NİTELİKLERİ

2014-2015 eğitim öğretim yılı ikinci yarıyılı başında yapılan bu araştırmada örnekleme yoluyla belirlenen iki ilkokul, iki ortaokul, bir imam hatip ortaokulunda toplam 500 öğrenciye yapılmış, ancak 32 kişi anketi çeşitli nedenlerle tamamlamamış olduğundan onların anketi iptal edilmiş olup geçerli 468 öğrencinin formu değerlendirilmiştir.

Tablo 1 Deneklerin Cinsiyetine Göre Dağılımı

	Sayı	%
Kız	254	54,3
Erkek	214	45,7
Toplam	468	100,0

Tablo 1’de görüldüğü gibi araştırmaya 468 öğrenci katılmıştır. Bu öğrencilerin (254 kişi) %54,3’ünü kızlar oluştururken, (214 kişi) %45,7’sini erkekler oluşturmaktadır. Buna göre kızların oranı erkeklerden yaklaşık % 9(40 öğrenci) fazladır.

Tablo 2 Deneklerin Sınıflar (Yaş)a Göre Dağılımı

Sınıflar	Sayı	%
4. Sınıf (10 yaş ve altı)	130	27,8
5. Sınıf (11 yaş)	20	4,3
6. Sınıf (12 yaş)	23	4,9
7. Sınıf (13 yaş)	119	25,4
8. Sınıf (14 yaş ve üzeri)	176	37,6
TOPLAM	468	100,0

Tablo 2’de de görüldüğü gibi araştırmaya katılan öğrencilerin sınıflara ve yaşlara göre dağılımı verilmektedir. Buna göre (30 kişi) %27,8 öğrenci ilkokul 4. sınıftan katılırken, diğerleri ortaokuldan olmak üzere (20 kişi) % 4,3’ü 5. sınıf, (23 kişi) % 4,9’u 6. sınıf, (119 kişi) %25,4’ü 7. sınıf, (176 kişi) %37,6’sı 8. sınıf öğrencilerinden oluşmaktadır.

Tablo 3 Deneklerin Aile Eğitim Durumlarını Gösteren Dağılım

	Sayı	%
İlkokul	160	34,2
Ortaokul	134	28,6
Lise	141	30,1
Yüksek okul	33	7,1
TOPLAM	468	100,0

Tablo 3’e göre araştırmaya katılan öğrencilerin ailelerinden % 34,2 (160’ı) okur-yazar ve ilkokul mezunu iken, % 28,6 (134’ü) ortaokul, (141’i) % 30,1’inin anne-babasından en az biri lise, (33 kişi) %7,1’inin de anne-babasından en az biri yüksekokul mezunudur.

Tablo 4 Deneklerin Aile Gelir Durumları Dağılımı

Gelir Sevyesi	Sayı	%
Dar gelir	63	13,5
Orta	345	73,7
Yüksek	60	12,8
TOPLAM	468	100,0

Tablo 4'e göre deneklerin aile gelir durumları dağılımları çocuklara sorulduğunda (345'i) %73'ü ailesinin orta gelirden olduğunu belirtirken, (63'ü) %3,6'i düşük gelirli olduğunu belirtmiştir. %2,8'i(60'ı) yüksek gelir düzeyi bir aile gelirine sahip olduğunu düşünüyor. Bunlardan çoğunluğunun anne babası çalıştığı için çift maaş durumu vardır.

3.2. ÖĞRENCİLERİN HAYÂ (UTANMA) HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ

3.2.1. İlköğretim Öğrencileri Genellikle Neden Utanırlar

Tablo 5 İlköğretim Öğrencilerinin Genellikle Nelerden Hayâ Ettiklerine Göre Dağılımı

	Erkek		Kız		Genel	
Cevaplar	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Yapılmaması gereken bir şey yapıldığı zaman utanılır.	129	24,8	174	26,3	303	25,7
Vücutta gösterilmemesi gereken yerlerin açılmasından dolayı utanılır	136	26,2	195	29,5	331	28,0
Karşı cinsler birbirinin davranışlarından utanır	62	11,9	61	9,2	123	10,4
Kendisine değer verilen bir kimse karşısında, onun hoş görmeyeceği bir davranış yapıldığında utanılır (Anne-baba, öğretmen, arkadaş v.s.)	113	21,7	162	24,5	275	23,3
Kalabalık bir ortamda utanılır	70	13,5	51	7,7	121	10,2
Hiçbir şeyden utanılmaz	6	1,2	8	1,2	14	1,2
Diğer	4	0,8	10	1,5	14	1,2
TOPLAM	520	100,0	661	100,0	1181	100,0

Tablo 5'te de görüldüğü gibi çocuklara neden utandıkları sorulduğunda %28,0 ile "vücutta gösterilmemesi gereken yerlerin açılmasından dolayı utanılır" seçeneği en fazla tercih edilmiş, ikinci olarak ise %25,7 ile "yapılmaması gereken bir şey yapıldığı zaman utanılır" tercihi yapılırken, % 23,3 le "kendisine değer verilen bir kimse karşısında, onun hoş görmeyeceği bir davranış yapıldığında utanılır."

seçeneği tercih edilmiştir. Dördüncü olarak ise %10,4'ü “Karşı cinsler birbirinin davranışlarından utanır.” %10,2'si de “Kalabalık bir ortamda utanılır” seçeneğini tercih etmiştir. “Hiçbir şeyden utanılmaz” ve “Diğer” seçeneğini tercih edenler ise %1,2'şerlik oranlarda kalmışlardır. Bu tablo bize öğrencilerdeki fitri tabii utanmanın daha ağırlıkta olduğunu göstermektedir.

3.2.2. Öğrencilerde Utanma Anında Oluşan Fizyolojik Değişiklikler

Tablo 6 İlköğretim Öğrencilerinde Utanma Anında Oluşan Fizyolojik Değişikliklere Göre Dağılımı

	Erkek		Kız		Genel	
Cevaplar	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Yüzüm kızarır	122	39,0	144	33,6	266	35,9
Kalp atışlarım artar	110	35,1	180	42,1	290	39,1
Dilim tutulur	69	22,0	78	18,2	147	19,8
Diğer	12	3,8	26	6,1	38	5,1
TOPLAM	313	100,0	428	100,0	741	100,0

Utanılacak bir davranışta bulunursanız ne gibi bir fizyolojik değişikliğe uğrarsınız? sorusuna tablo 6'da görüldüğü gibi ilk sırayı %39,9 oranda tercihle “Kalp atışlarım artar.” alırken, ikinci sırayı ise %35,9 oranla “Yüzüm kızarır” seçeneği tercih edilmiştir. “Dilim tutulur.” tercihi de %19,8'lik oranla üçüncü sırada tercih edilmiştir. “Diğer” seçeneği ise %5,1 oranda kalmıştır.

3.2.3. Hayâ İnsanlarda Olması Gereken Bir Özelliiktir

Tablo 7 İlköğretim Öğrencilerinin Utanma (Hayâ) Duygusunun İnsanlarda Olması Gereken Bir Özellik Olup Olmadığı Hakkındaki Düşüncelerine Göre Dağılımı

Cevaplar	Sayı	%
Her zaman	232	49,6
Bazen	215	45,9
Hiçbir zaman	21	4,5
TOPLAM	468	100,0

Utanma Duygusunun insanlarda olması gereken bir özellik olduğuna inanıyor musunuz?” sorusuna tablo 7’de görüldüğü gibi “Her zaman” diyenler %49,6 ile ilk sırada yer alırken “Bazen” seçeneği de %45,9 oranında tercih edilmiştir. “Hiçbir zaman” diyenlerin oranı ise %4,5’te kalmıştır.

Bu tablo bize ilköğretim öğrencilerinde, utanmanın gerekli olduğu inancının ağırlıkta olduğunu gösteriyor. Yani öğrenciler tarafından hayâ (utanma) büyük oranda doğru anlaşılmaktadır. Yine benzer bir soruda “Hiç utanmayan biri olmak ister miydiniz?” sorusuna verilen cevap bu tespitimizi doğrular mahiyettedir.

Tablo 8 İlköğretim Öğrencilerinin Utanmayan Biri Olmak İsteyip-İstemediklerine Göre Dağılımı

	Erkek		Kız		Genel	
Cevaplar	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Evet	63	29,4	130	27,8	130	27,8
Hayır	151	70,6	338	72,2	338	72,2
TOPLAM	214	100,0	468	100,0	468	100,0

Tablo 8’de görüldüğü gibi “Hiç utanmayan biri olmak ister miydiniz?” sorusuna “Hayır” diyenlerin oranı %72,2’dir. Bu oran aynı zamanda utanma (hayâ) duygusunun ve öneminin öğrenciler tarafından bilindiğini gösterirken, %27,8’lik oran “Evet” derken azımsanmayacak kadar olan bu oran, çocukların ahlaki utanmayı fark edemediklerini gösterir. Bu çocukların utanmadan çekingenlik ve utangaçlığı anladığı sonucunu çıkarabiliriz. Eğer hayâyı bilseler veya kastedileni anlamış olsalardı bu sonuç çıkmayabilirdi.

Tablo 9 İlköğretim Öğrencilerinin Davranışlarının Hayâya Uygunluğu İle İlgili Görüşlerini Gösteren Dağılım

	Erkek		Kız		Genel	
Cevaplar	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Her zaman	127	59,3	175	68,9	302	64,5
Bazen	75	35,0	71	28,0	146	31,2
Hiçbir zaman	12	5,6	8	3,1	20	4,3
TOPLAM	214	100,0	254	100,0	468	100,0

Hayânın davranışlardaki etkisini anlamak için hazırladığımız, “Herkese karşı kibar olmaya çalışırım, argo ve küfür etmenin çirkinliğini bilirim, görgü kurallarına uyar, çirkin söz ve davranışlardan kaçınırım.” maddesi ile kendilerini tanımlamalarını istedik. Tablo 9’da görüldüğü gibi “Her zaman” tercihini seçen öğrenciler, erkeklerde % 59,3, kızlarda % 68,9, genele %64,5 yansımıştır “Bazen” tercihini yapan öğrencilerde ise durum tersidir. Erkeklerin oranı daha fazladır. Erkeklerde %35, kızlarda %28 genele %31,2 yansımıştır. “Hiçbir zaman” tercihini seçen öğrenciler de ise erkeklerde %5,6 kızlarda %3,1 genele %4,3 olarak yansımıştır.

Bu tabloya göre ilköğretim öğrencileri davranışlarının hayâya uygun olduğu görüşündedirler diyebiliriz.

Tablo 10 İlköğretim Öğrencilerinin Hayâ (Utanma) Duygusunun
Günümüzdeki Değerine Dair Düşüncelerinin Dağılımı

	Erkek		Kız		Genel	
Cevaplar	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Yeterince önemseniyor	57	26,6	61	24,0	118	25,2
Çoğunlukla önemseniyor	45	21,0	51	20,1	96	20,5
Kısmen önemseniyor	58	27,1	76	29,9	134	28,6
Yeterince önemsenmiyor	54	25,2	66	26,0	120	25,6
TOPLAM	214	100,0	254	100,0	468	100,0

İlköğretim öğrencileri utanma duygusunun günümüzde yeterince önemsenmediğini düşünüyor musunuz?” sorusuna tablo 10’da görüldüğü gibi ilk sırayı “Kısmen önemseniyor” diyenler %28,6’lık oranla alırken, ikinci sırayı da %25,6’lık oranla “Yeterince önemsenmiyor.” düşüncesinin hâkim olduğu görülmektedir. Üçüncü

sırada ise “Yeterince önemseniyor.” düşüncesindekilerin oranı %25,2 iken, dördüncü sırada “Çoğunlukla önemseniyor.” düşüncesinde olanlar %20,5 oranla gelmektedir.

İlköğretim öğrencilerinde hayâ konusunun toplumumuz tarafından önemsendiği görüşünün hâkim olduğu, yine azımsanamayacak oranda bazı öğrenciler, toplumumuzda hayâ konusunda bir şeylerin eksikliğini görmektedirler. Ne tamamen önemsenmiyor, ne de tamamen önemseniyor demekteler. Bazı çocukların hayâyı iyi kavramış ve toplumumuzda hayâyâ ters davranışları gördüğünü, olumsuzlukların farkında olduğunu söyleyebiliriz.

Tablo 11 İlköğretim Öğrencilerinin Sosyal Bir Ortamda Rahat Hareket Edip Etmediklerine Ait Görüşlerinin Dağılımı

	Erkek		Kız		Genel	
Cevaplar	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Her zaman	55	25,7	73	28,7	128	27,4
Bazen	128	59,8	146	57,5	274	58,5
Hiçbir zaman	31	14,5	35	13,8	66	14,1
TOPLAM	214	100,0	254	100,0	468	100,0

“Sosyal bir ortamda rahat hareket ettiğinize inanıyor musunuz?” sorusuna tablo 11’de görüldüğü gibi “Bazen” diyenler %58,5lik bir oranla ilk sırada yer alırken, “Her zaman” diyenlerin oranı %27,4’le ikinci sıradadır. Üçüncü sırada ise %14,1 oranla “Hiçbir zaman” diyenler gelmektedir.

Bazen diyen öğrenciler normal görülse de, özgüvenlerinin tam olarak yerleşmediğini, her zaman diyenlerin ise özgüvenlerinin tam olarak yerleştiğini, hiçbir zaman diyenlerin ise özgüvenlerinin yok olduğunu ve bu çocukların utangaç, çekingen olduklarını söyleyebiliriz. Eğitimlerimizde daha fazla özgüven kazandırmaya yönelik çalışmaların yapılması gerektiği görülmektedir.

3.3. HAYÂ DUYGUSUNUN ŞEKİLLENMESİNDE AİLENİN YERİ

Eğitimin en iyi gerçekleştirileceği yer ailedir. İnsanlar, temel değerlerini yeni nesillere aile aracılığı ile aktarır.⁴⁴⁴ İnsanların eğitim ve bilgi alma yetenekleri, belli bir yaştan sonra değil, aksine hemen ilk yaştan itibaren çalışma halindedir. Bu nedenle terbiye için, bir başlama yeri ve zamanı belirlenememektedir.⁴⁴⁵

Birey ilk dinî ve ahlâkî bilgi ve tutumları ailesinden öğrenir. Çocuğun eğitimi her şeyden önce temel ruhî ihtiyaçların karşılanmasına bağlıdır. Bunlar sevgi, disiplin ve özgürlüktür. Bu üç ihtiyaç, birbiriyle sıkı sıkıya bağlantılıdır. Bebeklikte sevgi ihtiyacı yoğundur, ileri yaşlarda ise sevgi ihtiyacının yanında özgürlüğü sağlama ve disiplin verme gereği ortaya çıkar.⁴⁴⁶

Özellikle okul öncesi dönemde, sosyal ve duygusal gelişim çocuğun sağlıklı bir kişilik yapısı geliştirmesinde ve çevresiyle olumlu bir etkileşim kurabilmesinde önemli rol oynamaktadır. Sosyal ve duygusal gelişimin niteliği anne baba ve çocuk etkileşimi ile yakından ilişkilidir.⁴⁴⁷

Özgüven ve değerler dengesi çocuğunun bağımsızlaşma sürecinde ebeveynlerin sağlıklı yaklaşımlarıyla gerçekleşebilir.⁴⁴⁸

İlk çocuklukta olduğu gibi orta çocuklukta da toplumsallaşmanın etkisi başlangıçta aile ortamı içinde gözlemlenir.⁴⁴⁹ Altı-on yaşlar arasındaki çocukların, davranışlarını anne-babalarından daha fazla denetlediği algısına sahip olduklarını, fakat çocuklar büyüdükçe denetimde bir azalma olduğunu belirtmektedirler. Çocukların bu dönemin gelişim görevleri başarılı olarak öğrenme yeteneklerine yansır. Sıcak ve kabul edici ilişkiler bir bağımsızlık ya da özerklik duygusunu destekler ve çocukların olumlu bir benlik kavramı geliştirmelerine yardımcı olur.

⁴⁴⁴ Atalay Yörükoğlu, Çocuk Ruh Sağlığı, Ank. 1983, s.129, Akt; Mehmet Zeki Aydın, “Ailede Ahlâk Eğitimi”, *Cumhuriyet Ü. İ. F. Der.*, C: 7, S: 2, Sivas-2003, s. 127.

⁴⁴⁵ Beyza Bilgin, *agm.*, s. 471.

⁴⁴⁶ Atalay Yörükoğlu, Çocuk Ruh Sağlığı, Ank. 1983, s.129, Akt; Mehmet Zeki Aydın, “Ailede Ahlâk Eğitimi”, *Cumhuriyet Ü. İ. F. Der.*, C: 7, S: 2, Sivas-2003, s. 127.

⁴⁴⁷ Adalet Kandır ve Yasemin Alpan, “Okul Öncesi Dönemde Sosyal-Duygusal Gelişime Anne-Baba Davranışlarının Etkisi”, *Aile ve Toplum Der.*, C: 4, S: 14, 2008, s. 33.

⁴⁴⁸ Fatih Kılıçarslan ve Mazhar Osman, Çocuğun Eğitiminde Ailenin Rolü, <http://www.manevisosyalhizmet.com/?p=421>, Erş: 12.12.2015.

⁴⁴⁹ Mary J. Gander ve Harry W. Gardiner, Çocuk ve Ergen Gelişimi, Haz: Bekir Onur, İmge Yay., Ank.-2004, s. 295.

Bunu okulda ve yaşıtlar arasında kazanılan başarılar izler. Öte yandan, düşmanca ve reddedici ilişkiler sonuçta çocukların öğretmenler ve yaşıtlar tarafından reddedilmesine ve güvensizlik ve utangaçlık gibi kişilik özelliklerine yansır.⁴⁵⁰

“Yedisinde ne ise yetmişinde odur.” atasözünü destekleyen Freud'a göre yaşamın ilk yedi yılında kişiliğin temelleri oluşur.⁴⁵¹ Dolayısıyla kişilik gelişiminde ilk çocukluk yılları çok önemlidir.⁴⁵² Çocuğu şekillendiren dış etkenlerin başında ailenin tutum ve davranışları gelmektedir.⁴⁵³ Dolayısıyla kişideki hayâ (utanma) duygusu diğer duygular gibi okul öncesinde büyük ölçüde şekillenir ve çocuklar altı yaşına kadar kişilik özelliklerini aileden alırlar, diyebiliriz. İlk çocukluk dönemi hassas bir dönemdir. Zira fertlerin ve ardından da toplumun geleceği bu dönem üzerine kurulur. Bugünün çocukları yarının büyükleridir.⁴⁵⁴

İlk sosyal uyumlarını gerçekleştirirken kendilerine deneyim fırsatı tanınan, özgür bir aile ortamında, yeterince sevgi ve güven içinde büyüyen çocukların ergenlik döneminde başarılı olmaları için gerekli ortam hazırlanmış demektir.⁴⁵⁵

Tablo 12 İlköğretim Öğrencilerinin Üzerinizde Hayâ (Utanma) Duygusunun Yerleşmesini Sağlayan Unsurların Etkisine Göre Dağılımı

	Erkek		Kız		Genel	
Cevaplar	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Ailem	114	51,8	218	61,9	332	58,0
Okulum	47	21,4	78	22,2	125	21,9
Arkadaşlarım	35	15,9	44	12,5	79	13,8
Kitle iletişim araçları	24	10,9	12	3,4	36	6,3
TOPLAM	220	100,0	352	100,0	572	100,0

Utanma (hayâ) duygusunun yerleşmesinde sizin üzerinizde aşağıdakilerden hangisi daha etkilidir? sorusuna tablo 12’da görüldüğü gibi “Ailem” diyenlerin oranı %58,le ilk sırada yer alırken, ikinci sırayı “Okulum” diyenler % 21,9 oranla yer

⁴⁵⁰ Mary J. Gander ve Harry W. Gardiner, *age.*, s. 396.

⁴⁵¹ Haluk Yavuzer, *Çocuk Psikolojisi Remzi Kitabevi Yay., İst.- 2014, s. 74.*

⁴⁵² Ramazan Arı, *age.*, s. 79.

⁴⁵³ Nâci b. Dâyl es-Sultân, *age.*, s. 37.

⁴⁵⁴ Nâci b. Dâyl es-Sultân, *age.*, s. 37.

⁴⁵⁵ Haluk Yavuzer, *age.*, s. 276.

almaktadır. Üçüncü sırayı % 13,8 oranla “Arkadaşlarım” yer alırken son sıradaki “Kitle iletişim araçları” % 6,3 bir orana sahiptir.

Tablodan da görüldüğü gibi çocukta hayânın şekillenmesinde aile en etkili unsurdur. Okul ise aileden sonra gelse de oranı ailenin oranının çok altında olduğunu görmekteyiz. Arkadaşlarından etkilenenlerin olması beklenen durumken, kitle iletişim araçlarının etkisinin çok az olduğu görülmektedir. Bu oran bize kitle iletişim araçlarının etkisinin öğrencilerce fark edilemediğini düşündürmektedir.

Tablo 13 İlköğretim Öğrencilerinin Hayâ Eğitimine En Fazla Önem Verilmesi Gereken Kurum Hakkındaki Görüşlerinin Dağılımı

	Erkek		Kız		Genel	
Cevaplar	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Aile	108	33,9	197	45,2	305	40,4
Okul	110	34,5	136	31,2	246	32,6
Medya	38	11,9	49	11,2	87	11,5
Cami	56	17,6	43	9,9	99	13,1
Diğer:	7	2,2	11	2,5	18	2,4
TOPLAM	319	100,0	436	100,0	755	100,0

“Sizce hayâ eğitimine en fazla önem verilmesi gereken kurum veya kuruluş hangisidir?” sorusuna tablo 13’te görüldüğü gibi % 40,4’lük bir oranla “Aile” ilk sırada yer alırken, kızlar ve erkeklerin tercihinde dikkate değer oranda farklılık olduğu da görülmektedir. Kızlarda % 45,2, erkeklerde ise “Okul” aileden daha fazla tercih görmüş “Aile” % 33,9 “Okul” ise % 34,5 oranındadır. “Okul” seçeneğinin aldığı oran ise %32,6’dır. Bu oran erkeklerde % 34,5 iken, kızlarda %3,2 olduğu görülmektedir. Tabloda üçüncü sırayı %11,5’lik oranla “Medya”nın aldığı görülmektedir. “Medya”yı %13,1’lik oranla “Cami” izlerken “Diğer” seçeneği %2,4 oranındadır.

Bu iki tablo sonuçları da denencelerimizi doğrulamaktadır. Yalnız erkeklerde okul oranının aileden fazla çıktığı da görülmektedir. Buradan hayâ eğitimine ailelerin, kız çocuklarına daha fazla önem verdiklerini göstermekte olduğu sonucunu çıkarabiliriz.

Tablo 14 Anne ve Babalarının, Hayâ Kazandırmada İlköğretim Öğrencilerine Örnek Olup Olmadıklarına Göre Dağılımı

	Erkek		Kız	
Cevaplar	N	%	N	%
Evet	138	64,5	183	72
Hayır	43	20,1	37	14,6
Fikrim yok	33	15,4	34	13,4
TOPLAM	214	100,0	254	100,0

“Anne ve babanız, utanma duygusunu size kazandırmada örnek oluyorlar mı?” sorusuna tablo 14’te görüldüğü gibi “Evet” diyenlerin oranı erkeklerde 64,5 kızlarda 72,0’lık oranla birinci sırada tercih edilmiş, “Hayır” diyenler ise erkeklerde %20,1 kızlarda %14,6 oranla ikinci sırayı almıştır. Üçüncü sırayı ise erkekler %15,4 kızlarda %13,4’lük bir oranla “Fikrim yok “ seçeneği tercih edilmiştir.

Bu tabloda hayâ konusunda anne babanın çocuğa örnek olamadıkları seçeneğinin oranı önemlidir. Bazı ailelerin hayâ konusunda rol modelliğinin yetersiz olması, ailenin çocuğu diğer etken unsurlara teslim ettiği anlamına gelir. Bu ailelerin en azından hayâ konusunda sorunlu olduğu, iyi bir rol model olamadıkları görülmektedir.

Ana-babanın en önemli görevlerinden biri çocuklarına model olmalarıdır. Ana-babanın modelliği sayesinde çocuklar o topluma ve sosyal yaşama uyum sağlamayı öğrenirler. Uyumlu insanlar olarak yetişebilmeleri için çocukların ana-babalarından bir insanı sevebilmeyi, içli dışlı olmayı, duyguları tanıyıp uygun bir tarzda ifade etmeyi öğrenmeleri gerekir. Ayrıca çocukların kendi haklarını uygarca ve hakkaniyetle nasıl koruyacaklarını, bedensel, duygusal ve zihinsel sınırlarını belirlemeyi, çalışma ve azimle nasıl sonuç elde edileceğini de ana babalarından öğrenmeleri gerekir.⁴⁵⁶ Dolayısıyla ailenin kendinde olmayı çocuğa kazandırması beklenemez. Hayânın girmediği bir ailede çocuğun hayâ sahibi olması çok zordur.

Demokratik bir ailede sevgi, hoşgörü görmüş, sorumluluk sahibi, sağlıklı kişiliğe sahip bireyler yetişir. Bu kişiler sağlıklı tutum ve davranışlar sergilerler.

⁴⁵⁶ Doğan Cüceloğlu, *İçimizdeki Çocuk*, Remzi Kitabevi Yay., İst.-1997, s. 98-99.

Hayâ eğitiminde özellikle bebeklik ve ilk çocukluk döneminde disiplin kazanma çok önemlidir. Disiplin, insanın yapmak istedikleri ile toplumun kısıtlamaları ve çevrenin istekleri arasında denge kurma gereğinden kaynaklanır.⁴⁵⁷

Disiplin, çocuğun benlik saygısını zedelemeyen, kendi kendini denetleme yeteneği kazandırmaktır.⁴⁵⁸ Bu anlamda çocuğun davranışlarını disiplin altına almak, ona kullanılabilir özgürlük alanını öğretmek demektir. Çünkü çocuğu tamamen özgür bırakmak, başkalarının haklarını çiğnemeyle veya kendisine ve çevresine zarar vermekle sonuçlanabilir. Disiplin bir anlamda çocuğun çevresine verebileceği zararlardan korunmasını amaçlamaktadır.⁴⁵⁹

Aile içindeki duygusal etkileşimin azalmasında, anne ya da babadan birinin kaybı veya ayrılıkları, çocuğu reddetme, ihmal etme, tutarsız davranma, aşırı baskıcı veya aşırı hoşgörölü tavırlar gösterme gelmektedir. Ailede duygusal etkileşim eksikliği tüm gelişim alanlarına özellikle sosyal ve duygusal gelişime olumsuz etkide bulunmaktadır.⁴⁶⁰

Tablo 15 Büyüklerin Öğrencilere Olumsuz Eleştirilerini Gösteren Dağılım

	Erkek		Kız		Genel	
Cevaplar	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Her zaman	9	4,2	8	3,1	17	3,6
Çoğunlukla	9	4,2	6	2,4	15	3,2
Bazen	90	42,1	102	40,2	192	41,0
Hiçbir zaman	106	49,5	138	54,3	244	52,1
TOPLAM	214	100,0	254	100,0	468	100,0

“Büyükleriniz size ‘Utanmıyor musun, utanmaz, yüzün kızarmıyor mu?’ gibi sık sık olumsuz eleştirilerde bulunuyorlar mı?” sorusuna tablo 16’da görüldüğü gibi “Hiçbir zaman” diyenler %52,1’lik bir oranla ilk sırada yer alırken “Bazen” diyenler %41’lik oranla ikinci sırada yer almaktadır. “Her zaman” diyenlerde %3,6’lık bir

⁴⁵⁷ Dodurgalı, Ailede Çocuğun Din Eğitimi, s.211., Akt; Mehmet Zeki Aydın, “Ailede Ahlâk Eğitimi”, *Cumhuriyet Ü. İ. F. Der.*, C: 7, S: 2, Sivas-2003, s. 132.

⁴⁵⁸ Akyüz, Ulusal ve, s.254. Akt; Mehmet Zeki Aydın, *agm.*, s. 132.

⁴⁵⁹ Mehmet Zeki Aydın, *agm.*, s. 132.

⁴⁶⁰ Adalet Kandır ve Yasemin Alpan, *agm.*, s. 36.

oranla üçüncü sırayı alırken, dördüncü sırayı da “Çoğunlukla” diyenler %3,2’lik oranla yer almaktadır.

Tablodan ailelerin önemli ölçüde bilinçli ve eğitim ilkelerine uygun davrandıkları sonucunu çıkarabiliriz. Anne-babalar, çocukta zaman zaman görülebilecek ahlâk dışı veya hayâ dışı istenmeyen davranışların giderilmesi konusunda sabırlı ve hassas olunmalıdır.

Eğitimde sevgi saygı esastır. Evde okulda yeterince sevgi bulamayan çocuk sevgiyi dışarıda arar. Sevmek, çocuğun gelişimi için gıda gibi gereklidir.⁴⁶¹ Sevgi merkezli eğitim, hayâ ve merhamet duygularını canlı ve güçlü tutar. Çünkü utanması ve acıması olmayanın sevgi ve şefkati de olamaz.⁴⁶² Sevginin isbatı ilgidir.⁴⁶³ Bağırılan, ceza verilen, baskı uygulanan, şiddet gösterilen çocuğun içinde izler kalmaktadır. Ezilen çocuk, ezilmeye alışmış çocuk olur. Cezayla, baskıyla, şiddetle çocuk terbiyesi olmaz.⁴⁶⁴

Tablo 16 İlköğretim Öğrencilerinin Utanılacak Bir Davranış Yaptığı Zaman, Anne-Babanın Tepkisini Değerlendirmelerine Göre Dağılımı

	Erkek		Kız		Genel	
Cevaplar	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Kızıyorlar	120	56,1	153	60,2	273	58,3
Dövüyorlar	9	4,2	10	3,9	19	4,1
Bir şey demiyorlar	29	13,6	24	9,4	53	11,3
Diğer	56	26,2	67	26,4	123	26,3
TOPLAM	214	100,0	254	100,0	468	100,0

“Utanılacak bir davranış yapıldığında, anne-babanızın tepkisi ne oluyor?” sorusuna tablo 17’de görüldüğü gibi “Kızıyorlar” diyenler %58,3’lük oranla ilk sırada yer alırken, “Diğer” diyenlerde %26,3’lük oranla ikinci sırada yer almaktadır. “Bir şey demiyorlar.” diyenler %11,3’lük oranla üçüncü sıradadır. “Dövüyorlar” diyenler %4,1’lik oranla son sırada yer almaktadır.

⁴⁶¹ Sait Çamlıca, *Çocuk Eğitiminde 33 Hata*, Okuyorum Yay., İst. - 2007, s. 20-22.

⁴⁶² Vehbi Vakkasoğlu, *age.*, s. 236.

⁴⁶³ Sait Çamlıca, *age.*, s. 32.

⁴⁶⁴ Adem Güneş, <http://www.ademgunes.com/ezdiginiz-cocuk-ezilmeye-alismis-cocuk-olur/>, Erş: 10.11.2015.

Tablo 17 İlköğretim Öğrencilerinin, Ailenin Hayâ Duygusunu Çocuğa Nasıl Kazandıracağına Dair Görüşlerine Göre Dağılımı

	Erkek		Kız		Genel	
Cevaplar	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Örnek davranış sergileyerek	120	56,1	144	56,7	264	56,4
Nasihat ederek	72	33,6	91	35,8	163	34,8
Zamana bırakılarak	15	7,0	16	6,3	31	6,6
Diğer	7	3,3	3	1,2	10	2,1
TOPLAM	214	100,0	254	100,0	468	100,0

Aileye yönelik: “Sizce, aile utanma duygusunu çocuğa nasıl kazandırır?” sorusuna, tablo 18’de görüldüğü gibi “Örnek davranış sergileyerek” diyenlerin oranı %56,4’la en yüksek oranı alarak ilk sırada gelirken, “Nasihat ederek” diyenlerin oranı % 34,8 ile ikinci sırada, “Zamana bırakılarak” diyenler ise % 6,6 oranla üçüncü sırada yer almıştır. “Diğer” diyenler ise oranı ise %2,1’dir.

Bu oranlardan da anlaşılıyor ki, aile eğitiminde en etkili yöntem aile bireylerinin çocuklara rol model olmalarıdır. Davranışların uygulayarak göstermenin anlatma ve telkinden daha etkili olduğunu burada açıkça görmekteyiz. Öyleyse aile bireyleri, aile içerisindeki tutum ve davranışlarıyla çocuklarını hayâli bir birey olarak yetiştirmeye özen göstermelidirler.

Tablo 18 İlköğretim Öğrencilerinin Utanma Duygusunun Hangi Cins Karşısında Daha Çok Belirdiğine Dair Görüşlerine Göre Dağılımı

	Erkek		Kız		Genel	
Cevaplar	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Hem cinsim karşısında daha çok beliriyor	25	11,7	32	12,6	57	12,2
Karşı cinsim karşısında daha çok beliriyor.	89	41,6	104	40,9	193	41,2
Her ikisi de aynı oranda beliriyor.	100	46,7	118	46,5	218	46,6
TOPLAM	214	100,0	254	100,0	468	100,0

Deneklere “Utanma duygunuz hangi cins karşısında daha çok beliriyor?” diye sordüğümüzda, tablo 20’de görüldüğü gibi “Her ikisi de aynı oranda beliriyor.” diyenler %46,6 ile sırada, “Karşı cinsin karşısında daha çok beliriyor.” diyenlerin oranı %41,2 ile ikinci sıradadır. “Hem cinsim karşısında daha çok beliriyor.” diyenlerin oranı %12,2 ile üçüncü sırada yer almıştır.

Anne ve baba çocuğuna cinsellik ile ilgili temel bilgileri ahlaki ve dini sınırlılıklar içinde (hayâ sınırlarını aşmadan) vermelidir ve ertelememelidir. Çünkü cinsel eğitim ertelendiğinde çocuktaki merak duygusunun etkisinden yararlanan diğer etmenler yanlış bir eğitime neden olabilir.⁴⁶⁵

Her konuda olduğu gibi cinsiyet konusunda da anne, baba, ağabey, abla çocuğa ilk rol modelidir. Çocuklar anne babanın söylediklerinden çok yaptıklarını uygular, ailede sözleri ile fiilleri birbirini tutmuyorsa aile güvenilirliğini çocuğun gözünde yitirir. Cinsiyet açısından temel özelliklerin kazanıldığı bu dönemde, model aldığı yetişkini taklit etmesi doğal olduğu için; çocuğun modelde gördüklerini tekrarlamasına denetimli olarak izin verilmelidir.⁴⁶⁶

Doğumdan sonra anne-babalar, abla, ağabeyler ve diğer tüm yetişkinler bebeğe cinsiyetiyle ilgili mesajlar vermektedirler. Bu mesajların bir kısmı sözel olabileceği gibi bir kısmı da sözel olmayan mesajlardır. Örneğin vücudun bazı bölgelerine dokunulmaması veya gösterilmemesi, hakkında konuşulmaması gerektiği de bu mesajlara örnek verilebilir. Bunlar gerçekte planlayarak ve bilinçli yapılan şeyler değildir. (Halstead ve reiss, 2003: 172). Evde anne-babanın birbirlerine hitap şekilleri, konuşma tarzları, birbirlerine dokunmaları veya uzak durmaları bile plansız cinsel eğitimin bir parçasıdır.⁴⁶⁷

Cinsel eğitim mahremiyet ölçüleri içinde küçük yaşlarda aile tarafından verilmelidir.

Çocuğunuza mahremiyet anlayışını kazandırmaya çalışırken, zorlayarak, korkutarak katı bir disiplinle yaklaşmamaya dikkat edilmelidir. Aksi takdirde

⁴⁶⁵ İsmihan Artan, *agm.*, s. 218.

⁴⁶⁶ Ş Mehmet Yapıcı “İlköğretim ... Hazırbulunuşluk Düzeyleri”, *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi* www.InsanBilimleri.com, Erş: 24.04.2016.

⁴⁶⁷ İsmihan Artan, *agm.*, s. 219.

çocuklar ya söylenenin zıddını yapan ya da konuşmayan, özgüveni eksik bireyler olarak karşımıza çıkabilir.⁴⁶⁸

3.4. HAYÂ EĞİTİMİNDE AKRANLARIN YERİ

Tablo 19 İlköğretim Öğrencilerinin Anne-Babanın Arkadaş Seçimlerine Müdahale Edip Etmediklerine Göre Dağılımı

	Erkek		Kız		Genel	
Cevaplar	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Her zaman dikkat ediyorlar	158	73,8	193	76,0	351	75,0
Bazen dikkat ediyorlar	45	21,0	51	20,1	96	20,5
Hiçbir zaman dikkat etmiyorlar	5	2,3	8	3,1	13	2,8
Diğer	6	2,8	2	0,8	8	1,7
TOPLAM	214	100	254	100	468	100

“Anne veya babanız arkadaş seçiminize dikkat ediyorlar mı?” sorusuna tablo 21’de görüldüğü gibi “Her zaman dikkat ediyorlar” diyenlerin oranı %75 ile ilk sırada yer alırken, “Bazen dikkat ediyorlar” diyenlerin oranı %20,5’lik bir oranla ikinci sırada yer almaktadır. Üçüncü sırayı ise “Hiçbir zaman dikkat etmiyorlar” diyenler %2,8lik oranla yer almaktadır. Dördüncü sırada ise %1,7 ile “Diğer” seçeneğini işaretleyenler gelmektedir.

Her çocuğun akran ilişkilerine son derece dikkat edilmelidir. Çünkü hayâ eğitiminde de bu önemli bir husustur. Çocuklar iyi arkadaşlar seçmeye yönlendirilmelidir. Çünkü çocuktaki hayâ duygusunun gelişimindeki dış etkenlerden biri de akran ilişkileridir. İyi arkadaşlar iyi yönde, kötü arkadaşlar kötü yönde çocuğu etkileyecektir.

⁴⁶⁸ Sedat Ertekin, Çocuklarda Mahremiyet Eğitimi, <http://www.gonuldergisi.com/cocuklarda-mahremiyet-egitimi-egitimci-sedat-ertekin.html>, Erş: 20 03 2016.

Tablo 20 İlköğretim Öğrencileri Utandıklarında Arkadaşlarının Onlara Karşı Tutumlarına Dair Görüşlerine Göre Dağılımı

	Erkek		Kız		Genel	
Cevaplar	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Takdir ediyorlar	26	12,1	41	16,1	67	14,3
Alay ediyorlar	59	27,6	56	22,0	115	24,6
Görmezden geliyorlar	94	43,9	130	51,2	224	47,9
Diğer	35	16,4	27	10,6	62	13,2
TOPLAM	214	100	254	100	468	100

“Utanma duygunuz ön plâna çıktığında arkadaşlarınız tarafından nasıl değerlendiriliyorsunuz?” sorusuna tablo 22’de görüldüğü gibi “Görmezden geliyorlar” şikkını erkeklerin %43,9’u, kızların da %51,22’si, toplam %47,9 ilk sırada yer alırken dikkat çeken bir diğer durum kızlar ile erkekler arasında %7,1 oranında fark belirmesidir. Görmezden gelindiğini tercih eden kızlar daha fazladır. “Alay ediyorlar.” diyenlerin oranı %24,6’le ikinci sırada yer almaktadır. “Diğer” %13,2’lik bir oranla üçüncü sırada yer almaktadır. Asıl dikkat çeken ise “Takdir ediyorlar.” diyenlerin %14,3’lük bir oranla son sırada olmasıdır.

Çocuklardaki hayâ (utanma) anında akranlarının büyük oranda görmezden gelmeleri, normal görmeleri anlamına gelmekte ve sağlıklı bir durumu gösterir. Bu tabloda alay edenlerin oranı önemlidir. Utanmayı bilip yaşamayan çocuklar bu tepkide bulunur. Bu çocuklarda hayânın gelişmediğinin yanında eğitimlerindeki eksikliklerini de göstermektedir.

Tablo 21 İlköğretim Öğrencilerinin Arkadaşlarının Utanılacak Davranışlarına Karşı Gösterecekleri Tavra Göre Dağılımı

	Erkek		Kız		Genel	
Cevaplar	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Hemen uyarırım	99	46,3	89	35,0	188	40,2
Uygun bir zamanda uyarırım	77	36,0	134	52,8	211	45,1
Arkadaşımla ilişkiimi keserim	15	7,0	6	2,4	21	4,5
Hiçbir tepkide bulunmam	23	10,7	25	9,8	48	10,3
TOPLAM	214	100	254	100	468	100

“Arkadaşınız utanılacak bir davranış sergilese ona nasıl bir tepkide bulunursunuz?” sorusuna tablo 23’te görüldüğü gibi “Hemen uyarırım.” diyenlerden erkekler %46,3, kızlar %35, toplamda ise %40,2’lik orandadır. “Uygun bir zamanda uyarırım.” diyen erkeklerin %36’sı, kızların %52,8’i, toplamda %45,1’lik bir oranla en fazla tercih edilen seçenek olurken ilk iki seçenekte kız ve erkeklerin oranları büyük farklılık göstermektedir. “Hemen uyarırım.” diyen erkekler %11’lik bir oranla kızlardan daha fazla tercih etmişler. “Uygun bir zamanda uyarırım.” seçeneğinde de kızlar erkeklerden %16,8’lik oran fazlalığı ile tercih etmiştir. “Hiçbir tepkide bulunmam.” diyenlerde ise erkeklerde %10,7 kızlarda %9,8 toplamda da %10,3 oranla tercih görerek üçüncü sırada yer almışken, dördüncü sırayı da “Arkadaşım ile ilişkiyi keserim.” diyenler almaktadır.

3.5. HAYÂ EĞİTİMİNDE MEDYANIN ETKİSİ

Kitle iletişimde hedef, toplumun tümüdür. Bir taraftan hem toplumu kendi öz kimliği içerisinde tanımlayacak ortak bir kültürün ya da ideolojinin oluşup yaygınlık kazanmasında, hem de yeniliklerden ve olup bitenden tüm bireylerin haberdar olmasında; diğer taraftan ise, bilgilendirme, öğrenme ve eğlenme gibi toplumsal dinamiklerin gerçeklik kazanmasında kitle iletişim araçları, önemli ölçüde işlev yürütür.⁴⁶⁹

Günümüzde “çocuk ve medya” konusu giderek güncel ve küresel bir sorun haline gelmiş bulunmaktadır. Bilindiği gibi TV, özellikle taklit yoluyla öğrenen çocuk için, etkili bir öğrenme aracıdır. Televizyon filmlerindeki kahramanlar, önemli birer özdeşim modeli oluştururlar.⁴⁷⁰

Birçok araştırma, XXI. yüzyılda ortaya çıkan dijital teknolojilerden dolayı yaşam ile okul arasında bölünmüşlük yaşandığını ortaya koymaktadır. Yaşam ile okul arasında yaşanan bu bölünmüşlükte, günlük yaşam dijital teknolojilere bağlı popüler kültür ürünlerinin (tv, internet, bilgisayar oyunları, müzikler vb.)

⁴⁶⁹ Guş Nurettin, “Yazılı Basın ve Aile”, Türk Yurdu, C. X, S. 40, Ank.1990, 65-66; Eroğlu Feyzullah, “Kitle İletişiminden Kitle Toplumuna”, Türk Yurdu, C. X, S. 36, Ank.1990, 21-22, Akt; Abdülkerim Bahadır, “Çocukluk Dönemi Din ve Değer Yapılanmasında Tv Yayınlarının Olumsuz Etkileri Ve Çözüm Önerileri” (Ed. Mehmet Bayyigit), *Selçuk Ü., İ.F. Der.*, S:20, Güz-2005, s. 30.

⁴⁷⁰ Halûk Yavuzer, *1.Türkiye Çocuk ve Medya Kongresi-Bildiriler kitabı*, Haz: Halûk Yavuzer ve Mustafa Ruhi Şirin, Çocuk Vakfı Yay., C: 1, İst.-2013, s. 5.

hâkimiyetinde bir görüntü çizerken; okul yaşamı, eğitimcilerin otoriter kararları doğrultusunda belirledikleri “öğrencilere uygun, zararsız!” içeriğin hâkimiyetinde bir görüntü içerisinde. Günümüzde değişen iletişim biçimleri ve alışkanlıkları neticesinde, okullar ve sınıflar basılı eserlerin hâkim olduğu tek ortam haline gelmiştir. Okul dışındaki yaşam ise bilgisayar oyunlarının, filmlerin, internet sitelerinin, akıllı telefonların, tabletlerin, yüksek tirajlı gazete ve dergilerin iletileri tarafından sarılmış durumdadır.⁴⁷¹

Medya iletileri ve araçları her yaştan bireyin hayatını etkilediği gibi öğrencilerin de hayatlarını etkilemektedir.⁴⁷² Kısaca ifade etmek gerekirse uyanık olduğumuz zaman dilimi içerisinde ya doğrudan ya da dolaylı olarak medya iletilerinin bazen gönüllü, bazen de zorunlu alıcıları konumundayız.⁴⁷³

Çocuk, gelişim ve din psikologlarından oluşan uzman görüşlerine başvurmadan çocuk benliği ile dini tecrübe süreçlerinin gelişimi yeterince dikkate alınmadan yapılan programlar, çocuğun sadece Tanrı tasavvurlarının kırılmasını değil, aynı zamanda dünyaya ve evrene olması gerektiği gibi anlam verememesi sonucunu da doğurabilmektedir. Oysa dini tecrübenin çocukta ahlaki anlamda olumlu ve kişiliğini geliştirici etkileri bilinmektedir.⁴⁷⁴

Postman, televizyonun enformasyonu sayesinde çocuk ve yetişkin arasındaki bütün sırların ifşa olmasıyla çocuk masumiyetinin kaybolduğunu söyler. Oysa çocuğun safiyetini sürdürebilmesi, varoluşsal bir hakkıdır ve medya yayınlarında buna uygun zemin hazırlamak, çocuğa saygının bir göstergesidir.⁴⁷⁵ Çocukların yaygın biçimde kullandıkları ve kontrolsüz biçimde paylaşımında bulunabildikleri medya kullanımı konusunda farkındalık geliştirmeleri önemlidir.⁴⁷⁶ Çünkü medya, bilgilendirme ve eğlendirme misyonuyla birlikte, farkında olarak veya olmayarak,

⁴⁷¹ Sait Tüzel, *Okul İle Öğrenci Yaşamı Arasındaki Duvarları Yıkarak: Popüler Medyayı Sınıfa Taşımak* 1. Türkiye Çocuk ve Medya Kongresi-Bildiriler kitabı, Haz: Halûk Yavuzer ve Mustafa Ruhi Şirin, Çocuk Vakfı Yay., C: 1, İst.-2013, s. 13.

⁴⁷² Sait Tüzel, *age.*, s. 13.

⁴⁷³ *Ae.*, s. 14.

⁴⁷⁴ Ebubekir Çakmak “Öğretim Programlarında Bir Katılım Biçimi Olarak Medya Yazarlığı”, 1. Türkiye Çocuk ve Medya Kongresi-Bildiriler kitabı haz. Halûk Yavuzer, Mustafa Ruhi Şirin, Çocuk Vakfı Yay., C: 1, İst.-2013, s. 43-44.

⁴⁷⁵ Ahmet Albayrak, “Çocuğa Saygılı Medya Anlayışı”, 1. Türkiye Çocuk ve Medya Kongresi-Bildiriler kitabı haz. Halûk Yavuzer, Mustafa Ruhi Şirin, Çocuk Vakfı Yay., C: 1 İst.-2013, s. 202-203.

⁴⁷⁶ Sait Tüzel, *age.*, s. 13.

özellikle türlü etkilere açık çocuğun algı dünyasını, önceden belirlemiş olduğu kültürel bir formla yeniden yapılandırma sürecinin aktörü olabilmektedir.⁴⁷⁷

Bilgi, haber, eğlence gibi ihtiyaçlar yanında bir de zehirli tarafı olan cinsellik ve müstehcenlik, saldırganlık ve şiddet, kötü model (şahıs ve davranışlar), dine ve değerlere aykırılık, kötü din görevlisi ve dindar imajı, özentisi ve lüks tüketim, Hristiyan misyonerliği, zararlı alışkanlıklar, argo dil ve laubalilik yanı sıra toplumda bu tür medya etkinlikleri yalan, hırsızlık, dalkavukluk, düzenbazlık vb. ahlaksızlık meşrulaştırıp hayâ, iffet (namus), ahlak ve milli değerleri bozmaktadır.⁴⁷⁸

Televizyon, bireylerin topluma yabancılaşmasına, kendi kendilerine yabancılaşmasına, psikolojik sorunlarının artmasına ve bunların toplumsal sorun haline gelmesine, tekilleşme ve toplumsal duyarsızlaşmaya, çıkarıcılığın ve güvensizliğin artmasına, toplumda ahlakın bozulmaya, değerlerin sömürü malzemesi olarak kullanılmasına, cinselliğin aşırı şekilde ön plana çıkartılarak, sömürü ve tüketim malzemesi haline getirilmesine, bireylerin, duygu ve düşünce dünyalarına müdahale edilmesine, genel olarak, kültürel kirliliğin her alanda artmasına neden olmaktadır. Bu bağlamda, medyayı ciddi sorgulamalara, analizlere tabi tutmak gerekir.⁴⁷⁹

Çocuğun özgürlük ve saygınlık içinde sağlıklı ve normal biçimde beden, fikir ve ruh gelişiminin sağlanabilmesi için güvenliğinin korunması gereklidir.(Akyüz, 2000: 79-82)⁴⁸⁰ Açık havada oynaması gereken, en azından ailesi ile nitelikli vakit geçirmesi gereken çocuklar aileden çok başkalarından etkilenmektedir. Artık her evde mevcut olan TV, PC, tablet, akıllı telefon gibi dijital dadılar, çocukların eğitiminde önemli derecede etkili olmaktadır.⁴⁸¹

⁴⁷⁷ Ahmet Albayrak, *age.*, s. 203.

⁴⁷⁸ Abdülkerim Bahadır, *agm.*, s. 33.

⁴⁷⁹ Tahir Karaboğa, “Bir Kitle İletişimsizlik Aracı Olarak Televizyon” mak., Ank. Ü. İletişim F. http://www.ilefarsiv.com/id/yazi_4.htm, Erş: 01.03.2016.

⁴⁸⁰ Ahmet Albayrak, *agm.*, s. 204.

⁴⁸¹ Medya, <http://bayder.com.tr/ulkemizde-tv-bagimliliği/>, Erş:12.12.2015.

Tablo 22 İlköğretim Öğrencilerinin Günde Ortalama Kaç Saat Televizyon Seyretmelerine Göre Dağılımı

	Erkek		Kız		Genel	
Cevaplar	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Hiç seyretmiyorum	4	1,9	6	2,4	10	2,1
1 saat kadar	59	27,6	60	23,6	119	25,4
2 saat kadar	72	33,6	87	34,3	159	34,0
3 saat kadar	23	10,7	60	23,6	83	17,7
4 saat kadar	30	14,0	19	7,5	49	10,5
5 saat kadar	6	2,8	7	2,8	13	2,8
6 saat ve üzeri	20	9,3	15	5,9	35	7,5
TOPLAM	214	100,0	254	100,0	468	100,0

“Günde ortalama kaç saat televizyon seyrediyorsunuz?” sorusuna “2 saat kadar” diyenler %34,0 oranla ilk sırada yer alırken, 1 saat kadar %25,4 oranla ikinci sırada yer almaktadır. 4 saat kadar %10,5 oranla üçüncü sırada yer almıştır. 5 saat kadar % 2,8 oranda kalmıştır. 6 saat ve üzeri %7,5 oranla dördüncü sırada yer almıştır. Hiç seyretmediğini belirtenler ise %2,1’lik bir oranda kalmıştır.

Araştırmadan elde edilen bulgulara göre; örneklem grubunun çoğunluğunun günde ortalama 1 ila 2 saat arasında televizyon izlediği, görülmektedir. Bu veriler televizyonun çocukların hayatındaki yerini ve önemini gösterir.

Çocuğun ruhsal gelişiminde, eğitiminde ne kadar etkili olduğu bilinen bir gerçektir. Televizyon izlemenin çocuğa fayalı ve zararlı yönleri vardır. Zararsız olanları, kontrollü izlediğini varsayarsak, tatil günlerinde bu kadar televizyon izleme normal karşılanabilir. Okulların açık olduğu zamanlarda tv izleme süresinin daha kısa tutulması, çocuk eğitimi açısından daha faydalı olur.

Tablo 23 İlköğretim Öğrencilerinin Daha Çok Hangi Tür Televizyon Programlarını İzlemelerine Göre Dağılımı

	Erkek		Kız		Genel	
Cevaplar	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Spor	85	22,1	49	11,5	134	16,5
Magazin	28	7,3	28	6,6	56	6,9
Belgesel	57	14,8	41	9,6	98	12,1
Haber	57	14,8	45	10,5	102	12,6
Sinemalar-Dizi	94	24,5	148	34,7	242	29,8
Çizgi film	63	16,4	116	27,2	179	22,1
TOPLAM	384	100,0	427	100,0	811	100,0

“Daha çok hangi tür televizyon programlarını seyrediyorsunuz?” sorusuna tablo 25’de görüldüğü gibi en çok izlenen programların başında %29 ‘la “Sinemalar-diziler” gelirken %22,18’le “Çizgi film” seçeneği geliyor, “Spor” %16,5 ile üçüncü stada yer alırken, “Haber” %12,6’ dördüncü sırayı almıştır. Yine aynı orana yakın %12,1’le “Belgeseller” gelirken, %6,9’lik oranla “Magazin” son sırada kalmıştır.

Çocuklarda hayâ eğitimini anne-baba ve okul gerekli şekilde verseler de, televizyon ve internetin kontrolsüz, sınırsız kullanımları, bu eğitimi zedeleyecek belkide yok edecektir.

Tablo 24 İlköğretim Öğrencilerinin Seyrettiği Televizyon Programlarını Anne-Babalarının Denetlemelerine Göre Dağılımı

	Erkek		Kız		Genel	
Cevaplar	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Her zaman denetliyorlar	106	49,5	149	58,7	255	54,5
Bazen denetliyorlar	87	40,7	88	34,6	175	37,4
Hiçbir zaman denetlemiyorlar	21	9,8	17	6,7	38	8,1
TOPLAM	214	100,0	254	100,0	468	100,0

“Anne-babanız sizin seyrettiğiniz televizyon programlarını denetliyorlar mı?” sorusuna tablo 26’da görüldüğü gibi “Her zaman denetliyorlar.” diyenler, erkeklerin %49,5’i, kızların %58,7’si, toplamda ise %54,5’i oranındadır. “Bazen denetliyorlar.” diyenlerin oranı; erkeklerde %40,7, kızlarda % 34,6, toplamda %37,4’dür. “Hiçbir zaman denetlemiyorlar.” diyenlerin oranı ise; erkeklerde %9,8, kızlarda %6,7, toplamda %8,1’dir.

Tablodan, çocukların izlediği televizyon programlarının, anne-babalarınca kontrol edildiğini düşündükleri görülmektedir. Bizim çalışmamızın başındaki denencemize göre ailenin denetlemede yetersiz kaldığını düşünmekteydik fakat öğrenciler yeterli olduklarını tercih etmektedirler. Yinede diyebiliriz ki hayâ gelişiminde çok önemli etkilere sahip iletişim araçları aileler tarafından titizlikle takip edilmeli ve kontrolü elden bırakmamalıdır.

Tablo 25 İlköğretim Öğrencilerinin Televizyonun Utanma (Hayâ) Duygusu Üzerindeki Etkisini Değerlendirmelerine Göre Dağılımı

	Erkek		Kız		Genel	
Cevaplar	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Olumsuz yönde etkiliyor	89	41,6	116	45,7	205	43,8
Olumlu yönde etkiliyor	31	14,5	46	18,1	77	16,5
Hiçbir şekilde etkilemiyor	76	35,5	71	28,0	147	31,4
Diğer	18	8,4	21	8,3	39	8,3
TOPLAM	214	100,0	254	100,0	468	100,0

“Televizyonun hayâ duygusu üzerindeki etkisini nasıl değerlendiriyorsunuz?” sorusuna tablo 27’de görüldüğü gibi “Olumsuz yönde etkiliyor.” diyenlerin oranı % 43,8’iken, “Hiçbir şekilde etkilemiyor.” diyenlerin oranı % 31,4, “Olumlu yönde etkiliyor.” diyenler ise %16,5 orandadır. “Diğer” % 8,3’lük oranda kalmıştır.

Daha henüz eleştirel bir zekâ geliştiremediğinden dolayı çocuk, kitle iletişim araçları karşısında en hassas kitledir. Dolayısıyla bu araçlar çocuğun davranışlarını, hayat biçimini daha çok etkiler. Yalnız kitle iletişim araçlarını bütünüyle olumlu ya da olumsuz olarak nitelendirmek elbette yanlış olur. Burada anne babaya düşen

görev, bu araçların iyi yönlerinden çocuklarının yararlanmalarını sağlamak ve zararlarından korumaktır.⁴⁸²

Çocuğun ahlakını etkileyecek medya, internet, sinema gibi unsurlara karşı uyarılıp, zararlı, yıkıcı etkilerini aile ve okulda giderebilecek önlemler alınmalıdır.

Çocuğun her gün internet ve bilgisayar kullanımına ayırdığı vakti belirlemeniz ve takibini yapmanız önemlidir. Evinizde sınırsız internetiniz olsa bile sınırlı kullanım olmalıdır. Bunu yaparken katı uygulamalardan sakınılmalıdır. Bunun yerine sorumluluklarını yerine getirdiği takdirde belirlenen zaman aralığında kullanabileceği ifade edilerek bilgisayarı ortak çalışma odası, koridor, salon gibi yetişkinlerin kolay takip edeceği alanlara koymak daha doğru olur.

3.6. İNANCIN HAYÂ EĞİTİMİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Tablo 26 İlköğretim Çağındaki Çocukların Dinî Bilgilerini Çoğunlukla Nereden Veya Kimden Öğrendiklerine Göre Dağılımı

Cevaplar	Erkek		Kız		Genel	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Ailemden	127	36,7	189	36,5	316	36,6
Okulumdan	91	26,3	126	24,3	217	25,1
Din görevlilerinden	68	19,7	83	16,0	151	17,5
Kitaplardan	56	16,2	100	19,3	156	18,1
Diğer	4	1,2	20	3,9	24	2,8
TOPLAM	346	100,0	518	100,0	864	100,0

Dinî bilginizi çoğunlukla nereden veya kimden öğrendiniz? sorusu ile çocukların dini eğitimlerinde etkili olan öğretmenlerin tespiti düşünülmüştür. Tablo 28’de görüldüğü gibi, dinî bilgimi “Ailemden” diyenler %36,6 ile ilk sırada yer alırken, “Okulumdan” diyenlerin oranı %25,1’le ikinci sırayı almaktadır. Daha sonra %18,1’lik oranla “Kitaplardan” diyenler gelmektedir. “Din görevlilerinden” diyenlerin oranı ise %17,5 olduğu görülüyor. “Diğer” diyenler ise %2,8 oranında kalmaktadır. Burada da görüldüğü gibi, çocukların eğitiminde aile eğitimi son derece etkilidir.

⁴⁸² Mehmet Zeki Aydın, “Ailede Ahlâk Eğitimi”, *Cumhuriyet Ü. İ. F. Der.*, C: 7, S: 2, Sivas-2003, s. 141.

Tablo 27 Öğrencilerin Gözünde, Dinî Emir Ve Yasaklarını Uygulayan Kişi İle Hayâ Arasındaki İlişki Algısına Ait Görüşlerin Dağılımı

	Erkek		Kız		Genel	
Cevaplar	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Kesinlikle denilebilir	125	49,2	95	44,4	220	47,0
Emin değilim	93	36,6	81	37,9	174	37,2
Zannetmiyorum	24	9,4	36	16,8	60	12,8
Diğer	12	4,7	2	0,9	14	3,0
TOPLAM	254	100	214	100	468	100

“Sizce dinî emir ve yasaklarını uygulayan kişi, utanma (hayâ) duygusuna da sahiptir denilebilir mi?” sorusu ile öğrencilerin gözünde dindar bir kişi algısı ile utanma ilişkisi nasıl görülmektedir. Tablo 29’da görülüyor ki dindar bir kişi utanma duygusuna “Kesinlikle sahiptir.” diyenler %47’lik bir oranla ilk sırada yer alırken “Emin değilim.” %37,2 oranla ikinci sırada, “Zannetmiyorum.” %12,8 oranla üçüncü sırada yer almıştır. “Diğer” diyenler % 3 orandadır. Oranlarda çocukların düşünceleri değil dindar görünümlü kişilerin bıraktıkları intiba ile alakalı görüş olduğu için burada sorgulanması gereken dindar kesimdir.

Tablo 28 İlköğretim Öğrencilerinin Dini Duyguların Kişideki Utanma (Hayâ) Duygusunu Etkileyip Etkilemediğini Gösteren Görüşlerinin Dağılımı

	Erkek		Kız	
Cevaplar	Sayı	%	Sayı	%
Her zaman etkiliyor	74	34,6	123	48,4
Bazen etkiliyor	116	54,2	101	39,8
Hiçbir zaman etkilemiyor	21	9,8	25	9,8
Diğer	3	1,4	5	2
TOPLAM	214	100	254	100

“Dinin emir ve yasakları sizlerin utanma (hayâ) duygusunu etkiliyor mu?” sorusuna tablo 30’da görüldüğü gibi “Her zaman etkiliyor.” diyen erkekler %34,6 oranda iken kızlarda % 48,4 oranındadır. Yani kızların yaklaşık yarısının dini emirlerin kendilerindeki utanmayı etkilediğini kabul ediyor. “Bazen” seçeneği ise

erkeklerde %54,2, oranında kızlarda ise %39,8 oranında tercih edilmiştir. “Hiçbir zaman etkilemiyor.” diyenlerde ise 9,8 oranlar ile eşittir. “Diğer” diyenlerin oranı ise erkeklerde %1,4, kızlarda %2,0’dır.

Tablo 29 Allah’ın Her Şeyi Görüp Bildiği Bilincinin İlköğretim Öğrencilerinin Utanma (Hayâ) Duygusu Üzerindeki Etkisinin Dağılımı

	Erkek		Kız	
	Sayı	%	Sayı	%
Her zaman	104	48,6	139	54,7
Bazen	71	33,2	73	28,7
Hiçbir zaman	39	18,2	42	16,5
TOPLAM	214	100,0	254	100,0

“Allah’ın her şeyi görüp bildiğini bilmeniz sizin utanma duygunuzu etkiliyor mu?” Bu yaş gurubunda bu soru tam anlaşılmamış olması olasılığının yüksek olmasıyla birlikte sorduğumuzda Tablo 31’de görüldüğü gibi “Her zaman” diyen erkeklere %48,6 buna karşılık kızlarda bu oran %54,7’dir. Yine “bazen” diyen erkeklerin oranı %33,2’iken kızların oranı% 28,7’dir. “Hiçbir zaman” diyen erkekler %18,2 iken kızlar % 16,5’dir.

Tablo 30 Meleklerin Daima Sizlerin Yanında Bulunduğunu Bilincinin İlköğretim Öğrencilerinin Utanma (Hayâ) Duygusu Üzerindeki Etkisine Göre Dağılımı

	Erkek		Kız		Genel	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Cevaplar						
Her zaman için etkiliyor	77	36,0	94	37,0	169	36,1
Bazen etkiliyor	88	41,1	92	36,2	182	38,9
Hiçbir zaman etkilemiyor	49	22,9	68	26,8	117	25,0
TOPLAM	214	100,0	254	100,0	468	100,0

Yine benzer bir soru olan meleklerin daima sizlerin yanında bulunduğunu bilmeniz sizlerin utanma (hayâ) duygusunu etkiliyor mu? Sorusuna Tablo 32’de görüldüğü gibi ilk sırayı %38,9’lık bir oranla “Bazen etkiliyor.” diyenler alırken ikinci sırayı %36,1’lik bir oranla “Her zaman için etkiliyor.” diyenler almaktadır. “Hiç etkilemez.” diyenler ise %25,0’lik oranla son sıradadır. Bu sonuçlar

5.denencemizi doğrulamaktadır. Ayrıca burada “Hiç etkilemez.” diyenlerin bu seçeneği neden tercih ettikleri gerçekten irdelenmesi gerekir.

Tablo 31 İlköğretim Öğrencilerinin Hayâ (Utanma) Duygusunun Allah Katında Kişiyi Değerli Kıldığına İnanıp İnanmadıklarına Göre Dağılımı

	Erkek		Kız		Genel	
Cevaplar	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Her zaman	107	50,0	137	53,9	244	52,1
Genellikle	71	33,2	65	25,6	136	29,1
Bazen	25	11,7	38	15,0	63	13,5
İnanmıyorum	11	5,1	14	5,5	25	5,3
TOPLAM	214	100,0	254	100,0	468	100,0

“Hayâ (utanma) duygusu”nun Allah katında kişiyi değerli kıldığına inanıyor musunuz?” sorusuna tablo 33’te görüldüğü gibi “Her zaman” diyenlerin oranı %52,1, “Genellikle” diyenlerin oranı ise %29,1’la ikinci sıradadır. “Bazen” diyenler %13,5 oranla üçüncü sıradayken, “İnanmıyorum” diyenler %5,3 oranla son sıradadır.

Bu tabloya göre, çoğunlukla çocukların hayâyı bildiklerini, kavradıklarını söyleyebiliriz. Fakat azımsanılmayacak oranda hayânın bilinip kavranmadığını da görmek gerekir.

3.7. OKULUN HAYÂ EĞİTİMİNDEKİ YERİ

Günümüzde okullar eğitim sürecinin en önemli kısmını oluşturur. Eğitim yalnız okullarda yapılmaz. Eğitim ailede, iş yerinde, asker ocağında, camide ve insanların oluşturdukları çeşitli gruplar içinde yer alır.

Kanad (1951), Cumhuriyetin ilk yıllarında “Okullar hangi özellikte insanlar yetiştirmelidir? Okulların temel hedefi ne olmalıdır?” sorularını sormuş ve cevap olarak, “Biz okullardan çıkacak kuşağın onur sahibi olmasını, adil, cesur, görev

bilinci yüksek ve namuslu olmasını, kısaca ahlaki karakterli olmasını istiyoruz.” demiştir.⁴⁸³

Çocukluk dönemi bireyin ileriki hayatının temellerini oluşturması ve karakterinin şekillendiği dönem olması açısından oldukça önemlidir. Birey kendisini yetişkin hayatına hazırlayıcı davranışları büyük ölçüde küçük yaşlarda öğrenir ve bu öğrenmeler onda derin izler bırakır. Hatta bazı psikologlar kişilik gelişiminin %90'ının çocukluğun ilk 6 yılında gerçekleştiğini ileri sürmektedirler.⁴⁸⁴ Dini duygu gelişiminde, yetişkinlerin aktardığı dinin çocuklar üzerinde biçimlendirici gücü olduğu doğrudur. Bu, sadece onların dinî gelişme alanında değil, ruhî ve manevî gelişmesinde de geçerlidir.⁴⁸⁵

Okul, sadece bireyin bilgi donanımını sağlamakla kalmaz, onun sosyalleşmesine büyük ölçüde yardımcı olan bir kurum niteliğini de taşır.⁴⁸⁶ Okul değer eğitimi açısından bakılınca da çok önemli bir kurumdur. Yine eğitimin amacı ile değer eğitiminin amacı göz önünde bulundurulacak olursa değer eğitiminde okulların önemi daha iyi anlaşılacaktır. Değer eğitimi hem bireysel hem toplumsal yönü olan bir konudur. Buna göre değer eğitiminin amacı, insanın gerek kendisinin gerek başkalarının mutluluğuna ve mükemmelliğine yardımcı olacak şekilde hareket eder hale getirilmesidir. Okulların ailede kazanılan değerlerin daha da pekiştirileceği ve yeni bazı değerlerin kazanılacağı ortamlar olduğu unutulmamalıdır.⁴⁸⁷ Okulda değer eğitiminin amaçlarından biri öğrencilerde dengeli ve tutarlı bir kişilik oluşturmaktır. Diğer bir amacı ise her öğrencinin ilgi ve yetenekleri doğrultusunda iyi insan iyi vatandaş olmalarını sağlamaktır.

Ülkemizde 2006-2007 itibariyle tüm ilköğretim okullarında kullanılan program yapılandırıcı, tematik, öğrenci merkezli eğitim programı uygulamaya

⁴⁸³ Kanad, H. F. (1951). *Deneyisel pedagoji II*. Ankara: Örnek Matbaası; Akt; Oktay Akbaş, “Değer Eğitimi Akımlarına Genel Bir Bakış”, *Değerler Eğitimi Der.*, C: 6, S: 16, 2008, s. 10.

⁴⁸⁴ Bkz. Doğan Çağlar, *[Jyumuz Çmıklar ie Ejjini]*, Ank. Ü. Eğitim Fakültesi Yay., Ankara, 1981, 34; James Michael Lee, "Toward a New Era: A Blueprint for Positive Action," *The Reii~ Edu:atim WeNeai*, ed. James Michael Lee, Religious Education Press, Mishawaka, Ind., 1977, 115. Akt; Mustafa Köylü, “Çocukluk Dönemi Dini İnanç Gelişimi ve Eğitimi”, *Ank. Ü.İ.F. Der.*, C: 45, S: 2 , Ank.-2004, s. 137.

⁴⁸⁵ Cemil Oruç, “Okul Öncesi Dönemde Dini Duygunun Kökenleri Ve Gelişimi”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Der.*, C: 10, S: 3, 2010, s. 76.

⁴⁸⁶ Haluk Yavuzer, *Çocuk Psikolojisi Remzi Kitabevi Yay.*, İst.- 2014, s. 150.

⁴⁸⁷ Mehmet Zeki Aydın Ve Şebnem Akyol Gürler, *Okulda Değerler Eğitimi*, Nobel Yay., Ank-2012, s. 48.

konulmuştur. Değer eğitimi verilirken de bu programa uygun verilmektedir ve değer eğitimi için bu proram uygundur.

Hayâli bir karakter yapısı kazandırmada okullar, yeni neslin değerlerini, alışkanlıklarını ve sosyal davranışlarını etkileyebilmelidirler. İnsanlar iyi ahlakî karaktere kendiliğinden sahip olamazlar. Bundan dolayı öğrenim çağındaki her bireyin uygun ahlakî kararlar ve davranışlar sergilemesine yardımcı olacak değerler ve becerilerle donatılması kaçınılmaz olarak okulların temel hedefleri arasındadır. Dolayısıyla haya eğitimi ayrı bir müfredat gibi değil, tam aksine okulun bütün ders programlarına eklenmiş (*entegre*) bir müfredat olmalıdır. Bu sebeple hayâ okul yaşamının bir parçası olmalıdır. Sınıf, olumlu karakter değerlerinin pekiştirildiği, modellendiği ve uygulandığı bir mekân olabilmeli, öğretmen de asıl görevin kendi omuzlarında olduğunun farkında olmalıdır (Anderson, 2000).⁴⁸⁸

Okulda teorik olarak uygun ortam oluşturmak ve hayâ bilgisini vermek yetmez, bunları uygulatarak alışkanlık oluşturmaya çalışılmalıdır.⁴⁸⁹ Hayâ sadece Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinin değil tüm derslerin ortak konusudur. Okullarda hayâ konusu şansa veya öğretmen insiyatifine bırakılmayacak ölçüde öneme sahiptir. Bu yüzden müfredata açık ve örtülü yerleştirilerken iyi bir planlamayı da gerektirmektedir.

Hayâli olma, sınıf içi davranışlarına, arkadaşları ile ilişki ve iletişimlerine, oyunlarına, eğlencelerine diğer kişilere yaklaşımlarına, okul, sınıf, oyun, kütüphane tiyatro, labratuar kullanım kurallarına uyma vb. her anlarına örtülü olarakta olsa yansması gerektiği için öğrencilerin her anını kapsamaktadır. Sadece yıl boyu bir iki derse sıkıştırılarak verilmesi ile hayânın karakter haline getirilmesi mümkün görünmemektedir.

Okullarda verilen öğretimde genellikle bilişsel öğrenmelerin merkeze alındığı, duyuşsal alanla ilgili davranışların ise programın dışında bırakıldığı ve etkililiğinin göz ardı edildiği ifade edilmektedir.⁴⁹⁰

⁴⁸⁸ Halil Ekşi, “Temel insani değerlerin kazandırılmasında bir yaklaşım: karakter eğitimi programları”, *Değerler Eğitimi Der*, C: 1, S: 1, 2003, s. 81, <http://ded.dem.org.tr/tr/makale/temel-insani-degerlerin-kazandirilmasinda-bir-yaklasim-karakter-egitimi-programlari>, Erş: 01.01.2016.

⁴⁸⁹ Recep Kaymakcan ve Hasan Meydan, *ags.*, s. 20.

⁴⁹⁰ Bilen, 2001; Bacanlı, 1999, Akt; Murat Demirbaş ve Rahmi Yağbasan, *agm.*, s. 365.

Tablo 32 İlköğretim Öğrencilerinin Hayâ Duygusu Kazanmalarında Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersinin Rolü İle İlgili Görüşlerine Göre Dağılımı

	Erkek		Kız		Genel	
Cevaplar	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Yeterlidir	133	62,1	159	62,6	292	62,4
Kısmen yeterlidir	50	23,4	63	24,8	113	24,1
Yetersizdir	31	14,5	32	12,6	63	13,5
TOPLAM	214	100	254	100	468	100

“Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersinin sizlere utanma (hayâ) duygusu kazandırmada etkisi ne ölçüdedir?” sorusuna tablo 34’de görüldüğü gibi “Yeterlidir” diyenlerin oranı %62,4’le ilk sırada yer alırken, “Kısmen yeterlidir” diyenler %24,1 oranla ikinci sırada yer almakta, “Yetersizdir” diyenler ise %13,5 oranla üçüncü sıradadır. Sonuçlar incelendiğinde, bu yaş gurubu öğrencilerinin hayâ eğitimi konusunda okuldaki eğitimi yeterli gördükleri söylenebilir. Ancak yetersizdir ve kısmen yeterlidir diyenler birleştirildiğinde önemli bir oranda öğrencinin, okulda hayâ eğitiminin daha fazla önemsenmesi gerektiği düşüncesinde olduklarını söyleyebiliriz.

3.8. HAYÂ EĞİTİMİNDE ÖĞRENCİLERİN ÖZDEŞLEŞME VE ROL-MODEL TERCİHLERİ

Tablo 33 İlköğretim Öğrencilerinin En Çok Örnek Aldıkları Kişilere Göre Dağılımı

	Erkek		Kız		Genel	
Cevaplar	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Annemi	100	28,7	154	29,7	254	29,3
Babamı	94	27,0	122	23,5	216	24,9
Dedemi	21	6,0	22	4,2	43	5,0
Anneannemi- babaannemi	29	8,3	21	4,0	50	5,8
Ağabey veya ablamı	43	12,4	59	11,4	102	11,8
Öğretmenimi	43	12,4	101	19,5	144	16,6
Arkadaşımı	18	5,2	40	7,7	58	6,7
TOPLAM	348	100,0	519	100,0	867	100,0

Şu anda kimi örnek alıyorsunuz? sorumuzu birden fazla tercih edenler olmuştur. Tablo 35’te görüldüğü gibi, “Annemi” diyen öğrenci sayısı %29,3’lik bir oranla ilk sırada yer almış, “Babamı” diyenlerin oranı %24,9 la ikinci sıradadır. Üçüncü sırada tercihi ise “Öğretmenimi” diyenler %16,6 oranla yer almaktadır. “Ağabey veya ablamı örnek alıyorum.” diyenlerin oranı da %11,8’le dördüncü sırada yer almaktadır. Diğer seçeneklerde sırasıyla “Arkadaşımı” diyenler %6,7 “Anneannemi veya babaannemi” diyenler %5,8 ve “Dedemi” diyenler %5,0’lik bir orandadır.

Bu tabloda en dikkat çekici veri, erkek öğrencilerin dahi annelerini daha fazla örnek almalarıdır. Bu da bize çocuk eğitiminde annenin önemini göstermektedir. Bu sonuçlar denencemizi de desteklemektedir.

Bu veriler ışığında diyebiliriz ki, eğitimci ile öğrenci arasında sevgi ve güven temelli bir iletişim biçimi seçilmelidir. Çocuklar sevdikleri, değer verdikleri, güvendikleri kişilerin sözlerini daha fazla ciddiye aldıklarını ve onları rol lmodel seçtiklerini söyleyebiliriz.

Tablo 34 İlköğretim Öğrencilerinin Okuldaki Eğitimcilerin Hayâ (Utanma) Duygusunu Etkileyip Etkilemediğine Dair Görüşlerine Göre Dağılımı

	Erkek		Kız		Genel	
Cevaplar	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Etkilediğine inanıyorum.	102	47,7	148	58,3	250	53,4
Yeterince etkilediğine inanmıyorum.	47	22,0	54	21,3	101	21,6
Etkilediğine inanmıyorum.	65	30,4	52	20,5	117	25,0
TOPLAM	214	100,0	254	100,0	468	100,0

“Okulunuzdaki eğitimcilerin utanma (hayâ) duygunuzu etkilediğine inanıyor musunuz?” sorusuna tablo 36’da görüldüğü gibi ilk sırada %53,4 “Etkilediğine inanıyorum.” derken, ikinci sırada ise %25,0’le “Etkilediğine inanmıyorum.” demiştir. Üçüncü sırada %21,6 “Yeterince etkilediğine inanmıyorum.” demiştir.

Bu tabloyu değerlendirirken tablo 33’e de bakmak gerekir. Anne-babadan sonra en çok rol model görülen öğretmenler, tabiidirki çocukların genelde bütün

duygularını ve davranışlarını özelde hayâlarını büyük oranda etkiler. Dolayısıyla öğretmenler öğrenciler için rol model olduklarının farkında olmalı ve bu bilinçle onlara karşı davranışlarını şekillendirmelidirler.

Tablo 36 İlköğretim Öğrencilerinin Hayâ Duygusunun Kazanılmasında En Etkili Yöntem Hakkındaki Görüşlerinin Dağılımı

	Erkek		Kız		Genel	
Cevaplar	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Mükâfat	18	8,5	55	17,2	73	13,7
Ceza	25	11,8	67	21,0	92	17,3
Örnek yaşayış	80	37,7	112	35,1	192	36,2
Nasihat	84	39,6	71	22,3	155	29,2
Diğer	5	2,4	14	4,4	19	3,6
TOPLAM	212	100,0	319	100,0	531	100,0

Sizce “Utanma duygusu”nun kazanılmasında en etkili yöntem hangisidir?” sorusuna tablo 37’de görüldüğü gibi, denekler en etkili yöntem olarak %36,2 oranla “Örnek yaşayış” seçeneğini tercih etmişlerdir. Örnek yaşayış seçeneği hem kızların seçiminde hem de erkeklerin seçiminde birbirlerine yakın oranla ilk sırayı almaktadır. İkinci sırada ise %29,2 oranla “Nasihat” üçüncü sırayı ise “Ceza yöntemi” %17,3 oranda etkili olacağını belirtmişlerdir. “Mükâfat yöntemi” ise %13,7 oranla dördüncü sırayı almaktadır. “Diğer” seçeneği ise %3,6 oranda tercih edilmektedir.

Öğretmensiz bir eğitim modeli olamaz. Öğretmenler sevgiyi, saygıyı, hoşgörüyü, güveni, kanaati anlatan değil, yaşayan bireyler olmak zorundadır. Değerli, itibarlı, özgüvenli, geniş ufuklu, bilgili ve örnek öğretmenler, eğitimin temel taşları; geleceğimizin de güvencesidir.⁴⁹¹

⁴⁹¹ Ertuğrul Yaman vd., *age.*, s. 20.

SONUÇ VE ÖNERİLER

SONUÇ

Hayâ, insanın en temel ahlaki duygularından biridir. Bu duygu bireylere daha ziyade ailede ve okulda gerçekleştirilen eğitim öğretim faaliyetleriyle kazandırılmaktadır. Hayâ duygusu, aynen diğer İslâm kavramları gibi, İslâm ahlakı merkeze alınarak öğretilmek durumundadır.

Aile, hayâ duygusunun bireylere kazandırıldığı ilk kurumdur. Dolayısıyla aile bireylerinin düşünce, tutum ve davranışları, onları rol model alan çocukları etkilemektedir. Yine çocuklar aile bireylerinin hayâsız söz, tutum ve davranışlarından da etkilenmektedirler. Aynı etkilenme sadece aileyle sınırlı olmayıp okul ve çevre eğitiminde de söz konusudur. Dolayısıyla aile, okul ve diğer sosyal kurumların hayâlî bir nesil yetiştirme konusunda sorumlu olduğunu söyleyebiliriz.

Hayâ duygusu, bireyin kişiliğini şekillendiren pek çok unsurdan etkilenmektedir. Dolayısıyla hayâ duygusunun fitrat, akıl, ahlak, mizaç, kişilik, duygu, heyecan gibi kavramlarla ilişkisi vardır. Hayâ eğitiminde bu kavramların anlamını dikkate almak önemlidir. Ayrıca hayâ eğitimini ayıp, günah, sevap, takva, Allah’a saygı, ahiret inancı, cennet ümidi, cehennem korkusu gibi unsurlardan bağımsız düşünmemek gerekir.

İlköğretim öğrencilerine hayâ (utanma) duygusunun kazandırmada en etkili yöntem onlara rol-model olmaktır. İlköğretim öğrencilerinin en çok örnek aldıkları kişiler arasında anne baba başta olmak üzere diğer aile bireyleri ve öğretmenler önemli yer tutmaktadır. Öğretmenlerin ve diğer okul çalışanlarının ilköğretim öğrencileri karşısında sergiledikleri tutum ve davranışlar hayâ duygusunun gelişiminde önemli rol oynamaktadır. Okul, öğrencileri bilgi yönünden olduğu kadar ahlak ve hayâ yönünden de ölçmeli ve değerlendirmelidir.

Hayâlî nesiller yetiştirmede tv ve internet başta olmak üzere iletişim araçlarının, çevrenin ve çocuğun yetiştiği sosyal ortamın önemi büyüktür. Dolayısıyla anne-babalar ve öğretmenler ilköğretim öğrencilerinin arkadaş çevrelerini, izledikleri dizi ve filimleri, girdikleri internet sitelerini kontrol etme sorumluluğu vardır.

İlköğretim öğrencilerinde hayâ (utanma) anında oluşan fizyolojik değişiklikler, kalp atışlarının artması, yüzüm kızarması, dilim tutulması şeklinde sıralanmaktadır. Öğrenciler en çok vücutta gösterilmemesi gereken yerlerin açılmasından dolayı; yapılmaması gereken bir şey yapıldığı zaman; kendisine değer verilen bir kimse karşısında, onun hoş görmeyeceği bir davranış yaptıklarında hayâ etmektedirler.

Hayânın fitrata ve mizaca bakan yönü olduğu gibi, eğitime bakan yönü de vardır. Dolayısıyla ilköğretim DKAB konuları hazırlanırken öğrenciler hayâ eğitimi verme sorumluluğunu dikkate almak gerekir. Nitekim ilköğretim öğrencileri Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinin hayâ duygusu kazandırmada önemli olduğunu düşünmektedirler.

İlköğretim öğrencilerinde hayâ duygusunun önemli ölçüde geliştiği, bunda aldıkları eğitimin etkili olduğu, bazı olumsuz davranışlar sergileyerek kendilerinin hayâsız ve utanmaz olarak nitelendirilmekten rahatsızlık duydukları anket sorularına verdikleri cevaplardan anlaşılmaktadır. İlköğretim öğrencileri, okuldaki eğitimcilerin hayâ eğitimine yönelik sözlerinden ve hayâlî davranışlarından etkilendiklerine inanmaktadırlar.

ÖNERİLER

1. Hayâ eğitimi aile, okul ve devlet politikası haline getirilip çevre ve medyayı da içine alan topyekûn bir bilinç oluşturmayı gerektirmektedir. O nedenle her kurum kendine düşeni yapmalı ve hayâlî nesiller yetiştirmeyi öncelikli hedefler arasında değerlendirmelidir.
2. Hayâ duygusunu kazandırmada eğitime Allah inancıyla başlamak gerekir. Sonra anlatılacak bütün dini bilgiler, Allah inancı merkeze alınarak verilmelidir. Tesettür, edep, haya, iffet bilinci seviyeye uygun olarak verilmeli, hayâ eğitimi “O daha çocuktur.” diyerek ihmal edilmemelidir.
3. Edep, adap, sorumluluk bilinci, saygı, hakkına razı olma vb. her türlü eğitim zorla ve baskıyla değil, çocuk ikna edilerek, sevdirilerek, benimsetilerek verilmeli, sabırla hayânın ahlakî bir meziyet halini alması sağlanmalıdır.

4. Hayâ eğitiminde istenilen davranışların nedenleri çocuğun seviyesine uygun şekilde anlatılmalıdır. Çocuğun çevreyi gözlemlediği ve olumsuz diğer dış etmenlerden de etkilendiği bilinerek çocuk üzerinde kalıcı etkiler yapabileceği unutulmamalıdır. Tahribat anında fark edilip konuşma, tartışma, ikna, telkin ile bertaraf edilmelidir.
5. Hayâ eğitiminde aile çok önemli yer teşkil etmesinden dolayı din eğitimcileri tarafından aileler bu konuda eğitilerek bilinçlendirilmelidir.
6. Din kültürü ve ahlak bilgisi dersi planlanırken kazanımlar arasında hayâya da yer verilmelidir. Okul programlarında hayâ eğitimi kapsamında değerlendirilebilecek bilgiler değişik üniteler içerisinde işlenmelidir.
7. Öğretmen iyi bir gözlemci olmalı, öğrencisini iyi bir gözlemci yapmalı, öğretmen çocukla birlikte ailesini de tanımalı, çocuğun çevresini, akranlarını, yaşadığı toplumu, toplumun beklentilerini iyi bilmeli, iyi bir rol model olmalı, doğru eğitim yöntemleri kullanmalı, sevgi dili kullanmalı, ödül ve cezada dengeli olmalıdır.
8. Öğrencinin ahlaki tutum ve davranış gelişimini değerlendirmek üzere ana sınıfından itibaren özel bir dosya tutulmalı ve böylece öğrenciye ve ailesine rehberlik edilmelidir. Ahlaki davranışlar sergilemenin ve hayâ sahibi bir öğrenci olmanın okul ve aile tarafından takdir edildiğini gören öğrenci hayâlî olma konusunda daha da istekli olacaktır.

KAYNAKLAR

- ADLER Alfred, *İnsanın doğasını anlamak*, Çev. Deniz Başkaya, İlya Yay., İzmir-2011
- ADIGÜZEL Ömer, *Eğitimde Yaratıcı Drama*, Pegem Yay., Ank.-2014.
- AKBAŞ Oktay, “Değer Eğitimi Akımlarına Genel Bir Bakış”, *Değerler Eğitimi Der.*, C: 6, S: 16, 2008, ss.9-27.
- RIFAT Ahmet, *Tasvir-i Ahlâk / Ahlâk Sözlüğü*, Haz: H. Algül, Tercüman Yay., Yılı Yok.
- AKÇAY Mustafa, “İmanın Oluşumunda Fıtratın Rolü”, *Sakarya Ü.İ.F.Der.*, S: 1, Adapazarı-1996, ss.273-194.
- AKGÜL Muhittin, Kalbî Bir hastalık Olarak Tecessüs,
<http://www.ilimdunyasi.com/dini-makale-ve-yazilar/kalbi-bir-hastalik-olarak-tecessus/?wap2>, Erş: 10.07.2016.
- AKGÜL Mehmet vd., *İlköğretim Din Kültürü Ve Ahlak Bilgisi Ders Kitabı*, 5. Sınıf, MEB. Yay., Ank.-2015.
- AKSEKİ Ahmed Hamdi, *Müslümana Büyük İlmihal*, Üçdal Yay., İst.-1971.
- AKSEKİ Ahmed Hamdi, *İslâm Dini*, Nur Yay., Ank., Tarihsiz.
- AKTAŞ Hamza, *Kur’ân’a Göre Nefis Eğitimi*, Gümüşhane Ü. Yay., İst.-2013.
- ALBAYRAK Ahmet, “Çocuğa Saygılı Medya Anlayışı”, *I. Türkiye Çocuk ve Medya Kongresi Bildirimler Kitabı*, Haz: Halûk Yavuzer ve Mustafa Ruhi Şirin, Çocuk Vakfı Yay., C: 1, İst.-2013, ss. 199-216.
- ALİYEV Ramin ve KALGI M. Emin, “İlköğretim Öğrencilerinin Utangaçlık Ve Benlik Saygısı Düzeylerini Etkileyen Faktörler”, *Turkish Journal Of Education*, C: 3, S: 2, 2014, ss.60-69.
http://www.academia.edu/15553747/%C4%B0lk%C3%B6%C4%9Fretim_%C3%96%C4%9Frencilerinin_Utanga%C3%A7lık_ve_Benlik_Sayg%C4%B1s%C4%B1_Du_zeylerini_Etkileyen_Fakt%C3%B6rler , Erş: 12.10.2015.
- ALTINTAŞ Hayrani, *İnsan Ve Psikoloji*, Kültür Bakanlığı Yay., Ank.-1984.

- APAYDIN H. Yunus, “Tesettür”, TDVİA, C: 40, TDV Yay., İst.-2011, ss. 538-543.
- ARI Ramazan, *Eğitim Psikolojisi -Gelişim Ve Öğrenme*, Nobel Yay., Ank. 2008.
- ARTAN İsmihan, “Cinsel Gelişim Ve Eğitim”, *Kebikeç Der.*, S: 19, 2005, ss.211-223.
- ATAY Hüseyin, *Kur'an'a Göre Araştırmalar*, C: I-III, Atay Yay., Ank.-1997.
- ATAY Hüseyin, *Kur'ana Göre Araştırmalar*, C: IV. Atay Yay., Ank.-1995.
- AYDIN Fuat, “Namus” md, TDVİA, TDV Yay., C: 32, İst.-2006, s.381-382.
- AYDIN Mehmet Zeki, *Din Öğretiminde Yöntemler Ve Buldurma Yöntemi*, Karakoç Yay., Ank.-1998.
- AYDIN Mehmet Zeki, *Örnek Olay İncelemesi Yöntemi*, Nobel Yay., Ank.-2011.
- AYDIN Mehmet Zeki ve Şebnem Akyol Gürler, *Okulda Değerler Eğitimi*, Nobel Yay., Ank-2012.
- AYDIN Mehmet Zeki, “Ailede Ahlâk Eğitimi”, *Cumhuriyet Ü. İ. F. Der.*, C: 7, S: 2, Sivas-2003, ss. 125-158.
- AYVERDİ İlhan, “Kubbealtı lugatı”, Kubbealtı Neşriyat C: 2,
<http://www.kubbealtilugati.com/sonuclar.aspx?km=namus&mi=0>,
Erş:10.02.2016.
- BACANLI Hasan, *Sosyal Beceri Eğitimi*, Pegem Yay., Ank.-2012.
- BAHADIR Abdülkerim, “Çocukluk Dönemi Din ve Değer Yapılanmasında Tv Yayınlarının Olumsuz Etkileri Ve Çözüm Önerileri” , (Ed. Mehmet Bayyigit), *Selçuk Ü.İ.F. Der.*, S: 20, Güz-2005, ss. 29-64.
<http://dergipark.ulakbim.gov.tr/neuifd/article/download/5000125465/5000115285> , Erş, 12.020.16.
- BAYRAKLI Bayraktar, *İslam ve Eğitim*, Düşün Yay., İst.-2015.
- BAYRAKLI Bayraktar, “İslam'da Eğitim”, Marmara.Ü.İ. F. Yay., İst.-1989.
<http://www.dersimiz.com/rehberlik/yazi.asp?id=26#.VWdH0chrPIU> , Erş: 01.05.2015.
- BİLECİK Hayri, “Tesettür“, <http://fatihltfaydin.tr.gg/Hayri-Bilecik-Tesettur.htm> ,
Erş: 02.02.2016.

- BİLGİN Beyza, İslam'da Kadının Rolü Türkiye'de Kadın, Konrad Adenauer Vakfı Türkiye Temsilciliği Yay., Ank.-2001.
- BİLGİN Beyza, “Din Eğitiminin Genel Eğitimdeki Yeri”, *Ank. Ü.İ.F. Der.*, C:24, S:1, 1981, ss. 469-483.
- BİLMEN Ömer Nasuhi, *Dinî ve Felsefî Ahlak Luğatçesi*, Bilmen Yay., İst.-1967.
- BOLAY Süleyman Hayri, "Akıl", TDVİA, C: 2, TDV Yay., İst.-1989, ss. 238-242.
- BUDAK Beyhan, Utangaç Kişilerin Özellikleri,
<http://www.psikologankara.net/utangac-kisilerin-ozellikleri.html>, Erş: 22.02.2016.
- BUHARİ Ebu Abdullah Muhammed İbn İsmail, *Sahih-İ Buhari Ve Tercümesi*, Terc: Mehmed Sofuoğlu, C:1,2,3....16, Ötüken Yay., İst-1987.
- ELİAS Norbert, *Uygarlık Süreci*, Çev: Ender Ateşman, İletişim Yay., C: 1, İst.-2004.
- BULADI Kerim, Hz. Peygamber'in Tebliğ ve Terbiye Metodu, [http://www.sonHz.Peygamber.info/hz-. Peygamber-in-teblig-ve-terbiye-metodu](http://www.sonHz.Peygamber.info/hz-.Peygamber-in-teblig-ve-terbiye-metodu), Erş: 10.10.2015.
- CANAN İbrahim, *Hadis Ansiklopedisi Kutub-İ Sitte*, C:1-...18, Akçağ Yay., 1995.
- CEBECİ Suat, “Din Öğretimi Yöntemleri”,
http://www.ebsad.org/img/20140407__6321527362.pdf, Erş:15.10.2015.
- CEBECİOĞLU Ethem, *Tasavvuf Terimleri Ve Deyimleri Sözlüğü*, Ağaç Kitabevi Yay., İst.-2009.
- CÜCELOĞLU Doğan , *İçimizdeki Çocuk*, Remzi Kitabevi Yay., İst.-1997.
- CÜCELOĞLU Doğan, *İnsan Ve Davranışı*, Remzi Kitabevi Yay., İst.-2006.
- CHEEK Jonathan M., “... Utangaçlık Gelişimi”
<http://www.microsofttranslator.com/BV.aspx?ref=IE8Activity&a=http%3A%2F%2Fwww.mcmaster.ca%2Ffinabis98%2Famerinden%2Fcheek0760%2Ftwo.html>, Erş: 15.91.2016
- CÜRCANİ Ali İbn Muhammed Es-Seyyid eş-Şerif ,*Tahrifat Arapça-Türkçe Terimler Sözlüğü*, Trc: Arif Erkan, Bahar Yay., İst.-1997.

- ÇAĞRICI, Mustafa, “Ahlâk”, TDVİA, C: 2, TDV Yay., İst.-1989, ss. 1-9.
- ÇAĞRICI, Mustafa “Ayıp”, TDVİA, C: 4, TDV Yay., İst.-1991, ss. 247-248.
- ÇAĞRICI, Mustafa, “Edep”, TDVİA, C: 10, TDV Yay., İst.-1994, ss. 412-415.
- ÇAĞRICI Mustafa, “Hayâ”, TDVİA, C: 16, TDV Yay., İst.-1997, ss. 554-555.
- ÇAKMAK Ebubekir “Öğretim Programlarında Bir Katılım Biçimi Olarak Medya Yazarlığı”, *I. Türkiye Çocuk ve Medya Kongresi Bildirimler Kitabı*, Haz: H. Yavuzer ve Mustafa Ruhi Şirin, Çocuk Vakfı Yay. C: 1, İst.-2013, ss. 41-57.
- ÇAMLICA Sait, *Çocuk Eğitiminde 33 Hata*, Okuyorum Yay., İst.- 2007.
- ÇELEBİ İlyas, “Hicab”, TDVİA, C: 17, TDV Yay., İst.-1998, ss. 429-430.
- ÇEÇEN A. Rezan, “Duygular İnsan Yaşamında Neden Vazgeçilmez ve Önemlidir?” <http://dergipark.ulakbim.gov.tr/cusosbil/article/viewFile/5000000958/5000001649>, s.166-167, Erş:10.09.2015.
- DARİMİ (es-Semerkandî Ebu Muhammed Abdullah b.Abdurrahman) , *Sünen-i Darimi*, Ter: Abdullah Aydınli, Madve Yay., İst-1994.
- DEMİR Ekrem, “Kur'an ve Sünnette: Ahlâk'a Dair”, *Kur'ani Hayat Der.*, S-18, 2011, ss. 84-87.
- DEMİRBAŞ Murat ve YAĞBASAN Rahmi, “Sosyal Öğrenme Teorisine Dayalı Öğretim Etkinliklerinin, Öğrencilerin Bilimsel Tutumlarının Kalıcılığına Olan Etkisinin İncelenmesi”, *Uludağ Üniv. EFD*, C: 18, S: 2, 2005, ss. 363-382.
- DEMİRCAN Ali Rıza, *İslâm'a Göre Cinsel Hayat*, Ensar Yay., İst-2014.
- DEVELLİOĞLU Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi Yay., Ank., 1970.
- DOĞAN Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, Gerçek Hayat Yay., İst.-2001.
- DOĞAN Recai & TOSUN Cemal, *İlköğretim 6. 7. ve 8. Sınıflar İçin, Din Kültürü Ve Ahlak Bilgisi Öğretimi*, Pegem Yay., Ank.-2003.
- DİLCİN Cem, *Yeni Tarama Sözlüğü*, TDK Yay., Ank.-1983.

- DUMAN M. Zeki, “Ahlak'ın Davranışlara Yansıması” Mak.,
<http://zekiduman.com/ahlak.html> , Erş: 10.09.2015.
- EBU CAFER Muhammed b. Yakub b. İshak el Kuleynî, Usul-u Kâfi-Akıl ve Cehalet,
Trc: Vahdettin İnce,
https://ahmedelhasan.files.wordpress.com/2015/03/kafi_1_-_akyl_ve_cehalet.pdf, Erş:10.09.2015.
- EBU DAVUD (Süleyman bin Eşas bin İshak bin Beşir Es-Sicistani), *Sünen-i Ebu Davud Terceme ve Şerhi*, Trc: Hüseyin Kayapınar, Necati Yenieli, Şamil Yay., İst.-2011.
- EKŞİ Halil, “Temel İnsani Değerlerin Kazandırılmasında Bir Yaklaşım: Karakter Eğitimi Programları”, *Değerler Eğitimi Der.*, C: 1, S: 1, 2003,
<http://ded.dem.org.tr/tr/makale/temel-insanî-degerlerin-kazandirilmasinda-bir-yaklasim-karakter-egitimi-programlari> , Erş: 01.01.2016.
- ENÇ Mithat, *Ruhbilim Terimleri Sözlüğü*, TDK Yay., Ank.-1980.
- ERDEM Hüsameddin, *Son devir Osmanlı Düşüncesinde Ahlâk*, Selçuk Ü.İ.F. Yay., Konya-1996.
- ERTEKİN Sedat, “Çocuklarda Mahremiyet Eğitimi”,
<http://www.gonuldergisi.com/cocuklarda-mahremiyet-egitimi-egitimci-sedat-ertekin.html>, Erş: 20.03.2016.
- ERTUĞRUL Resul, “Kur'an'a Göre İnsanın Psiko-Sosyal Açıdan Değerlendirilmesi”, Yayınlanmamış YLT, Ankara Ü.S.B.Ens., Ank.-2004.
- ERSOY Mehmet Akif , *Safahat* , Haz.: M. Ertuğrul Düздаğ, Bağcılar Belediyesi Yay., İst.-2014.
- FERSAHOĞLU Yaşar, *Kur'an'da Zihin Eğitimi*, Marifet Yay., İst.-1998.
- FİDAN Nurettin, *Okulda Öğrenme Ve Öğretme*, Pegem Yay., Ank.-2012.
- GANDER Mary J. ve GARDİNER Harry W., Çocuk ve Ergen Gelişimi, Haz.: Bekir Onur, İmge Yay., Ank.-2004.
- GAZÂLÎ İmam Ebu Hâmid Muhammed, *İhya ul Umiddin*, Ter. Ahmet Serdaroğlu, C.1,2,3.4. Bedir Yay., İst. -Yılı Yok.

- GAZÂLÎ Ebû Hâmid Muhammed, *Hak Yolun Esasları*, Terc: Dilaver Selvi, Semerkand Yay., İst.-2004.
- GERRIG Richard J. ve ZIMBARDO Philip G., *Psikoloji Ve Yaşam- Psikolojiye Giriş*, Çev.: Gamze Sart, Nobel Yay., İst.-2012.
- GÖÇERİ Nebahat, "Dinî Eğitim İle Din Eğitimi Kavramları Üzerine Bir Analiz Denemesi", *Çukurova. Ü.İ.F. Der.*, C: 2, S: 1, 2002, ss.47-76.
- GÖRMEZ Mehmet vd., *Hadislerle İslam Hadislerin Hadislerle Yorumu*, (Ed:Mehmet Emin Özafşar vd), DİB Yay., C:1-2-3-...7, Ank.-2014.
- GÜLENSOY Tuncer, *Köken Bilgisi Sözlüğü*, TDK. Yay., C: 2, Ank.-2011.
- GÜMÜŞHANEVÎ Ahmed Ziyaüddin , Ramuz El-Ehadis, s. 96, <http://www.hikem.net/download/Ramuz%20el-Ehadis/re0/re096.htm>, Erş:13.02.2016.
- GÜÇ Ahmet, “Namus” md, Şamil Ans., <http://samil.ihya.org/ansiklopedi/namus.html>, Erş: 10.10.2015
- GÜNEŞ Abdulkaki, Kur'ân Işığında Düşünce, İnanç Ve İfade Hürriyeti, *Fırat Ü.İ. F. Der.*, C: 10, S: 1 2005, ss.1–36.
- GÜNEŞ Adem, <http://www.ademgunes.com/cinsel-egitim-mi-mahremiyet-egitimi-mi/>, Erş: 24.04.2016.
- GÜNEŞ Adem, <http://www.ademgunes.com/ezdiginiz-cocuk-ezilmeye-alismis-cocuk-olur/>, Erş: 10.11.2015.
- GÜRKAN Salime Leyla, “Tesettür”, TDVİA, C: 40, TDV Yay., ss. 543.545
- HAMARTA Erdal ve DEMİRBAŞ Elif,” Lise Öğrencilerinin Utangaçlık ve Benlik Saygılarının Fonksiyonel Olmayan Tutumlar Açısından İncelenmesi”, *Selçuk Ü.S.B.E.Der.*, S: 21, 2009, ss. 239-247.
- http://www.researchgate.net/publication/38112090_Lise_rencilerinin_Utangalk_ve_Benlik_Sayglarnn_Fonksiyonel_Olmayan_Tutumlar_Asndan_ncelenmesi?enrichId=rgreq-f9e05913-cb6e-48ae-a806-eca1198c46cc&enrichSource=Y292ZXJQYWdlOzM4MTEyMDkwO0FTQjEw

MzEyMzA0OTc3OTIwOUAxNDAxNTk3ODYwMDk3&el=1_x_3,
Eriş:15.04.2015.

HANÇERLİOĞLU Orhan, *Felsefe Ansiklopedisi Kavramlar ve Akımlar*, C: 7,
Remzi Kitapevi Yay., İst.- 1978.

HANÇERLİOĞLU Orhan, *Ruhbilim Sözlüğü*, Remzi Kitabevi Yay., İst.-1993.

HÖKELEKLİ Hayati, “Fitrat”, TDVİA, C: 13, TDV Yay., Ank.-1996, ss. 47-48.

IŞIK Hüseyin Hilmi, “Se’âdet-i ebediye”, Hakikat Kitapevi, Mayıs-2009.

IŞIK Mustafa, “Kitab-ı Mukaddes ve Kur’an Çerçevesinde Hayânın Evrenselliği”,
Cumhuriyet Ü.İ.F. Der., C: 17, S: 1, 2013, ss.261-288,
<http://eskidergi.cumhuriyet.edu.tr/makale/2540.pdf>, Eriş: 05.10.2015.

İBN-İ MÂCE Ebû Abdullah (Muhammed İbn-i Yezîd), *Sünen-i İbni Mâce Tercemesi ve Şerhi*, Trc: Haydar Hatiboğlu, C:1,2.. 10, Kahraman Yay., İst-2012.

KÂDİ‘İYAZ, *Şifai Şerif*, Trc: Naim Erdoğan ve Hüseyin S. Erdoğan. Bedir Yay., İst.
-1975

KALKAN Ahmed, “fitrat”, <http://www.ahmedkalkan.com.tr/kavram-tefsiri/item/205-fitrat.html>, Eriş:10.10.2015.

KANDIR Adalet ve ALPAN Yasemin , “Okul Öncesi Dönemde Sosyal-Duygusal
Gelişime Anne-Baba Davranışlarının Etkisi”, *Aile ve Toplum Der.*, C: 4, S:
14, 2008, ss.33-38.

KARABEKİROĞLU Koray, “Duygu nedir ve duygular nasıl oluşur?” ,
<http://cocukhayat.com/yazi/duygu.html>, Eriş: 20.09.2015.

KARAMAN Hayrettin vd., *İlmihal*, TDV Yay., C: 2, Ank.-2008.

KASAPOĞLU Abdurrahman, *Kur'an'da İman Psikolojisi*, Yalnızkurt Yay., İst.-
1997.

KASAPOĞLU Abdurrahman, “Kur’an’da Haya/Utanma Olgusu”, (Ed: Hulusi
Arslan), *İnönü Ü.İ.F. Der.* C: 2, S: 2, 2011, ss: 1-47.

- KASAPOĞLU Abdurrahman, “Kur’an’ın İffet Anlayışı-Batılı Cinsel Ahlâk Anlayışlarıyla Bir Mukayese-”, *Din bilimleri Akademik Araştırma Der.*, C: 3, S: 4, 2003, ss.5-25.
- KATİPOĞLU Bedri, “Din Psikolojisi Açısından Kişilik Ve Karakter Analizi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Der.*, C: 5, S: 23, 2012, ss. 341-348.
- KAYA Mevlüd, "Örnek Olay incelemesi Yönteminin Ahlak Eğitiminde Kullanılması", *19 Mayıs.Ü.İ. F. Der.*, C: 8, S: 12. Samsun, 1996, ss. 135-155.
- KAYMAKCAN Recep ve MEYDAN Hasan, “Ahlaki Karakter ve Eğitimi”, II. Uluslararası Değerler Ve Eğitimi Sempozyumu Ensar Vakfı Değerler Eğitimi Merkezi 16-18 Kasım İst.-2012, <http://ilahiyat.beun.edu.tr/wp-content/uploads/2013/12/Ahlaki-Karakter-ve-EÄYitmi.pdf>, Erş: 01.01.2016.
- KINALİZÂDE Ali Efendi, *Ahlak/Ahlâk-i Alâî*, Haz: Hüseyin Algül, Tercüman Yay., (1001 Temel Eser), Tarihsiz.
- KINALIZADE Ali Efendi, “*Devlet ve Aile Ahlakı*”, Haz: Ahmet Kahraman Tercüman Yay. (1001 Temel Eser), Tarihsiz.
- KILIÇARSLAN Fatih ve Mazhar Osman, Çocuğun Eğitiminde Ailenin Rolü, <http://www.manevisosyalhizmet.com/?p=421>, Erş: 12.12.2015.
- KILINÇ Ahmet, “Bir Öğretim Stratejisi Olarak Kavram Haritalarının Kullanımı”, *Yüziüncü Yıl Ü. E. F. Der.*, C: 4, S: 2, 2007, http://efdergi.yyu.edu.tr/makaleler/cilt_IV/ii/a_kilinc.pdf, Erş: 14.11.2015, ss. 21-48.
- KILIÇ Recep, *Ayet ve Hadislerin Işığında İnsan ve Ahlak*, TDV. Yay., Ank.-1995,
- KOYUNCU Ahmet, “Utangaçlık, Çekingenlik Ve Sosyal Fobi”, http://www.tavsiyedyorum.com/makale_6386.htm, Erş: 10.10.2015.
- KOMİSYON Yazarlar, *İlköğretim Din Kültürü Ve Ahlak Bilgisi Ders Kitabı 6. sınıf*, MEB. Yay., Ank.-2015.
- KÖYLÜ Mustafa, “Çocukluk Dönemi Dini İnanç Gelişimi ve Eğitimi”, *Ank. Ü.İ.F. Der.*, C: 48, S. 2 , Ank.-2004, ss. 137-154.

- KUŞEYRÎ, *Kuşeyrî Risalesi “Tasavvufun İlkeleri”*(Risâle), Çev.: Tahsin Yazıcı, Tercüman Yay. (1001 Temel Eser), İst-1978.
- MALİK Bin Enes, *Muvatta*, Trc: A. M. Büyükçınar vd. Beyen Yay., C: 1-2-3-4, İst.-1994.
- MASLOW Abraham, *İnsan Olmanın Psikolojisi*, Trc: Okhan Gündüz, Kuraldışı Yay. İst.-2001, s. 10.
- Medya, <http://bayder.com.tr/ulkemizde-tv-bagimlilik/> , Erş:12.12.2015.
- MENGÜŞOĞLU Metin Önal, *Düşünmek Farzdır*, Düşünce Yay., İst.-2013.
- MENGÜŞOĞLU Takiyettin, *İnsan Felsefesi*, Remzi kitapevi Yay., İst.-1988.
- MEYDAN Hasan, “Okulda Değerler Eğitiminin Yeri Ve Değerler Eğitimi Yaklaşımları Üzerine Bir Değerlendirme”, (Ed. Ali Arslan), *Bülent Ecevit Ü. İ. F. Der.*, C: 1, S: 1, 2014, ss. 93-108.
- MEVDÛDÎ Ebu’l Al’a, *Tefhîmu’l-Kur’an*, İnsan Yay., C: 2-7, İst.-1991.
- MÜSLİM, *Sahih-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, Trc: Ahmed Davudoğlu, C:1,2....11, Sönmez Neşriyat Yay., İst.-1980.
- NÂCÎ B. Dâyl Es-Sultân, *Anne-Baba ve Eğitimciler İçin İdeal Eğitim Yöntemleri-Et-Terbiyetu’l-Muslâ*, Trc: Ahmet İhsan Dünder, Guraba Yay., İst.-2008.
- NAZİM Muhammed Sultan, *Ana Çizgileriyle İslam (Nevevi Kırk Hadis Şerhi)*, 20-Haya Böl. Kadın Ve Haya, Guraba Yay., Tarihsiz, s.222-224.
- OKUMUŞLAR Muhiddin, “Din Eğitiminde Etkin Bir Yöntem Olarak Hikâye”, *Selçuk Ü.İ.F. Der.*, S: 21, Bahar-2006, ss.237-252, <http://dergipark.ulakbim.gov.tr/neuifd/article/download/5000125458/5000115278>, Erş: 15.10.2015.
- ORUÇ Cemil, “Okul Öncesi Dönemde Dini Duygunun Kökenleri Ve Gelişimi”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C: 10, S: 3, 2010, ss.75-06.
- ÖZBEK Abdullah, *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed*, Esra Yay., Konya-1994.
- ÖZDEMİR Lütfü Kaan ve ACARKAN İsmail, *Dokuz Mizaç Modeline Göre Çocuklarda Mizaç Farklılıkları ve Kişilik Gelişimi*, Vural Yay., İst.-2010.

- PAÇACI İbrahim, Ahlâk Ekseninde Din,
http://ibrahimpacaci.com/index.php?option=com_content&task=view&id=26&Itemid=7, Erş: 15.10.2015.
- PARLATIR İsmail vd., *Türkçe sözlük*, TDK Yay., Ank.-1998.
- PAZARLI Osman, *Din Psikolojisi*, Remzi Kitapevi Yay., İst.-1982.
- PEKER Hüseyin, *Din Psikolojisi*, Çamlıca Yay., İst.-2011.
- RÂGİB El-İsfahânî, *Müfredat*, Çıra Yay., İst.- 2012.
- SAN İNCİ, “Eğitimde Yaratıcı Drama” , “Aile, Evlilik, Cinsellik, Ana-Baba Olmak: Eğitsel ve Psikolojik Çözümler” adlı Seminer bildirisi, Ank.Ü. Eğ. Bil. F., 27-28 Nisan 1989, ss.573-582.
- SALMAN Yüksel, Haya,
<http://www2.diyaret.gov.tr/DinHizmetleriGenelMudurlugu/VaazHizmetleri/Hay%C3%A2-Utanma%20Duygusu.pdf> , Erş:10.06.2015.
- SOYSALDI Mehmet, Hayâ İmandandır,
http://www.vaazsitesi.net/?Syf=15&cat_id=188&baslik_name=SGF5w6IgxLBtYW5kYW5kLFy, Erş:15.09.2015.
- SUYUTİ, *Camii's-Sağır Muhtasarı*, Trc. ve Şerhi (Heyet), Yeni Asya Neşr., C: 1-2-3 yılı yok.
- TELLİ Mustafa, *Hayâ Kavramında, Hz. Peygamberin Örnekliği*, Hitit Ü., Sosyal B. E, YLT, Çorum-2013.
- TİRMİZİ, *Sünen-i Tirmizi*, Trc: Abdullah Parlıyan, yayımlayan yok, Konya-2004.
- TÜZEL Sait, “Okul İle Öğrenci Yaşamı Arasındaki Duvarları Yıkma: Popüler Medyayı Sınıfa Taşımak”, *I. Türkiye Çocuk ve Medya Kongresi Bildirimler Kitabı*, Haz: Halûk Yavuzer ve Mustafa Ruhi Şirin, Çocuk Vakfı Yay., C: 1, İst.-2013, ss. 13-39.
- ULUDAĞ Süleyman , “Edep”,TDVİA, C:10, TDV Yay., İst.-1994, ss. 414-415.
- ÜLKEN Hilmi Ziya, *Sosyoloji Sözlüğü*, MEB. Yay., İst.-1969.
- VAKKASOĞLU Vehbi, *Sevgi Merkezli Çocuk Eğitimi*, Nesil Yay., 2010.

- YAMAN Ertuğrul vd., “Ben Bir Öğretmenim”, *Değerler Eğitimi Ve Bir Değer Aktarıcısı Olarak Öğretmen*, Yayınevi Yok., / Ank.- 2013.
- YAPICI Mehmet, “İlköğretim ... Hazırbulunuşluk Düzeyleri”, *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, www.InsanBilimleri.com, Erş: 24.04.2016.
- YARAN Cafer Sadık, *İslam Ahlak Felsefesine Giriş*, Dem Yay., İst.-2012.
- YAVUZ Kerim, *Çocukta Dinî Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi*, Boğaziçi Yay., ist.-2012.
- YAVUZER Halûk, “Giriş” *1.Türkiye Çocuk ve Medya Kongresi-Bildiriler kitabı*, Haz. Halûk Yavuzer, Mustafa Ruhi Şirin, Çocuk Vakfı Yay., C: 1, İst.-2013.
- YAVUZER Halûk, *Çocuk Psikolojisi*, Remzi Kitabevi Yay., İst.- 2014.
- YAVUZ Mehmet, Kalp Degil Beyin Asik Olur, <http://www.reemnp.com/kalp-degil-beyin-asik-olur>, Erş:12.02.2016.
- YAZGAN İNANÇ Banu ve YERLİKAYA Eşef Ercüment, *Kişilik Kuramları*, Pegem yay., Ank.-2013.
- YAZIR Elmalılı Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, Sadeleştiren: İsmail Karaçam vd. Azim Dağıtım, C:10, İst.-1992.
- YAZICI Sedat - YAZICI Aslı, Karakter, <http://aytacacikalin.com/karakter-2/>, Erş:12.02.2016.
- WALTER Benjamin, *Çocuklar, Gençlik Ve Eğitim Üzerine*, Çev.: Mustafa Tüzel, Dost Kitabevi, Ank.-2001, s. 124
- ZAHİT Hüseyin, *Anneciğim Bana Allah'ı Anlatır mısın*, Rehber Yay., İst.,-2007.
- ZEMAH Adam, *Bilinç Kullanım Kılavuzu*, Trc: Gürol Koca, Metris Yay., İst.-2006.
- ZEMAHŞERİ, *El Keşşaf*, Trc: Harun Ünal, C: 1, Ekin Yay., İst.-2016.

EK: 1 ANKET SORULARI

Sevgili öğrenciler, anket sorularını dikkatli okuyarak soru ile ilgili verilen seçeneklerden sizin için en uygun olanı işaretleyiniz. İşaretlerinizi cevap seçenekleri önündeki parantez içine (X) işareti koyarak yapınız. Lütfen her soruyu cevaplandırınız. Eğer sizin durumunuza tam olarak uygun düşen bir cevap yoksa, durumunuza en yakın olanı işaretleyiniz. Samimi katkılarınızdan dolayı şimdiden teşekkür ediyorum.

1. Cinsiyetiniz : () Kız () Erkek
2. Yaşınız :
3. Okuduğunuz sınıf :
- () 4. sınıf () 5. sınıf () 6. sınıf () 7. sınıf () 8. sınıf
4. Ailenizin gelir durumu: () Düşük () Orta () Yüksek
5. Anne ve babanızın öğrenim durumları aşağıdakilerden hangisine uygundur?

Anne

- () Okur-yazar değil
- () Okur-yazar
- () İlkokul mezunu
- () Ortaokul mezunu
- () Lise ve dengi okul
- () Üniversite mezunu

Baba

- () Okur-yazar değil
- () Okur-yazar
- () İlkokul mezunu
- () Ortaokul mezunu
- () Lise ve dengi okul mezunu
- () Üniversite mezunu

6. Sizce utanma nedir?
:.....
7. Sizce nelerden utanılır?
 - () Yapılmaması gereken bir şey yapıldığı zaman utanılır.
 - () Vücutta gösterilmemesi gereken yerlerin açılmasından dolayı utanılır
 - () Karşı cinsler birbirinin davranışlarından utanır
 - () Kendisine değer verilen bir kimse karşısında, onun hoş görmeyeceği bir davranış yapıldığında utanılır (Anne-baba, öğretmen, arkadaş vb.)
 - () Kalabalık bir ortamda utanılır
 - () Hiçbir şeyden utanılmaz
 - () Diğer:.....
8. Utanılacak bir davranışta bulunursanız ne gibi bir fizyolojik değişikliğe uğrarsınız?
 - () Yüzüm kızarır
 - () Kalp atışlarım artar
 - () Dilim tutulur
 - () Diğer:.....
9. “Utanma duygusu”nun insanlarda olması gereken bir özellik olduğuna inanıyor musunuz?
 - () Her zaman
 - () Bazen
 - () Hiçbir zaman

10. Şu anda kimi örnek alıyorsunuz?
- ☐ Annemi
 - ☐ Babamı
 - ☐ Dedemi
 - ☐ Anneannemi veya babaannemi
 - ☐ Ağabey veya ablamı
 - ☐ Öğretmenimi
 - ☐ Arkadaşımı
 - ☐ Diğer:.....
11. Dinî bilginizi çoğunlukla nereden veya kimden öğrendiniz?
- ☐ Ailemden
 - ☐ Okullardan
 - ☐ Din görevlilerinden
 - ☐ Kitaplardan
 - ☐ Diğer:.....
12. Sizce dinin emir ve yasaklarını uygulayan kişi, utanma duygusuna da sahiptir denilebilir mi?
- ☐ Kesinlikle denilebilir
 - ☐ Emin değilim
 - ☐ Zannetmiyorum
 - ☐ Diğer:.....
13. Dinin emir ve yasakları sizlerin utanma duygusunu etkiliyor mu?
- ☐ Her zaman etkiliyor
 - ☐ Bazen etkiliyor
 - ☐ Hiçbir zaman etkilemiyor
 - ☐ Diğer:.....
14. Allah'ın her şeyi görüp bildiğini bilmeniz sizin utanma duygunuzu etkiliyor mu?
- ☐ Her zaman
 - ☐ Bazen
 - ☐ Hiçbir zaman
15. Meleklerin daima sizlerin yanında bulunduğunu bilmeniz sizlerin utanma duygusunu etkiliyor mu?
- ☐ Her zaman için etkiliyor
 - ☐ Bazen etkiliyor
 - ☐ Hiçbir zaman etkilemiyor
16. “Utanma duygusu”nun Allah katında kişiyi değerli kıldığına inanıyor musunuz?
- ☐ Her zaman
 - ☐ Genellikle
 - ☐ Bazen
 - ☐ İnanmıyorum
17. Anne ve babanız, utanma duygusunu size kazandırmada örnek oluyorlar mı?
<u>Anne</u>	<u>Baba</u>	
☐	☐	Evet
☐	☐	Hayır
☐	☐	Fikrim yok

18. Anne veya babanız utanılacak bir davranış sergilese onlara nasıl bir tepkide bulunursunuz?

- ☐ Annem ve babam olduğu için ses çıkarmam
- ☐ Rahatsız olduğumu hareketlerimle belli ederim
- ☐ Onları bu konuda uyarırım
- ☐ Diğer:.....

19. Büyükleriniz size “ utanmıyor musun, utanmaz, yüzün kızarmıyor mu” gibi sık sık olumsuz eleştirilerde bulunuyorlar mı?

- ☐ Her zaman
- ☐ Çoğunlukla
- ☐ Bazen
- ☐ Hiçbir zaman

20. Utanılacak bir davranış yaptığınız zaman, anne-babanızın size tepkisi ne oluyor?

- ☐ Kızıyorlar
- ☐ Dövüyorlar
- ☐ Bir şey demiyorlar
- ☐ Diğer:.....

21. Sizce, aile utanma duygusunu çocuğa nasıl kazandırır?

- ☐ Örnek davranış sergileyerek
- ☐ Nasihat ederek
- ☐ Zamana bırakılarak
- ☐ Diğer:.....

22. Hiç utanmayan biri olmak ister miydiniz?

- ☐ Evet
- ☐ Hayır

23. Anne veya babanız arkadaş seçiminize dikkat ediyorlar mı?

- ☐ Her zaman dikkat ediyorlar
- ☐ Bazen dikkat ediyorlar
- ☐ Hiçbir zaman dikkat etmiyorlar
- ☐ Diğer:.....

24. Utanma duygunuz hangi cins karşısında daha çok beliriyor?

- ☐ Hem cinsim karşısında daha çok beliriyor.
- ☐ Karşı cinsim karşısında daha çok beliriyor.
- ☐ Her ikisi de aynı oranda beliriyor.

25. Utanma duygunuz ön plâna çıktığında arkadaşlarınız tarafından nasıl değerlendiriliyorsunuz?

- ☐ Takdir ediyorlar
- ☐ Alay ediyorlar
- ☐ Görmezlikten geliyorlar
- ☐ Diğer:.....

26. Arkadaşınız utanılacak bir davranış sergilese ona nasıl bir tepkide bulunursunuz?

- ☐ Hemen uyarırım
- ☐ Uygun bir zamanda uyarırım
- ☐ Arkadaşımla ilişkimi keserim
- ☐ Hiçbir tepkide bulunmam
- ☐ Diğer:.....

27. Sosyal bir ortamda rahat hareket ettiğinize inanıyor musunuz?

- () Her zaman
() Bazen
() Hiçbir zaman
28. Okulunuzdaki eğitimcilerin utanma duygunuzu etkilediğine inanıyor musunuz?
- () Etkilediğine inanıyorum.
() Yeterince etkilediğine inanmıyorum.
() Etkilediğine inanmıyorum.
29. Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersinin sizlere utandırma duygusu kazandırmada etkisi ne ölçüdedir?
- () Yeterlidir
() Kısmen yeterlidir
() Yetersizdir
30. Günde ortalama kaç saat televizyon seyrederirsiniz?
- () 1 saat kadar
() 2 saat kadar
() 3 saat kadar
() 4 saat kadar
() 5 saat kadar
() 6 saat ve üzeri
() Hiç seyretmeyorum
31. Daha çok hangi tür televizyon programlarını seyrederirsiniz?
- () Spor
() Magazin
() Belgesel
() Haber
() Sinemalar
() Diğer:.....
32. Anne babanız sizin seyrettiğiniz televizyon programlarını denetliyorlar mı?
- () Her zaman denetliyorlar
() Bazen denetliyorlar
() Hiçbir zaman denetlemiyorlar
33. Televizyonun utanma duygunuz üzerindeki etkisini nasıl değerlendiriyorsunuz?
- () Olumsuz yönde etkiliyor
() Olumlu yönde etkiliyor
() Hiçbir şekilde etkilemiyor
() Diğer:.....
34. Sizce “utanma duygusu”nun kazanılmasında en etkili yöntem hangisidir?
- () Mükâfat
() Ceza
() Örnek yaşayış
() Nasihat
() Diğer:.....

35. Sizce “utanma duygusu”nun eğitimine en fazla önem verilmesi gereken kurum veya kuruluş hangisidir?

- ☐ Aile
- ☐ Okul
- ☐ Medya
- ☐ Cami
- ☐ Diğer:.....

36. Utanma duygusunun yerleşmesinde sizin üzerinizde aşağıdakilerden hangisi daha etkilidir?

- ☐ Ailem
- ☐ Okulum
- ☐ Arkadaşlarım
- ☐ Kitle iletişim araçları (Tv, Dergi, Gazete vb.)

37. “Utanma duygusu”nun günümüzde yeterince önemsendiğini düşünüyor musunuz?

- ☐ Yeterince önemseniyor
- ☐ Çoğunlukla önemseniyor
- ☐ Kısmen önemseniyor
- ☐ Yeterince önemsenmiyor

38. Herkese karşı kibar olmaya çalışırım, argo ve küfür etmenin çirkinliğini bilirim, görgü kurallarına uyar, çirkin söz ve davranışlardan kaçınırım.

- ☐ Her zaman
- ☐ Bazen
- ☐ Hiçbir zaman

39. Okula ve derslere geç kalmam, giyim kuşamıma ve beden temizliğime dikkat ederim.

- ☐ Her zaman
- ☐ Bazen
- ☐ Hiçbir zaman

40. Ailemin eğitimimdeki önemli rolünü biliyor, okul ve kendim hakkında bilmeleri gerekenleri onlarla paylaşıyorum.

- ☐ Her zaman
- ☐ Bazen
- ☐ Hiçbir zaman

İlginiz için tekrar teşekkür ederim.

T.C.
SİVAS VALİLİĞİ
İl Millî Eğitim Müdürlüğü

Sayı : 92255297/605.01/323314

12/01/2015

Konu: Araştırma İzni

(Yük.Lis.Öğr. Rabia YILDIRIM)

SİVAS CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜNE
.....MÜDÜRLÜĞÜNE

- İlgi : a)Cumhuriyet Üniversitesi Rektörlüğünün 26/12/2014 Tarihli ve 74817733-605.01-2614-5447 Sayılı Yazısı.
b)Valilik Makamının 10/01/2015 Tarihli ve 92255297-605.01-272440 Sayılı Onayı.
c)Millî Eğitim Bakanlığı Yenilik ve Eğitim Teknolojileri Genel Müdürlüğünün 07/03/2012 Tarihli B.08.0.YET.00.20.00.0-3616 Sayılı 2012/13 No'lu Genelgesi.

Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi Rabia YILDIRIM'ın, "Temel Eğitim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersinde Haya Eğitimi" konulu tez çalışması kapsamında, onaylı bir örneği Müdürlüğümüzde muhafaza edilen veri toplama araçlarının, gönüllülük esas olmak kaydıyla İlimiz Merkez İlçede bulunan Süleyman Demirel Ortaokulu, Celal Bayar Ortaokulu, Yahya Kemal Ortaokulu ve Mehmet Akif İlkokulunda öğrenim gören 4, 5, 6, 7. ve 8. sınıf öğrencilerine uygulanması Valilik Makamının ilgi (b) onayı ile uygun görülmüş olup onay örneği yazımız ekinde gönderilmiştir.

Söz konusu araştırma çalışmasının bitiminde araştırmacı tarafından sonuç raporunun bir örneğinin CD ortamında Müdürlüğümüze gönderilmesi hususunda;

Bilgilerinizi ve gereğini arz/rica ederim.

Serkan TOPBAŞ
Millî Eğitim Müdür V.

EK : İlgi (b) Onay Örneği (1 Sayfa)

676
15-01-2015

Güvenli Elektronik İmza
Aslı ile Aynıdır.
13/01/2015
Lutfi KELEDAI
Şef

DAĞITIM :

Gereği :

-Cumhuriyet Üniversitesi Rektörlüğü

Bilgi :

-Mrk. Süleyman Demirel OO, Celal Bayar
OO, Yahya Kemal OO, Mehmet Akif İO Müd.

ef

Muhsin Yazıcıoğlu Blv. No:23 SİVAS
Elektronik Ağ: <http://sivas.meb.gov.tr>
e-posta: arge58@meb.gov.tr; istatistik58@meb.gov.tr

78
20.01.2015
1 Sayfa
K.İ

Ayrıntılı bilgi için: L.KELEDAI / Şef
Tel : (0 346) 228 48 00 - 132
Faks : (0 346) 227 06 39

ilgili personeller
öğrencilerle
öğretmenlerle
21.1.15

Bu evrak güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır. <http://evraksorgu.meb.gov.tr> adresinden ed66-ebcc-3355-a0fb-320e kodu ile teyit edilebilir.

ÖZ GEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı: Rabia YILDIRIM

Uyruğu: TC

Doğum Tarihi ve Yeri: 1991 / SİVAS

e-posta: Rabia.yildirim@dpu.edu.tr

EĞİTİM

Derece	Kurum	Mezuniyet Yılı
Lisans	Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	2013

İŞ TECRÜBESİ

Tarih	Kurum	Görev
29/01/2015	Dumlupınar Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	Araştırma Görevlisi

YABANCI DİL BİLGİSİ

Yabancı Dilin Adı: İNGİLİZCE YDS (72,5)